

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2009

2

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Svėdasų (Kupiškio raj.) dvaro liekanos liudija romantišką Lietuvos praeitį

*Neatrastas (neatskleistas)
Vilniaus rajono dvarų paveldas.
Petešos dvaro oficinios autentiško
fasado fragmentas. 2005 m.*

Indrės Kačinskaitės nuotraukos

Apie tai skaitykite p. 14

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS (kultūrologija,
aktualioji užsienio kultūros problematika,
architektūra) 2 62 38 61
Laima KANOPKIENĖ (sociokultūrinė
problematika,) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKEVičIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA (dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS (meninis apipavidalinimas,
kompiuterinis maketavimas) 2 61 05 38
Kompiuteriu renka Kristina SABUKIENĖ
Korektūrą taiso Dalia MEČKAUSKAITĖ

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Leonidas DONSKIS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Rūta STANEVIČIŪTĖ
Tomas KIAUKA
Darius KUOLYS
Šarūnas NAKAS
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)
Tomas VENCLOVA (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61
© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine partneris. www.eurozine.com

Europos istorijos

Karl SCHLÖGEL. Atminties vietos ir sluoksniai. *Požiūriai į Rytų Europą* / 2

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Almantas SAMALAVIČIUS. Preke paverstos viešosios erdvės / 10

Paveldas ir paminklai

Algimantas GRAŽULIS. Lietuvos dvarų paveldo apsauga – konstitucinė pilietinės visuomenės priedermė / 14

Nuomonės apie nuomones

Vygantas VAREIKIS. Klaipėdos krašto užėmimas: dokumentai prieš mitus / 18
Stasys EIDRIGEVIČIUS. Nuo Ann Arboro iki Majamio / 26

Kūryba ir kūrėjai

Gintaras PATAČKAS. Eilėraščiai / 29
Kęstutis ŠAPOKA. Vilniaus tarmė. *Apgaulingas Ričardo Bartkevičiaus tapybos lengvumas* / 32
Daiva ŠABASEVIČIENĖ. „Juodasis strazdas“ – naujos jausenos pradžia / 35
Vlada KALPOKAITĖ. Virusas „cezaris“: suomiški simptomai. *Oklahomos žiūrovo užrašai* / 37
Kęstutis ŠAPOKA. Bendrasis kodas, arba Likimo ironija / 41
Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ. Kuklus užmojis, tapęs tapybos perversmu / 46

Iš pasaulio ir į pasaulį

Ramunė MARCINKEVičIŪTĖ. Apie politinį korektiškumą, seksą kaip fetišą ir skrydžius be narkotikų. *Išpūdžiai iš teatro festivalio „Dieviškoji komedija“* / 49

Pažinti naujaip

Almantas SAMALAVIČIUS. Po Malaiziją Somerseto Maughamo pėdomis (2) / 59

Iš rankraščių ir archyvų

Iš diplomatinės šefo Stasio Lozoraičio laiškų, rašytų 1940–1941 metais / 64

Iš kultūros istorijos

Edvardas GUDAVIČIUS. Antroji Juozo Jurginio pusė / 73

Retrospektyva

Vincetas LUKOŠEVIČIUS. Apie Lietuvos sulietuvinimą ir Lietuvių verslininkų sąjungą / 75
Andrius MARTINKUS. Levas Karsavinas ir Rusijos idėjos evoliucija eurazijininkų filosofijoje / 82

Apie knygas

Knygų niekas nepakeis (8) / 91

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Lengvabūdiška interpeliacija viršūnėms iš apačios / 94
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Ričardas BARTKEVIČIUS. Žmogus su degtuku. 2008. Iš personalinės parodos „Arkos“ galerijoje. Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

4 p.: Palėvenės (Kupiškio rajonas) dvaro ūkinio pastato archajiškos kolonos primena Kretos salos architektūrą. Indrės Kačinskaitės nuotrauka. 1996

Su rubrika **Europos istorijos** *Kultūros baruose* spausdinsime ciklą rašinių, kaip įžangą į gegužės mėnesį Vilniuje vykiantį Europos kultūros leidinių XXII kongresą. Bus svarstoma, ką Europai reiškė (ir tebereiškia) jos padalijimas į Rytus ir Vakarų po Antrojo pasaulinio karo, kokius europinio tapatumo ir bendros atminties procesus paskatino Europos vienijimasis po to, kai subyrėjo Geležinė uždanga, kokie pokyčiai įvyko kolektyvinėje atmintyje ir kokios perspektyvos atsiveria kuriant bendrą Europos kultūrinės atminties erdvę. Virtualiuose dialoguose dalyvaus iškilūs įvairių šalių intelektualinių ir akademinių sluoksnių atstovai, bus aptariamos kontinento ateities itin reikšmingos temos.

Karl SCHLÖGEL

ATMINTIES VIETOS IR SLUOKSNIAI*

Požiūriai į Rytų Europą

Leipcigas yra gera vieta norintiems pažvelgti į Rytų Europą. Tiems, kurie atvyksta iš tolimesnių Vakarų, šis miestas yra pusiaukelėje, nors susisiekimas traukiniais ir nėra toks geras, kaip tikėtasi prieš dvi dešimtis metų, kai griuvo Geležinė uždanga. Leipcigą su Rytų Europa sieja tūkstančiai saitų – pakanka prisiminti jo universiteto įkūrimą arba tolumus prekybos kelius, kurių sankirtoje iškilo prekybos mugė, Šaltojo karo metais tapusi šliuzu, sąlyčio tarp dviejų žemyno dalių vieta, – nors ir trumpam, ji atsiverdavo kiekvienais metais. Šiandien, kai atsinaujino susidomėjimas Rytų Europa, vis patrauklesnė tampa Leipcigo knygų mugė, stiprėja akademinės ir tyrimų institucijos, jau tapusios šio miesto prekės ženklų.

Tad kodėl kokiam nors pašaliečiui nepažvelgus į Rytus iš šios geografiniu, kultūriniu ir akademiniu požiūriais tokios artimos jiems vietos? Juo labiau kad ir šios konferencijos¹ tema yra bendra, nekelianti klausimo, į kurį būtinai reikėtų atsakyti. Idėjų grandinė „Atminties istorija, atminties vietos ir sluoksniai“ yra asociacijų rinkinys, kuriu siekiama nustatyti tam tikros zonos ribas:

– „atminties istorija“ atstovauja toli gražu ne visada savaime suprantamai, dažnai net pamirštamai įžvalgai, kad atmintis irgi turi istoriją, savo istorinę vietą. Šito supratimas ragintų mus būti atsargesnius ir kuklesnius.

– „atminties vietos“ reiškia, kad atmintis yra neišvengiamai susijusi su vietomis, kur vyko tai, kas prisimename. Ši įžvalga moko suprasti pasaulio konkretumą ir sudėtingumą.

– sąvoka „atminties sluoksniai“ susieja visa tai erdvėje ir laike, Michailo Bachtino žodžiais tariant, kaip „chronotopas“, kuri galima atskleisti ir tyrinėti pasitelkus kvaziarcheologinę procedūrą.

Tai, kas čia išskirta į atminties istoriją, vietas ir sluoksnius, gali būti apibendrinta ir kondensuota keliant tokius klausimus: kaip europiečiai vėl susivienijusiam kontinente elgiasi su labai skirtinga ir specifika savo atmintimi? Ką Vakarų europiečiams, ypač vokiečiams, reiškia galimybė susipažinti su „kito“ atmintimi? Ar bus puoselėjama bendra europinės atminties kultūra? Ar įmanomas toks dalykas kaip europinė atminties erdvė?

Laikas bėga

Sunku patikėti, kad nuo 1989-ųjų praėjo jau du dešimtmečiai – užaugo nauja karta. Yra moksleivių ir studentų, kuriems anie laikai – priešistorė tikraja šio žodžio prasme. Mums, kad ir kur anuomet būtume buvę, atrodo, tarsi visa tai įvyko vakar. Ar daug kas prisimena, kad tada, kai studijavome Vakarų Berlyne, metro traukiniai važiuodavo per aklinau užtvartas stotis, kuriose patruliavo pasieniečiai? Kas šiandien žino, kur stovėjo Berlyno siena? Kas prisi-

* Straipsnis parengtas pranešimo, skaityto 2008 m. kovo 6 d. Leipcige, kasmetinėje Vokietijos Rytų studijų draugijos konferencijoje, pagrindu.

mena lenkų turgų, buvusį ten, kur dabar yra naujoji Potsdamo aikštė, – smėlėtą erdvę su parkuojamais vilkikais ir magnetiniais bėgiais, vedusiais į niekur, Filharmonijos salę ir valstybinę biblioteką jos pakraštyje tarsi kosminius laivus pasienio peizaže? Kiekvienas galėtų pridurti savų kaitos pavyzdžių: Viadrinos universitete Frankfurte prie Oderio dabar mokosi lenkų studentai, gimę po *Solidarność* laikų ir ne itin juo besidomintys, bet jie irgi yra vyresni už išblizgintą Varšuvos centro panoramą. Kitas pavyzdys: kadaise visi keliai vedė per Maskvą, o dabar iš Rostovo prie Dono skrendama tiesiai į Dubajų ar Kanarų salas. Vos prieš dvidešimt metų, norint paskambinti į užsienį iš Maskvos centrinio telegrafo, tekdavo pildyti blankus ir valandų valandas laukti eilės. Tai buvo ikimobiliųjų telefonų amžiuje. Netrukus, devintojo dešimtmečio pabaigoje, prasidėjo viešos diskusijos, kuriose pirmą kartą iš tikrųjų buvo kažkas svarstoma. Nepamirštami piliečių mitingai vyko pusiau šventose aikštėse, kur anksčiau žygiuodavo tik kariniai paradai. Įspūdinga akimirka, kai Leningrado meras Anatolijus Sobčiakas kreipėsi į miestiečius: „Ponios ir ponai...“ Pilietinės revoliucijos dvasia sklido po visą Rytų Europą. Nuo tų laikų daug kas pasikeitė. Prie dabartinės padėties taip pripratome, kad pamiršome ir ilgą agoniją, ir trumpą anarchijos vasarą. Pamiršome ir tai, kad į Europą vėl sugrįžo karas.

Dvidešimt metų – ilgas laiko tarpas, tačiau jis labai trumpas, jei kalbame apie ilgalaikę atmintį, apie *longue durée*. Jos trukmė nėra tokia kaip parlamento, ministrų kabineto ar kanclerių kadencija, ji apima kelias kartas ar net epochas. 1989 metais pasikeitė keleto kartų horizontai ir pradėta bręžti naujus. Būtų keista, jei kartu su fundamentaliais pokyčiais nesikeistų ir mūsų supratimas. Tai neturėtų kelti nerimo, tai yra mūsų istorinės sąmonės gyvybingumo įrodymas – kiekviena karta susikuria jai reikalingą praeities paveikslą, kelia naujus klausimus praeičiai, juos aiškina ir į juos atsako iš naujo.

Šie svarstymai yra žmogaus, kuris 1968-ųjų, o juo labiau 1989-ųjų įvykius pasitiko būdamas jau suaugęs, tačiau jo supratimą apie Europą suformavo gyvenimas pasienyje. Laikau save Marienbornio kartos² dalimi – mūsų vidinį žemėlapij sukūrė pasienio patyrimas. Traukiniai, kuriuos sustabdydavo ir apieškodavo, buvai uždavinėdami tuos

pačius klausimus apie sprogmenis ir šaunamuosius ginklus... Pasieniečiai, kurie uoliai konfiskuodavo literatūrą, bet patys būtų mielai vykę į užsienį, jei tik būtų turėję tokią galimybę...

Pakitusios koordinatės

1989 metų lūžis atvėrė naują patirties erdvę. Koordinatės, su kuriomis užaugo pokario kartos, esmingai pasikeitė. Neliko nei Rytų, nei Vakarų, bet atsirado kažkas tarpinis – Vidurio Europa. Miestai, anksčiau buvę nepasiekiami, priartėjo. Miestovaizdžiai ir peizažai, pažįstami tik iš literatūros, filmų ar šeimos istorijų, vėl tapo prieinami.³ Galima nuvykti ir patiems po juos pasidairyti. Kartu su šiuo atsivėrimu pasikeitė ir visa kita – patirties erdvė, veiksmų amplitudė, atostogų ir net gyvenimo planai. Dabar galima studijuoti Prahoje ir Varšuvoje, o ne tik Monpeljė ar Oksforde. Pėdsakas paliko ilgalaikiai, nuneigiami pokyčiai – atsirado naujos ašys tarp Europos centrų. Tad jau kurį laiką per senąsias tautinių valstybių ribas driekiasi nauji keliai, metropoliniai koridoriai, atsiranda didelių greičių, *high tech* ir plastiškų pinigų zonos. Nesvarbu, kur nukeliautum, internetas ir gyvenimo būdas yra tokie patys. Šią naują Europą sutelkia kasdien kuriami vis nauji tinklai, kuriais juda prekės, žmonės ir idėjos, galingos paviršinės srovės cirkuliuoja tarp Roterdamo ir Maskvos, tarp Malmės ir Romos – nuo jų priklauso viso kontinento rutina. Šie koridoriai, šios paviršinės srovės, kertančios senąsias sienas, yra tikri europinės santalkos pilioriai. Kasdieninio gyvenimo apykaita ir tvarka, ko gero, labiau priklauso nuo jų negu nuo Briuselio, Strasbūro, Bolonijos ar Lisabonos sprendimų.

Šios „banalios kasdienybės“ kultūrinių padarinių nereikėtų nuvertinti. Europa keičiasi: Neapolyje ir Barselonoje atsiranda rumunų ir ukrainų bendruomenės, Berlyne ir Stokholme – rusų, netrūksta išeivių Prahoje ir Maskvoje. Kad ir kaip baigtųsi derybos dėl ES plėtros, Stambulas jau dabar yra europinis metropolis – tas akivaizdu, vos nuvykus į oro uostą. Transportas jau seniai kasdien daugybę kartų kerta sienas – tuo įsitikinsime, atsistoję įlaipinimo aikštelėje Krokuvoje, prieš išskrendant lėktuvams į Dubliną ar Mančesterį. Įveikti senąsias sienas užsimojo galingos

jėgos, tad šiuo atžvilgiu pesimistų nėra. Besiformuojantis žemėlapis jau nedaug kuo primena tą, kuris kadaise kabėjo mano klasėje su įvairiaspalvėmis nacionalinėmis valstybėmis ir sutartinėmis pokario Europos sienomis, nubrėžtomis plona arba stora linija. Naujasis žemėlapis labiau primena ankstyvąją modernybę, piligrimų kelius, jungtis tarp šventųjų miestų ir pasaulinės komunikacijos tinklą. Viską galima sukeisti vietomis – centrus ir periferijas, tolimas ir artimas vietas. Naująją Europą šiame žemėlapyje ženklina net neseni susidūrimai: Londono, Maskvos metro požeminės stotys, Madrido-Antocho priemiesčio geležinkelio stotis, kur buvo susprogdintos bombos. Naujausiuose žemėlapiuose pažymėtos pažeidžiamiausios Europos vietos – didžiųjų miestų viešosios erdvės.

Suvokimo ir interesų asimetrija

Vakarų Europai iki 1989 metų nelabai rūpėjo jos Rytai. Net padalytoji Vokietija nerodė didelio susidomėjimo. Rytų Europoje buvo visai kitaip. Ten visada buvo domimasi, kas vyksta Vakaruose, – kokia jų literatūra, kokios idėjos, mados, bet ypač traukė jų laisvė. 1989-ieji suteikė galimybę patiems Rytų europiečiams savo akimis visa tai pamatyti, ir milijonai žmonių leidosi į kelią: skrido, važiavo į šviečiamąsias ir tiriamąsias keliones, vyko mokytis ar ieškoti geriau apmokamo darbo. Rytų Europa pasinėrė į tai, kas jai ilgą laiką buvo draudžiama, – taip prasidėjo ilgalaikiai naujos erdvės tyrinėjimo sąjūdžiai.

Apie Vakarų Europą negalėtume pasakyti to paties. Smalsumas čia turėjo aiškias ribas, kartais vakariečius apimdavo baimė dėl darbo ieškančiųjų antplūdžio, dėl pramonės perkėlimo į Rytus, dėl didėjančio nusikalstamumo ir pan. Vis dėlto neliko beveik nieko, kas buvo anksčiau. Viskam reikia laiko, tačiau kaita vyksta neišvengiamai, Vakarai, tyrinėjami Rytų, jau nebe tokie, kokie buvo kadaise. Pramonės likvidavimas Rytuose baigėsi jos likvidavimu ir Vakaruose. Padidėjusi Europa nėra senoji „ES plius naujai įstojusios šalys“, ji kuriama jau kitaip, jos realybė yra kitoniška, ji ima save pačią matyti naujaip. Naujoji Europa yra kažkas kita negu vien Rytų ir Vakarų suma.

Atminties asimetrija

Po Europos padalijimo Rytų ir Vakarų patirtys pusę šimtmečio buvo visiškai skirtingos ir jos nesutampa. Kam ką teks patirti, lėmė geopolitikos atsitiktinumas Antrojo pasaulinio karo pabaigoje. Socialiniu, politiniu, kultūriniu ir mentaliniu požiūriais Europos dalių raida skyrėsi. Daug dalykų, kurie šiandien atrodo nauji, tarp dviejų pasaulinių karų buvo kasdienybė. Šie patyrimo skirtumai sukuria skirtingus istorinio intereso, perspektyvų, jautrumo skirtingoms temoms centrus. Vertinant neseną praeitį, esama skirtingų cezūrų su skirtingomis prasmėmis. Tereikia pagalvoti apie 1918, 1937, 1938, 1939, 1941 ar 1945 metus, apie pokario laikotarpį – 1948, 1953, 1956, 1961, 1968, 1981 ar net 1989-uosius – ir akivaizdu, kokios skirtingos ar kaip skirtingai prisimenamos šios datos. Su kiekviena iš jų susijusi konkreti patirtis ir asmeninė perspektyva. Šių skirtingų patirčių negalima pagal pareikalavimą apibendrinti kaip „paneuropinio naratyvo“.

1989-ieji ir inkubacinis laikotarpis

Annus mirabilis yra ženklas, kad susigrąžinama istorinė atmintis, atgaunama kalba ir performuluojamas tautinis naratyvas. Tačiau *annus mirabilis* idėja, kuri viską keičia, prieš iškildama į paviršių ilgai slypi gilumoje. Nebuvo jokios nulinės valandos – į paviršių iškilo tai, kas jau ilgai glūdėjo viduje. 1989 metai buvo ilgo inkubacinio laikotarpio rezultatas, kiekvienoje „Rytų bloko“ šalyje įgavęs skirtingą kryptį. Kiekviena šalis turėjo savą komunizmo patirtį, savą nacionalinį komunizmą, savią destalinizacijos patirtį, savus aukščiausio pakilimo ar nuosmukio taškus, savus herojus ir savą aplinką. Todėl ir prieš 1989 metus visi labai skirtingai diskutavome apie savo praeitį.

Bet vis dėlto visur 1989-ieji buvo ikonoklazmų ir statulų vertimo metas. Beveik visos „istorinės akimirkos“, kurių tuo metu buvo gausybė ir kurios vertė mus gyventi taip, kaip niekada anksčiau negyvenome, baigėsi senųjų paminklų nuvertimu ir naujųjų statymu. Maskvoje Kruppo kranas, padedant alpinistams, nukėlė nuo pje-

destalo Feliksą Dzeržinskį, stūksojusį priešais Lubiankos kalėjimą, kiek vėliau buvo užkeltas akmens blokas iš Solovkų salų – pirmojo sovietinio konclagerio – priešais pastatą, kuriame tebėra įsikūrusios slaptosios tarnybos. Atsisakyta ankstesnių galios insignijų, himnų ir vėliavų, vietoj jų sukurtos naujos arba susigražintos senos, priešrevoliucinės. Katedros, sugriautos praeities ikonoklazmų laikais, buvo atstatytos per rekordiškai trumpą laiką. Visur sugrįžo ne tik kadaise paniekinti istorijos simboliai, bet ir istorijos vaiduokliai.

Atsivėrė archyvai – saugyklos, kuriose laikoma visuomenės, tautos atmintis. Žmonės vėl galėjo juos tyrinėti ir ėmėsi veiklos, kurią anksčiau buvo įmanoma vykdyti tik užsienyje, „Vakaruose“. Plūstelėjo atradimų, dokumentų publikacijų, šaltinių rinkinių banga. Stengtasi sugrąžinti vardus, veidus ir orumą aukoms, kurios iki tol niekam nerūpėjo.

Trumpiau tariant, atsirado erdvė, kurioje istorinė atmintis galėjo įgauti normalų pavidalą. Tai buvo perleidimų aukso amžius su atsiminimų, ilgai laikytų stalčiuose, antplūdžiu – savianalizės, savęs atradimo ir aprašymo laikas. Vėl suklestėjo nunykę žanrai: biografijos, miestų aprašymai, vietovių planai, kuriuos kadaise draudė publikuoti saugumas. Buvo ekshumuojami ir perlaidojami mirusieji – pavyzdžiui, Vengrijos 1956 metų sukilimo aukos ar tremtyje mirę didieji rusų kultūros ir mokslo veikėjai. Prasidėjo restauracijos laikotarpis: daugelis rūmų ir bažnyčių, kadaise paverstų parduotuvėmis ar viešaisiais tualetais, atgavo savo tikrąją paskirtį.

Rytų ir Vidurio Europa kaip patirties ir žinių vieta

Rytų ir Vidurio Europa buvo pagrindinis ir daugeliu atžvilgių beprecedentinis epochinių pasaulinių karų ir revoliucijų, naujo trisdešimties metų karo ir su juo susijusio smurto teatras. Šis kontinento regionas atsidūrė tarp pagrindinių Europos pilietinio karo frontų, tarp nacionalizmo ir komunizmo doktrinų, tarp nacionalistinės Vokietijos ir komunistinės Sovietų Sąjungos. Tai buvo pagrindinis Rytų Europos žydų genocido, sisteminės socialinio ir etninio valymo politikos teatras, didžiausia karinės mašinerijos panaudojimo, išdegintos

žemės ir priverstinio gyventojų kraustymosi vieta. Čia išvadavimas dažniausiai reiškė, kad vieną svetimųjų okupaciją keičia kita. Šio regiono žemėlapyje nėra nė vieno taško, nė vienos šeimos, nė vienos biografijos, kurių nebūtų paženklinsi šį dvigubą patirtis. Tai centrinė „kraštutinumų amžiaus“ zona. Šito fakto daug kas Europoje vis dar nesuprato. Dažniausiai sakoma: „Karas yra karas, okupacija yra okupacija.“ Tačiau būna skirtingi karai ir skirtingi okupaciniai režimai, jie nėra tapatūs, be to, būna vietų, iš kurių išsigelbėti neįmanoma, kad ir kokia kryptimi bėgtum. Rytų ir Vidurio Europos mentaliniuose žemėlapiuose yra pavadinimų, kurie Vakarams skamba egzotiškai, – Trostianecis, Solovkai, Katynė, Vinica, Babij Jaras... Paskubomis apmąstyti šių visiškai skirtingų patirčių nepavyks. Tam reikia laiko. Nėra jokio mašinalaus plano, kaip elgtis su istorija, „vokiškasis modelis“, kurį kai kas norėtų eksportuoti, irgi nėra priimtinas, nes esama situacijų, gerokai sudėtingesnių už vokiškąją.

Vokiečių ir sovietų valdymas lėmė, kad visi procesai čia beviltiškai susipynę ir neišpainiojami. Vidinė šių šalių raida glaudžiai susijusi su intervencijomis iš išorės, todėl atskirti priežastis nuo pasekmių, atsakomybę nuo kaltės yra nepaprastai sudėtinga. Reikia specialios kalbos, kad suvoktume, kaip NKVD surengtos masinės lenkų karininkų žudynės Katynės miške susijusios su išnaikinimo politika, kurią vykdė vokiečių *Generalgouvernement*, pasitelkdama *Einsatzkommandos*. Beveik kiekviena šalis, atsidūrusi „tarp“, sukaupė tokią dvigubą patirtį. Žydų išžudymas Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje, įvykdytas vokiečių *Einsatzkommandos*, ir sovietų NKVD vykdytos šių šalių gyventojų masinės deportacijos į lagerius yra glaudžiai susiję dalykai. Visi šie faktai – mūsų istorinės patirties dalis, bet tai nereiškia, kad galima šiuos reiškinius laikyti ekvivalentiškais. Tai nėra nei trivializacija, nei apologetika, bent jau ne pačios savaime. Diskusija apie monumentų Raudonajai armijai perkėlimą Latvijoje ir Estijoje yra labai sudėtingas dalykas, toks sudėtingas, kad dažniausiai nenorima to liesti, nes dar nepraėjo pakankamai laiko ir dar neturima tiek takto, kad visų atžvilgiu būtų pasielgta teisingai, – Raudonosios armijos kareivių, kurie atidavė savo gyvybes vaduodami iš vokiečių okupacijos, ir estų, kurie tapo naujos okupacijos

aukomis. Nieko nepasieksime pasikliaudami vien sąlyginiais refleksais. Prieš imantis vertinimų ir darant išvadas, pirmiausia reikia į viską gerai įsiklausyti ir nuodugniai ištyrinėti tai, kas patirta.

Kitas nepaprasto situacijos sudėtingumo veiksnys yra komunistinio valdymo Sovietų Sąjungoje trukmė, padariusi įtaką ne vienai kartai. Pirmiausia, merdėjimo ir mirties mastai čia buvo tokie milžiniški, kokius sunku net įsivaizduoti. Pirmojo pasaulinio karo aukos buvo užmirštos, nes viską nustelbė netrukus prasidėjęs pilietinis karas ir jo sukeltas badas. Šimtai tūkstančių, net milijonai, prarado gyvybes per kolektyvizaciją ir vadinamųjų „buožių“ trėmimus. Pusė milijono žmonių išžudyta per 1937 metų didįjį terorą. Visa tai vyko Antrojo pasaulinio karo katastrofos išvakarėse, o vien Sovietų teritorijoje jis nusinešė dar 27 milijonus gyvybių, jau nekalbu apie pirmųjų dvejų taikos metų badą. Nors turime sukrečiančius Aleksandro Solženycino ir Vasilijaus Grosmano liudijimus, tačiau dar nesame sukūrę kalbos, kuri padėtų visam tam rasti bendrą vardiklį. Ilgus dešimtmečius nebuvo erdvės, kurioje galėtume parodyti aukų vardus, likimus, veidus ir kur jos galėtų liudyti. Buvo daugybė tokio tylėjimo priežasčių: režimas nenorėjo nieko girdėti apie savo nusikaltimus, nebuvo tokios nugalėtojų valdžios, kuri surengtų antrąjį Niurnbergo procesą, o tie, kurie buvo nuteisti kaip „liaudies priešai“, kai grįžo iš lagerių, vengė kalbėti apie savo kančias. Tačiau labiausiai viską komplikavo aplinkybių dviprasmiškumas. Dauguma tų, kurie tapo valymo aukomis, buvo prisidėję prie priverstinės kolektyvizacijos. Daugelį tų, kurie iškilo valymų metais, sumaitojo Didžiojo Tėvynės karo mėsmaalė. Ištiesos amžiaus grupės dingo iš kartų ciklo. Daugelis tų, kurie „įsitraukė“ į sistemą, patys tapo jos aukomis, – tokia situacija, žvelgiant pro vokiškus akinius, apskritai nesuvokiama.

Neabejoju, kad tik tada, kai visos bevardės aukos buvo įvardytos, išklaustytos, galėsime rimtai kalbėti apie bendrą Europos atmintį. Yra keli europinės pažangos ir kančios istorijos epicentra, niekas neturi teisės kalbėti apie vieną aukų grupę, bet nutylėti kitas.

Bėgimo į Vakarus pabaiga

Tam tikru atžvilgiu Europa atgavo Vokietiją 1989 metais – padalijimas baigėsi, išsivadavę vokiečiai susivienijo. Istorija prie jų priartėjo, kai jie vėl įsitraukė į santykių tinklą, kurį patys sunaikino ir iš kurio katapultavosi. Dabar atsivėrė visa istorija ir vieta, kurioje ji klostėsi. Tai buvo griovimo istorija, bet ji priminė istoriją ankstesnių šimtmečių ir kartų, kai vokiečiai buvo laikomi natūralia ir gerai pažįstama Rytų Europos dalimi. Vokietijos istorija, kartais vadinama „ilga kelione į Vakarus“, sugrįžo į savo vietą Europos centre. Kartu su šiuo grįžimu vokiečių akiratyje vėl atsidadė senieji istoriniai santykiai. Dabar matome, kad istorijos būta ir prieš katastrofą, ji senesnė už naciją ir nacionalizmą, bet ją žino nedaugelis. O vertėtų ją patyrinti.

Istorinio akiračio plėtra

Vakarų europiečiai, jeigu jie nori suprasti savo europiečius kaimynus, neišsivers nepasidomėję jų patirtimi. Tai nemenkas užmojis ir kyla pavojus, kad bus prisimenami „labai seni ir tolimi“ dalykai. Yra paprasčiausios žinojimo, užuojautos ir gebėjimo apmąstyti save kitų patyrimo fone ribos. Net Vokietijoje prireikė nemažai laiko, kol Osvencimo šešėlis leido pastebėti ir pripažinti kitus – lenkus, sovietinius karo belaisvius, žmones, prievarta išvežtus darbus. Europos istorija nesibaigia ties išorine dabartinės Europos Sąjungos siena. Atmintis, kurioje nėra vietos stalininio teroro Sovietų Sąjungoje aukoms, kuri apeina gulago kalinius, daugeliu atžvilgių yra selektyvi, nepatikiama ir ne itin europietiška.

Istorijos revizija ir grumtynės už interpretacinį pranašumą

1989-aisiais prasidėjo audringas praeities pervertinimas, ypač pastarųjų penkiasdešimties metų, o kartais ir visos nacionalinės konkrečios krašto istorijos. Kiekvienoje šalyje tai vyko kitaip, bet vis tiek apimdavo visą spektrą – nuo drąsaus ir išsamaus perkainojimo iki reideologizacijos ir naujų mitų kūrimo. Polemika vyko įvairiose plotmėse: dėl paminklų, gatvių pavadinimų,

vadovėlių ir mokomosios lektūros, dėl datų, jubiliejų ir valstybinių švenčių, kurios yra svarbios kolektyvinei sąmonei, dėl memorialų ir muziejų. Beveik kiekviena šalis turi savus dramatiškiausius istorinius momentus ir savus paminklų sąrašus. Aistringos diskusijos, kodėl būtina istoriją interpretuoti iš naujo, buvo, be abejonės, reikšmingos, tačiau ne mažiau intensyviai grumtasi ir dėl teisės monopolizuoti interpretavimo galią, kurti politinę darbotvarkę. „Baltų dėmių“ panaikinimas vienoje vietoje reiškė, kad jų atsiras kitoje. Žinoma, tai nėra vien istorijos mokslo ar žinių stokos problema, tai susiję ir su nacionaliniu ar kolektyviniu tapatumu, su didžiojo naratyvo pagrįstumu ar jo atmetimu.

Šis diskursas apie praeitį daugeliu atvejų yra koduota ir užmaskuota šiuolaikinių politinių diskusijų forma, įgaliojimų grumtynės, įvilkta į istorinį drabužį. Tai daro jį įdomų ir relevantišką, tačiau ne mažiau ir pavojingą, nes diskusijas istorinėmis temomis norima pritaikyti prie dabarties interesų, o jie dažniausiai yra politinio pobūdžio.

Kaip tokios kontroversijos klostysis, lems politinė, o kartu ir istorinė kultūra, susijusi su tuo, kaip žvelgiame į praeitį, – blaiviai ar karštakošiškai, ramiai ar aistringai, pateikdami kategoriškus ar jautrius atsakymus, demaskavimo ar edukacijos tikslais, vedami nostalgijos ar bandydami suvokti dabartį. Svarbu ne tik kas, bet ir kaip sakoma. Istorinė kultūra nesusiformuoja per naktį. Net Vokietijoje, kuri pagrįstai didžiuojasi tuo, ko jai pavyko į pasiekti vertinant praeitį ir kuriant istorijos politiką, prireikė nemažai laiko ir pastangų. Kodėl kitur šis procesas turėtų būti trumpesnis ir lengvesnis? Naujų, tinkamesnių, „teisingesnių“ istorijų neįmanoma paskelbti įsakais, jos yra sudėtingų ir įtemptų diskusijų rezultatas.

„Rytų Europos“ kaip tokios nėra

Nors neabejotina, kad Vidurio ir Rytų Europą suformavo dviguba karo ir totalitarinio valdymo istorija, visa tai susiję ir su tam tikra – specifine – vieta. Atitinkamai visur esama ir specifinių diskursų, besirutuliojančių apie tam tikrus „atvejus“, – nesvarbu, ar tai susiję su pozityviais herojais, ar, kaip būna dažniau, su istorinėmis trau-

momis. Nedrįsčiau sudarinėti jų sąrašo, nes jis vis tiek būtų nebaigtas ir neteisingas. Debatai dėl monumento Raudonajai armijai Taline, dėl SS ar NKVD kolaborantų Rygoje arba dėl antižydiško pogromo Kaune, diskusijos Lenkijoje dėl Jedwabno ir Kielcų, Čekoslovakijoje – dėl vokiečių ar vengrų mažumų padėties pokariu, ginčai dėl paminklo Banderai Lvive, dėl „Teroro namo“ Budapešte, dėl Sighet memorialo Rumunijoje, nesutarimai Rusijoje dėl archyvų atvėrimo ir dėl „didžiojo nacionalinio naratyvo“ mokyklų vadovėliuose...

Pokario Vokietijos istoriją galima parašyti pasitelkus istorinius diskursus – nuo diskusijų apie Holokausto memorialą, Vermachto parodą ir individualias knygas arba autorius, tokius kaip, pavyzdžiui, Grassas, iki svarstymų apie Centrinį muziejų, skirtą atminti tiems vokiečiams, kurie buvo išvyti iš savo namų Vokietijos rytuose ir Rytų Europoje.

Kiek prisiminimų reikia žmonėms?

Yra atmintis, kuri sunyksta, nes ją palaiko vien asmeninė patirtis. Tokia tiesioginė atmintis miršta kartu su konkrečiais vyrais ir moterimis, ją pakeičia perduodamoji atmintis ir prisiminimai. Ateina laikas, kai visai nebelieka tiesioginės atminties apie tam tikrą tarpsnį. Tie, kurie gimė vėliau, niekada nepatirs to, ką patyrė anksčiau gyvenusieji, ir niekada jų nepasivys. Ši atminties kultūros dalis dažnai tampa priešprieša prisiminimams, tapusiems įprastiniais. Jei galvojame apie kitos kartos patyrimo horizontus, tai nereiškia, kad galime į juos panirti arba kad tam pakanka vien gerų norų. Viską čia lemia išsiauklėjimas, taktas ir jautrumas. Jei prisiminimai apie praeitį nustelbia dabartį, nėra gerai. Atsidavimas mirusiesiems, jeigu jis nekelia pagarbos gyviesiems, neįtikina. Istorijos užmarščiai galima prilyginti ir istorijos obsesiją – ji pranašesnė nebent tuo, kad leidžia laikinai užmiršti dabartį. Kartais lengviau pasinerti į praeitį, kuri yra perregima ir savipakankama, nei egzistuoti miglotoje dabartyje. Už praeities, nustelbiančios komplikotą dabartį, galima pasislėpti, nors ir trumpam. Kai atmintis ir prisiminimai tampa rutiniški, tai yra ženklas, kad su atmintimi dedasi kažkas negerai. Atmintis ir prisiminimai niekada ne-

būna tokie, kokių kam nors norėtusi, – jie nepasiduoda nei „atminties strategijoms“, nei „istorijos politikai“, kaip dažnai teigiama „atminties diskursuose“. Jie turi savo ritmą, savo dinamiką.

Kiekviena karta istoriją rašo iš naujo, tai reiškia, kad atmintis nėra automatiškai perduodama iš kartos į kartą ir kad pasikeitusios sąlygos randa išraišką istorinio intereso ir istorijos koncepcijų formose. Suprantama, kartos, kuri nepatyrė karo, nors ir daug bendravo su karo karta, bet susiformavo naujomis – taikos – sąlygomis, arba imigrantų, priklausančių kelioms kartoms, istorijos koncepcija bus skirtinga. Tai dar labiau tinka kalbant apie modernaus istorijos pojūčio perkūrimą ir sunkumus valstybėse, kurios susikūrė, subyrėjus didžiulei imperijai. Kaip atrodys moderni, postkolonijinė, postimperinė istorija, atskleidžianti tikrąsias aplinkybes ir nesislepianči už pamatinio nacionalinio mito? Tai labai sudėtingas klausimas.

Istorijos kultūra ir politinė santvarka

Išlaisvėjęs požiūris į praeitį įmanomas tik išlaisvėjusiose visuomenėse. Tai klišė, bet ji teisinga. Nėra vienui vienos istorijos, nes yra skirtingos perspektyvos ir suvokimai, skirtingos interpretacijos. Atviri archyvai, laisvas šaltinių publikavimas, nepriklausomi istoriniai raštai ir nepriklausoma viešoji sfera – tai reikšmingos, nors ir neabsoliučios, sąlygos. Jos negarantuoja, kad nebus kuriami nauji mitai ar griebiamasi naujos ideologizacijos. Tam tikrais atvejais svarbi ne tik laisvė nuo cenzūros, bet ir kai kas kita.

Tiesai adekvatūs prisiminimai ir istoriniai raštai yra pagrįsti ankstesnių kartų pripažinimu. Mes, gyvieji, arba sugrąžiname mirusiesiems jų balsus, arba atsisakome tai padaryti, o jie gali kalbėti tik mūsų padedami. Santykis tarp gyvųjų ir mirusiųjų yra asimetriškas: mes, gyvieji, sprendžiame, kas bus išklaustas, o ką pasmerksime tylėti. Tačiau kaip gali tas, kuris negerbia gyvenimo, pripažinti mirusiuosius? Autoritaristas naudojasi praeitimi, nes turi sprendimo galią ir dedasi žinantis tiesą. Tokios istorijos, kuri kiek įmanoma labiau priartėtų prie tiesos, rašymas randa savo atramą, savo biotopą pilietinėje vi-

suomenėje. Būtent ji ugdo įgūdžius, kurie labiausiai praverčia istorijai, neprasilenkiančiai su tiesa. Autoritarinės sąlygos yra priešiškos atminčiai. Brandi istorinė kultūra ir pilietinė visuomenė žengia lygia greta.

Žmonių sugrąžinimas į istorijos sceną

Yra daugybė pageidavimų. Vienas iš jų – ir tai beveik neįmanomas apibendrinimas, – kad išnyktų veikėjai, knibždantys istorinių procesų šešėlyje, ir lyderių kultas. Istorijos scenoje nebeliko pačių žmonių. Įžvelgiu didžiulį uždavinį – sugrąžinti juos į sceną, grąžinti jiems jų vardus, veidus ir biografijas. Kai suvokiame, kad net ir šiandien stokojame paprastų žmonių, o ne tik svarbesnių politikų ir veikėjų, gyvenimo istorijų, tampa aiškiau, koks esminis socialinis lūžis įvyko. Tai nepanašu į „banalios kasdienybės“ išnykimą suvokime ar mokslinėje analizėje. Štai pavyzdys: per dešimtmečius parašyta tūkstančiai monografių apie Centro komiteto diskusijas ir rezoliucijas, tačiau tik visai neseniai pasirodė pirmoji studija apie *komunalką* – komunalinius butus, kuriuose gyveno bent trys sovietmečio kartos.⁴

Pakartotinis istorijos scenų lankymas

Perbraižant europinės istorijos žemėlapi, atsiras naujų įrašų, formuosios naujos interesų sritys. *Lieux de memoire* yra ne metafora – tai konkrečios vietos. Kiekviena politinė metafora pertvarko ir perkoduoja pasaulį, priverčia kurį nors sluoksnį išnykti ir pasiūlo naują ženklų sistemą. Taip randasi kultūriniu, semiotiniu ir semantiniu požiūriu sudėtingi tekstai, su kuriais kasdien susiduriame: peizažai, miestai, viešos ir privačios erdvės. Industrinis *Sturm und Drang* peizažas skiriasi nuo pokario peizažo su monumentaliais metalo ir rūdžių griuvėsiais. Kiekvienas didis sąjūdis palieka savo pėdsakus ištrindamas prieš jį buvusius. Laikotarpis po 1989 metų buvo didysis visos Rytų Europos archeologijos tarpsnis – sužinojome, kur yra namai, kuriuose gimė pasmerkti poetai, vienuolynai, paversti konclageriais, egzekucijų vietos, stovyklų kompleksai, tėvynė, iš kurios žmonės buvo išvyti, keliai, kuriais riedėjo deportacijų ešelonai... Trumpiau tariant,

Europa, kaip istorijos teatras, buvo peržiūrima iš naujo tiesiogine šio žodžio prasme.

Europinė atmintis kaip nepabaigiamas darbas

Daug kas bando plėtoti Europos istorijos, europinio istorinio naratyvo tyrimus. Tokie autoriai kaip Normanas Daviesas, Geertas Makas ir Tony's Judtas⁵ ragina kuo atidžiau apžvelgti šią Eurazijos kontinento atplaišą, kad suprastume, kaip glaudžiai viskas susiję tokioje mažoje teritorijoje. Tačiau panašios apžvalgos primena žvilgsnį iš paukščio skrydžio: žvelgiama iš pernelyg aukštai, kad būtų galima sukurti integruotą naratyvą, kuriame tilptų tarpusavyje konfliktuojančios patirtys. Tokio naratyvo neįmanoma sukurti, bent jau šiuo metu. Naratyvas negali atsirasti anksčiau už naratorių, tikras europinis naratyvas atsiras tik tada, kai susiformuos europinės patirties horizontas, vadinasi, ne artimiausioje, numatomoje ateityje. Geriausia, ko galime tikėtis, – kad bus ne sintetinė ir veikiausiai primesta bendros istorijos naracija, bet pastangos išgirsti skirtingus naratyvus. Tą daryti sunku, kartais beveik neįmanoma, nes tai kartu ir įžeidimų, ir sužeidimų istorija. Teisėtų ir nepagrįstų reikalavimų istorija. Disonuojančių ir skausmingų istorijų polifonija. Jei europiečiai pajęgtų išklausti savo pačių istorijas, tai būtų daugiau, negu šiuo metu galima tikėtis. Kuo skubiau reikia sukurti ne bendrą istoriją, o erdvę, kurioje nekiltų pavojus net skirtingiausioms istorijos interpretacijoms ir besivaržantiems nacionaliniams naratyvams.

Ne dėl laimingos pabaigos

Būtų neprasminga kalbėti apie Europą, neužsimenant apie jos stiprybę, grožį ir prakilnumą, tačiau ne todėl, kad mums būtinai reikia laimingos pabaigos. Tyrinėti Europą, nepripažinus neprilygstamos jos turtų, kultūrų, kalbų, meno kūrinų įvairovės, būtų neteisinga. XX amžius, kai Europa suniokojo pati save ir prarado padėtį pasaulyje, – tai tik vienas istorinis lygmuo. Atėjo laikas atverti ir kitus. Yra pora dalykų, leidžiančių suprasti, kaip toli nužengė Europa, pasiekusi tam tikros kondensacijos, tam tikros santarvės, kuri mums, XX amžiaus palikuo-

nims, atrodo stulbinanti. Kalbu apie *art nouveau* ir *fin de siècle* buržuazinę visuomenę – ne tik Vieną ar Briuselį, bet ir Rygą su Oradėja. Industrializacija ir globalizacija prieš pasaulinius karus – tekstilės ir metalo lydymo fabrikai Lodzėje ir Peterburge. Multietninės visuomenės prieš „etninio valymo“ erą – Triestas, Salonikai, Lembergas, Vilna. Modernizmo magija, prieš iškylant autoritarizmui Europoje, – Brno/Briūnas, Bukareštas, Varšuva-Mokotovas. Tačiau galima eiti dar toliau ir sekti Hanzos pėdsakais – ji sugebėjo sukurti regimus ryšius tarp vietų, kurios išgyveno ir per XX amžiaus katastrofas.

Tačiau Europa, būdama tik atminties projektas, pradingtų, nes ji būtų rezervuota tik senyvo amžiaus žmonėms, tarsi koks globaliam turizmui skirtas teminis parkas ar lėlių namelis. Kiekvienas, kuris žvalgosi po Europą, žino, kad ji pulsuoja, funkcionuoja, atsikračiusi vakarykščių suvaržymų, ir jaučiasi taip, tarsi niekada nebūtų buvusi padalyta. ■

¹ Šiame tekste išplėtojau idėjas, kurias dėščiau straipsnyje „Europa neu vermesen: Die Rückkehr des Ostens in den europäischen Horizont“, in Helmut König et al (eds.), Europas Gedächtnis. Das neue Europa zwischen nationaler Erinnerung und gemeinsamer Identität, Bielefeld, 2008, 147–167.

² Pasienio punktą Saksonijoje-Anhalte ties Heimštatu-Marienburgu buvo didžiausias ir svarbiausias vidiniame Vokietijos pasienyje per padalijimą.

³ Žr. Karl Schlögel, Promenade in Jalta und andere Städtebilder, Munich/Vienna 2002; Marjampole oder Europas Wiederkehr aus dem Geist der Städte, Munich/Vienna 2005.

⁴ Julia Obertreis, Tränen des Sozialismus. Wohnen in Leningrad zwischen Alltag und Utopie 1917–1937, Cologne 2004.

⁵ Norman Davies, Europe East and West, London 2006; Geert Mak, In Europe, Amsterdam 2004; Tony Judt, Postwar: A History of Europe since 1945, London/New York 2005.

Iš vokiečių kalbos vertė Marius GAUČYS

© Karl Schlögel

© Eurozine

PREKE PAVERSTOS VIEŠOSIOS ERDVĖS

Kiekviename mieste yra teritorijų, kurios vadinamos viešosiomis erdvėmis. Urbanistinėje struktūroje jos išsiskiria nuo seniausių laikų: svarbiausia graikų polio viešoji erdvė, kurioje telkėsi visuomeninis gyvenimas ir buvo viešai sprendžiami svarbiausi valstybės reikalai, buvo centrinė aikštė – agora, romėnai agoros ir akropolio atitikmenį vadino forumu. Krikščioniškaisiais viduramžiais Europos miestuose viešasis gyvenimas telkėsi dažniausiai šalia rotušių esančiose turgaus aikštėse, kur ne tik prekiauta, bet ir buvo skelbiamos svarbiausios žinios, viešai baudžiami nusikaltėliai, vykdavo iškilmės, vaidinimai, turnyrai... Ne išimtis ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė – Vilniaus rotušės aikštėje buvo rengiami dresuotų meškų, keliaujančių akrobatų ir komediantų pasirodymai, vaidinamos šventėms skirtos pusiau religinio pobūdžio misterijos, įvairių iškilnių progomis, per kata-

likų ir stačiatikių šventes grodavo miesto orkestras. Čia iškildavo net laikini dekoratyviniai statiniai – pavyzdžiui, 1678 metais išrinkto popiežiaus Inocento XI garbei buvo pastatytas obeliskas, primenantis priešais Romos Šv. Petro baziliką stovintį analogą. Ne tik rotušės aikštėje, bet ir kitose viešosiose erdvėse per iškilmės žygiuodavo Vilniaus amatininkai ir pirkliai, miesto įgulos kariškiai, dvasininkai ir universiteto studentai, giedodavo chorai, grodavo orkestrai. Įvairūs pasilinksminimai vykdavo per valstybės valdovų inauguraciją, šeimynines jų šventes.¹

Panaši, nors gerokai pakitusi, šių erdvių paskirtis yra ir dabar. Vakarų urbanistai viešąją erdvę vadina ta urbanistinės lauko erdvės dalimi, kuri yra visiems prieinama, pralaidi, turi erdvinį tęstinumą ir kuri paprastai yra apsupta gatvių ir takų tinklo (tai nebūdinga pusiau viešoms ir privačioms lauko erdvėms). Ji laikoma nuoseklumo, ne-

pertraukiamumo laike ir erdvėje veiksnium, nes jos „gyvenimo trukmė“ gerokai ilgesnė negu ją supančių pastatų – jie gali būti cikliška nugriauti, bet jų apibrėžiamos viešosios erdvės išlieka.² Tačiau svarbus ne tik jų išliekamumas ar tęstinumas. Kai kurie autoriai patikslina, kad normatyviniu požiūriu erdvės laikomos viešosiomis, jei jas suteikia ir prižiūri vietos valdžia, jei jos yra atviros ir jomis gali naudotis visi bendruomenės nariai.³ Per visą miestų istoriją viešųjų erdvių vaidmuo socialiniame gyvenime buvo nepaprastai svarbus, tačiau moderniaisiais laikais jos prarado turėtą reikšmę ir jau nėra svarbiausia socialinių tinklų grandis. „Technologinė kaita,

Skveras ties Naugarduko ir Pylimo gatvių sankryža

Žaliasis plotas ties Halės turgumi

sparčiai augantis gyventojų skaičius, veiklos specializacija ir funkcijų fragmentacija lėmė, kad viešosios erdvės buvo nuerdintos. Visuomenės išsisluoksniavimas paskatino socialinės erdvės segregaciją, preke paversta erdvė buvo privatizuota.⁴

Vilniaus erdvinėje urbanistinėje struktūroje yra gausybė apytuščių neva viešosioms reikmėms skirtų vietų, kurių paskirtis labai miglota. Kai kurios iš jų jau praradusios viešąjį pobūdį – tai menkai prižiūrimos arba net visai apleistos teritorijos, kurias pagal „papročio teisę“ „privatizavę“ asocialūs asmenys pavertė nuolatinio girtavimo, triukšmingų ir kruvinų vaidų lauku, nakvynės „namais“ ir išvietėmis. Municipalinės valdžios dėmesio nestokoja tik tos viešosios erdvės, kurios yra strateginėse, gausiausiai lankomose reprezentacinėse miesto vietose arba atlieka istorinės atminties įženklavimo funkciją. Jose puoselėjami želdiniai ir gėlynai, atnaujinami takai, keičiama susidėvėjusi grindinio danga, vakarais jos neskendi tamsoje kaip tos, kurios yra tarsi visų, bet nerūpi niekam.

Tačiau ir šių, sakyčiau, nepriekaištingai prižiūrimų sostinės viešųjų erdvių funkcijos dėl įvairių priežasčių keistai siaurėja. Nuolat didėjantis atstumas tarp valdžios ir piliečių (tai ypač pavojingas „brandaus postkomunizmo“ visuomenės bruožas) viešąją erdvę prie Seimo rūmų paver-

tė tik mitingų ir protesto akcijų vieta, o juk ji galėtų tapti kultūrinės traukos centru, juoba kad greta yra gausiai lankoma Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka ir vienas didžiausių Vilniaus fontanų – tikra atgaiva miestiečiams per vasaros karščius. Tačiau, kad ši (tiek reprezentacijos, tiek istorinės atminties įženklavimo požiūriais išskirtinė) aikštė nusimestų slegiantį neįveikiamos priešpriešos tarp elito ir visuomenės šleifą, atgautų tikrąją savo, kaip viešosios erdvės, paskirtį, vien rūpestingos gėlynų priežiūros nepakaks. Reikia, kad valdantieji pagaliau suvoktų savo pagrindinę funkciją – tarnauti šalies piliečiams, taigi atsikratytų pasiūtimų, arogancijos ir paniekos tiems,

be kurių jie patys yra niekas.

Viena didžiausių miesto centre viešųjų erdvių – Lukiškių aikštė, kur sovietmečiu stūksojo Lenino paminklas, – per beveik dvi dešimtis nepriklausomybės metų taip ir neįgavo naujo europietiškaai sostinei deramo pavidalo. Ginčai dėl aikštės paskirties ir funkcijų užsitęsė, sukėlė daug aistrų, bet neįskėlė idėjų. Surengta daugybė konkursų šiai teritorijai sutvarkyti, tiems konkursams išleista nemažai pinigų, bet nepasiekta jokio rezultato. Ši aikštė tapo ne tik architektų galvos skausmu, bet ir akivaizdžiu įrodymu, kaip ciniškai pamiriamas viešasis interesas. Įvairių politinių ir finansinių jėgų užkulisinės varžybos, kuri iš jų eksploatuos šią itin patrauklią miesto erdvę, pavertė Lukiškių aikštę valios ir galios žaidimų įkaite. Būdama pačiame centre, ji atsidūrė miesto kultūros paraštėse. Stebina ir aikštės atnaujinimo iniciatorių vaizduotės skurdumas: kaip ir sovietmečiu, ši vieta neišivaizduojama be kokio nors ideologinio monumento. Regis, visi jau pamiršo faktą, kad kadaise čia buvo įvykdyta vieša egzekucija 1863 metų sukilimo organizatoriams ir dalyviams... Valdiškos aikštės vizijos paremtos vienintele asociacija – su šalimais stūksančiu buvusiu KGB pastatu.

Tokias urbanistinės plėtros tendencijas, keliančias pavojų, kad viešųjų erdvių liks vis mažiau, privatus kapitalas

diktuoja ne tik Lietuvoje ar Rytų Europoje. Pasak britų urbanisto Johno Whiteleggo, viešosios erdvės visur yra „nuolatos atakuojamos. Šiuolaikinėje Europoje neįmanoma apginti jokios vietos, remiantis istoriniais, socialiniais, religiniais ar aplinkosaugos argumentais. Vokietijoje nacionalinės aplinkosaugos požiūriu reikšmingos vietos yra paverčiamos keliais.“⁵ Tai kelia nerimą tiek visuomenei, tiek atsakingiau mąstantiems urbanistams. Nors bandoma užkirsti kelią tokiai urbanistinei sterilizacijai, tačiau atlaikyti plėšrių finansinių grupuočių spaudimą nėra lengva, o juo labiau šalyse, kur vis dar siautėja laukinis kapitalizmas.

Panašu, kad artimiausiu metu keisis ir Katedros aikštės paskirtis. Sovietmečiu buvusioje gūdžiai tuščioje erdvėje nepriklausomybės išvakarėse imta rengti daugiatūkstantinius Sąjūdžio mitingus, o pastaraisiais metais čia vis dažniau vyksta triukšmingi koncertai ir masiniai pasilinksminimai, užsitraukiantys Bažnyčios hierarchų rūstybę. Nors miesto valdžia ignoruoja teisėtus Arkikatedros vyresnybės nusiskundimus, panašu, kad pakeisti aikštės paskirtį artimiausiu laiku privers kritiška fizinė svarbiausios Vilniaus katalikų šventovės būklė. Tikėtina, kad pramogų ir iškilmių organizatoriams teks ieškoti kitų viešųjų erdvių. Galima tik apgailestauti, kad Vilnius, prieš tapdamas Europos kultūros sostine, taip ir nesutvarkė nė vienos viešosios erdvės, pavyzdžiui, Lukiškių aikštės, – tai būtų tapę tikru Vilniaus europėjimo ir kultūrėjimo ženklu.

Šalia Katedros aikštės esantis Odminių skveras, į kurį prieš pustuzinį metų įžūliai kėsinosi požeminių garažų statytojai, vadovaujami – tikra likimo ironija! – kadaise aktyvaus Žaliųjų sąjūdžio dalyvio, įgavęs naują pavidalą tapo viena patraukliausių miesto viešųjų erdvių, nors vaizdą labai gadina klaidus kaimynas – „Klaipėdos“ viešbučio siluetas. Šiltuoju metų laiku tiesiai iš grindinio mušančios vandens čiurkšlės suteikia šiai vietai savitumo, juolab kad fontanų sostinėje ne itin daug. Tuo sumaniai naudojasi ir aplinkiniai restoranai – jų klientai turi galimybę pasidžiaugti vandens efektais. Judri Katedros aikštė, puikūs vaizdai su Arkikatedra ir tolumoje dunksančia Gedimino pilimi daro šį skverą dar

patrauklesnį. Laimė, kad Odminių skveras, susitelkus ir pasipriešinus visuomenei, nebuvo paverstas garažo stogu, kaip greitai atsitiks su Kauno Vienybės aikšte, arba užstatytas kokiais nors statiniais, net jeigu jie būtų buvę šimtą kartų geresni už minėtą „Klaipėdos“ viešbutį.

Vis dėlto išgelbėtų nuo sunaikinimo ir stropiai prižiūrimų skverų yra kur kas mažiau negu akis badančių, apleistų, sparčiai nykstančių, nes negailestingai niokojamų, viešųjų plotų miesto centre ir jo prieigose. Kai kurie iš jų yra šurpus kontrastas šalia esančioms sutvarkytoms ir tinkamai eksploatuojamoms viešosioms erdvėms. Senamiestyje, netoli Arklių gatvės skverelio, kurio centre stovi asociatyvi dekoratyvinė skulptūra „Seserys“ (skulpt. Dalia Matulaitė), bevardis senais medžiais apaugęs plotas prie Halės turgaus atrodo kaip kokia nyki dykra pačioje miesto širdyje.

Senamiesčio prieigose tokių nususintų plotų yra dar daugiau. Skvere ties Naugarduko ir Pylimo gatvių sankryža stūkso medinis yrantis paviljonas, kuriame kadaise pardavinėtos gėlės, vėliau atsidarė lietuviškų valgių restoranas, o dabar tai statinys vaiduoklis su išdaužytais langais – paminklas nusikalstamam municipalinės valdžios atsainumui. Kodėl ši nemažo ploto erdvė, esanti beveik pačiame miesto centre, netvarkoma, atspėti nesunku – nekilnojamojo turto rykliai taip ir tyko, kada galės įpiršti jiems naujingiausią buvusios viešosios erdvės, tapusios gangrena miesto kūne, „atgaivinimo“ planą.

Skveras tarp Basanavičiaus gatvės ir Santuokų rūmų

Panašiai, beje, atsitiko su nedideliu, medžiais apaugusiu skveru tarp Basanavičiaus gatvės ir Santuokų rūmų. Kadaisė tai buvo mėgstama pasivaikščiojimų vieta. Kai šiame plote išdygo daugiabutis gyvenamasis namas, rekreacijai skirtas plotelis dar labiau sumažėjo, o dabar, kai greta statomas visas kvartalas, jo visai neliks. Privatus interesas ir vėl nurungė viešąjį... Netoliese vegetuoja dar vienas žaliasis plotas – pašlaitę prie dailininko Kazimiero Žoromskio namo muziejaus verkiant reikia sutvarkyti, nes ji atrodo kaip tikras šabakštynas.

Dar viena „nevieša viešoji erdvė“ driekiasi ties Pylimo ir Kalinausko gatvių sankirta. Priklausomybės laikotarpiu čia buvo pastatytas paminklas sovietų partizanams, vėliau jis demontuotas, tačiau architektūrinė aplinka, suformuota iš betono luitų, šaligatvio plytelių ir aukštyn kylančių masyvių laiptų liko kokia buvusi, dingo tik ideologinis akcentas. Apniokota, nei poilsiui, nei kokioms nors kitoms viešosioms reikmėms netinkama teritorija primena nebaigtą statybų aikštelę. Prieš keliolika metų šią vietą norėta pertvarkyti, ketinta įkurti čia skulptūrų parką, tačiau tam pasipriešino reformatų bendruomenė (dalyje šio ploto kadaisė buvo šios konfesijos kapinės) ir viskas liko po senovei. Panašu, kad pralaimėjo visos – ir suinteresuotos, ir nesuinteresuotos pusės, bet labiausiai – vilniečiai, kurie ir patys nejaukiai jaučiasi tokiose baisiai apleistose vietose, ir dar turi raudonuoti, kai koks nors atvykėlis mandagiai pasiteirauja: „Kodėl taip nemylite savo miesto?“

Tačiau (ne)meilė čia niekuo dėta. Pasak britų architekto ir urbanisto Ali Madanipouro, „jei valdžia mąsto ir veikia taip, kaip privačios firmos, vadinasi, jos sprendimų pagrindas panašus į privataus sektoriaus kompanijų, kurios pirmiausia siekia mainomosios vertės. Tai padės jai spręsti ekonominius uždavinius, tačiau sumažins galimybes tenkinti visuomenės poreikius, nes rinkos mechanizmai čia netinka – reikia pačios visuomenės paramos.“⁶

Kai visuomenė ima nedrąsiai priešintis kokiai nors inovacijai į urbanistinę erdvę, municipalinė valdžia drauge su nekilnojamojo turto rangovais apkaltina tokius ramybės

Žaliasis plotas tarp Pylimo ir K. Kalinausko gatvių

Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

drumstėjus neišmanymu ir profesionalumo stoka. Patikimas ir gerai išbandytas arbitras – profesionalūs architektai ir urbanistai, kurie panašiuose ginčiuose taria lemiamą žodį. Tačiau, pasak architektūros istorikės M. Christine Boyer, architektūra nėra vien reginys, kurį formuoja miesto planuotojai ir architektai, ji glaudžiai susijusi ir su visuomene, su kolektyvine jos atmintimi.⁷

Pravartu tai įsidėmėti visiems, kurie mano turintys teisę privatizuoti viešuosius interesus, nes joks miestas, o juo labiau šalies sostinė, nėra ir negali būti privati kieno nors nuosavybė. ■

¹ Stasys Samalavičius, Vilniaus rotušė, Vilnius: Vilniaus rotušė, 2006 (1981), p. 72–88.

² Dieter Frick, Spatial Energy and Supportiveness in Public Space, *Journal of Urban Design*, Vol 12, No 2, June 2007, p. 272.

³ Ali Madanipour, Public and Private Spaces of the City, London and New York: Routledge, 2003, p. 233.

⁴ Ten pat, p. 228.

⁵ John Witelegg, Building Ethics into Built Environment, In: Ethics and Built Environment, ed by Warwick Fox, London: Routledge, 2000, p. 38–39.

⁶ Ali Madanipour, Roles and Challenges of Urban Design, *Journal of Urban Design*, Vol. 11, No 2, June 2006, p. 189.

⁷ M. Christian Boyer, The City of Collective Memory: Its Historical Imagery and Architectural Entertainments, Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1998, p. 32.

LIETUVOS DVARŲ PAVELDO APSAUGA – KONSTITUCINĖ PILIETINĖS VISUOMENĖS PRIEDERMĖ

Dvarų kultūros paveldas yra vertinga ir reikšminga Lietuvos istorinės dvarų sistemos dalis. Jį sudaro istorinių dvarų fizinės, funkcinės teritorinės struktūros, dėmenys ir jų sandraupos, fragmentai, elementai, kilnojamosios vertybės.

Išlikusi istorinės dvarų sistemos dalis liudija Lietuvos valstybės ilgaamžiškumą, kultūros lygį, sąsajas su kitų Europos valstybių kultūromis, atskleidžia ekonomikos raidą, įvairių socialinių grupių tradicijas, socialinę, politinę, tautinę sandraudą ir jos pokyčius. Kiekvienas elementas, fragmentas ar darinys yra vertingas, nes stiprina Lietuvos tapatumą, palaiko istorinio ir kultūrinio kraštovaizdžio būdinguosius bruožus, praturtina daug kur jau tapusį skurdoku kraštovaizdį. Dvarų kultūra irgi yra neatsiejamą dvarų paveldo dalis. Ji iki šiol daro įtaką visuomenės moralei ir elgsenai, formuoja požiūrį ne tik į praeities, bet ir į dabarties kultūrą.

Siekiant veiksmingai saugoti ir atgaivinti Lietuvos dvarų paveldą, kaip itin reikšmingą kultūrinių ženklų ir simbolių dalį, buvo parengta ir Valstybinės paminklosaugos komisijos patvirtinta LR dvarų paveldo išsaugojimo ir jo integravimo į visuomenės gyvenimą koncepcija [1]. Tai ne tik valstybinė dvarų paveldo apsaugos samprata ir integravimo į visuomenės gyvenimą strategija, kuria privalo vadovautis valstybės institucijos, bet ir edukacinio pobūdžio dokumentas, nes veiksmingai saugoti ir atgaivinti dvarų paveldą galėsime tik tada, jei gerai jį pažinsime.

Vadovaujantis Koncepcija buvo parengta ir 2003 metais Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu patvir-

tinta Dvarų paveldo išsaugojimo programa, bet ji, deja, iki šiol nėra įgyvendinama.

Lietuvos dvaro raida ir samprata, nuosavybės formos. Istorinė dvarų sistema

Dvaras (kiemas) – tai materializuota žemės valdymo ir disponavimo ja išraiška, atsiradusi dar iki Lietuvos valstybės susikūrimo ir suklestėjimo. Istorinis dvaras buvo pagrindinė ir stabiliausia mums žinoma Lietuvos kaimui būdinga teritorinė ir erdvinė struktūra su aiškiais polifunkciniais bruožais [1]. Pagal nuosavybės formą dvarai buvo valstybiniai (karaliaus, Lietuvos didžiojo kunigaikščio, valstybės, okupacinės valdžios institucijų), priklausę bažnyčiai, bajorams (ponams), o pastaraisiais amžiais – jau įvairios kilmės savininkams. Ilgainiui keitėsi tiek dvaro dydis, tiek planinė erdvinė sandanga, žemėnaudos ir žemėvaldos struktūra. Įvairiais raidos tarpsniais dvarą sudarė dvaro sodyba(os), dvaro žemė, palivarkai, kaimai, miesteliai, net miestai ar jų dalys, upės, ežerai ir miškai, pievos, pramonės kompleksai, pakelės namai, kelių ir keliukų tinklas, hidrotechniniai įrenginiai ir kiti funkciniai dėmenys. Ypač aiškiai tai atsispindi dvarų inventoriuose ir išlikusiuose jų planuose. Dvarų valdomos žemės (teritorijų), žemėnaudos plotai, jų konfigūracija, palivarkų, kaimo gyvenviečių, miestelių skaičius ir kiti pagrindiniai parametrai dažniausiai buvo skirtingi. Skyrėsi ne tik dvarų infrastruktūra ir kultūrinė aplinka, ekonominis pajėgumas, bet ir socialinė sandara.

Keletą amžių Lietuvoje paskirų dvarų ir jų grupių dar ni visuma sudarė savitą istorinę sistemą [1]. Dvaras, kaip ilgaamžė pagrindinė ūkinė valstybės valdymo institucija ir instrumentas yra įteisintas visuose trijuose LDK Statutuose (1529, 1566, 1588). Be to, dvaro vietą Lietuvos Kunigaikštystėje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ilgus amžius nustatydavo paprotinė teisė, kuri buvo net patikimesnė ir tvirtesnė negu rašytinė. Dvaras buvo giminės ekonominio ir dvasinio stabilumo, tradicijų perimamumo garantas. Visuose svarbiausiuose Valstybės dokumentuose įvardijama tėvonija, tėvūnija ir pan. Dvaras iš kartos į kartą pereinavo kaip valda, o ne kaip jos dalis – sodyba ar rūmai, pirmiausia pagal vyriškąją, paskui pagal moteriškąją liniją. Dvarų sistema padėjo išlaikyti giminės ir šeimos tvirtumą. Kai Lietuvą okupavo Rusija, net caras kurį laiką nedrįso drastiškai kištis į dvarininkų (bajorijos) luomo reikalus. Trečiasis LDK Statutas su išlygomis galiojo dar 45 metus po LDK žlugimo, t.y. iki 1840-ųjų. Tiesa, po 1831 ir 1863 metų sukilimų griebtasi represijų. Po to, kai buvo numalšintas 1831 metų sukilimas, iš jo dalyvių konfiskuota 2890 dvarų, o po pralaimėto 1863 metų sukilimo – 1794 dvarai. Carinė Rusija siekė, kad 2/3 Lietuvos dvarų priklausytų jos administracijai, kolonistams iš Rusijos [2, 3].

Europos kultūros poveikis Lietuvos dvarų tradicijoms

Dvarų sistema, tiesiogiai sietina su Lietuvos valstybinumo ir žemės ūkio raida bei tradicijomis, ilgus amžius užtikrino Europos, o iš dalies ir pasaulio, elitinės (aukštosios) ir buitinės kultūros sklaidą didžiojoje Lietuvos teritorijos dalyje. Dvaruose tiesiogiai atsispindėjo europinės raidos tendencijos įvairiose srityse: architektūros ir meno (dailės, skulptūros, tapybos, tekstilės, keramikos, muzikos, literatūros, teatro), įvairių amatų (ginklų, plytų, dolomito, čerpių, keramikos, indų, įvairių metalo, medžio ir akmens dirbinių gamybos ir kt.), mokslo (archeologinių radinių ir kitos senienų kolekcijos, dendrologijos, biologijos, geografijos darbai), naujausių technologijų (pvz., telegrafas, elektra Rietavo dvare, laukų drenažo ir drėkinamų pievų sistemos ir kt.), pramonės (lentpjūvės, bravorai, spirito varyklos, malūnai), sodininkystės (naujos obelų ir kitų augalų veislės Renavo dvare), parkų planavimo (pasaulinio garso parkų ir sodų architekto, botaniko E. F. André suprojektuoti Lentvario, Trakų Vokės, Užutrakio, Palangos dvarų sodybų parkai), želdynų formavimo (gausiose dvarų oranžerijose, parkuose, soduose buvo

Nykstantis Onuško dvaras Rokiškio rajono pakraštyje. Centrinis rūmų pagrindinis fasadas. Indrės Kačinskaitės nuotrauka. 1997 m.

veisiami augalai iš viso pasaulio), naujausių pramonės sistemų ir technologijų (dvarų pramonė, ekonomijos ir Tyzenhauzo reformos), žirgininkystės, žuvivaisos (išlikęs Kurtuvėnų dvaro tvenkinių kompleksas yra vienas iš dviejų pirmųjų tokių Lietuvoje) ir kt. Dvarų kultūros terpėje išaugo iškiliausi lietuvių rašytojai, architektai, dailininkai, kompozitoriai, tarp jų ir Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Oginskiai, Plateriai, Radvilos, Sapiegos, Tiškevičiai, Tyzenhauzai ypač globojo muzikus [4]. Svarbiausias veiksnys, užtikrinęs Lietuvos dvarų sistemos europietišką raidą, buvo 1557 metų Valakų reforma. Ją įgyvendinant buvo iš esmės pakoreguota senoji dvarų sistema – daug kur padidintos ir perplanuotos dvarų valdos ir dvarų sodybos, įsteigta daugybė palivarkų ir kaimo gyvenviečių, naujų lažinio palivarkinio tipo dvarų. Buvo keičiama ir socialinė sankloda – Lietuvoje, išskyrus Žemaitiją, įsivyravo *vaadinamieji* baudžiaviniai santykiai.

Turimomis žiniomis Valakų reforma buvo pirmieji iš anksto suplanuoti ir planingai įgyvendinti valstybinio masto kraštotvarkos darbai [1]. Beje, istorikai (K. Avižonis, Z. Ivinskis, J. Kiaupienė, B. Makauskas ir kt.) teigia, kad pirmiausia ji buvo įvykdyta valstybiniuose dvaruose, t.y. Ldk Žygimanto Augusto dvaruose (žemėse), 200000 ha plote [2].

Siauresne prasme šiandien tokie darbai būtų vadinami nuoseklia žemės konsolidavimo ir racionalaus jos panaudojimo reforma. Vykdam tą reformą per dvidešimt metų labai pasikeitė Lietuvos kaimo kraštovaizdis – jis įgavo daug europietiškų bruožų ir ilgainiui tapo tradiciniu.

Istorinio Lietuvos dvarų tinklo raida ir jos įtaka

Lietuvos dvarų sistemos raida nulėmė kultūrinio kraštovaizdžio tradiciją ir apgyvendinimo struktūrą – Lietuvos kaimo gyvenviečių ir miestelių, miestų tinklą. Jo pagrindas išlikęs iki šiol, tai nurodo ir Kazys Šešelgis knygoje „Lietuvos urbanistikos istorijos bruožai“ (71 psl. ir 4 lentelė), nors kai kurie šiuolaikinės Lietuvos planuotojai nenori to pripažinti, vis dar tęsdami sovietmečio tradiciją. Kaimo ir miesto – kultūrinio, ūkinio ir politinio atžvilgiais dviejų iš esmės skirtingų funkcinių erdvių struktūrų – formavimas Lietuvoje buvo glaudžiai susijęs

ir vėlesniais jų raidos etapais. Vienas iš neabejotinų dvarų sistemos privalumų yra tas, kad ji ilgus amžius užtikrino materialiosios ir dvasinės kultūros tolygią sklaidą didžiojoje Lietuvos teritorijos dalyje [1], lėmė, kad formavosi skirtingi regionų kultūrinio kraštovaizdžio bruožai, klostėsi skirtingos tradicijos ir gyvensena, ypatinga socialinė sankloda ir paprotinė teisė.

Dvaras sovietmečiu

Sovietų valdžia dvarus konfiskavo, kaimo gyvenviečių planinę-erdvinę struktūrą, žemėvaldos ir žemėnaudos sanklodą, susiklosčiusią apgyvendinimo (sklaidos) sistemą planingai naikino. Dvarų rūmai ir kiti pastatai buvo naudojami ne pagal paskirtį arba nyko neprižiūrimi. Tačiau net ir sovietmečiu dvarų paveldas darė ir tiesioginę, ir netiesioginę įtaką gyvensenai. Nemažai, nors ir apleistų, dvarų sodybų, palivarkų, valakinio laikotarpio kaimo gyvenviečių ir miestelių vis dėlto išliko. Daugelyje dvarų sodybų buvo įkurtos tarybinių ūkių ir kolūkių kontoros, ūkiniai, mokymo, kultūros centrai, ambulatorijos, kumetynuose ir kituose dvarų pastatuose buvo apgyvendinti kolūkiečiai, tarybinių ūkių darbininkai. Kolūkio brigadų gamybinio centro su gyvenviete greta principas nusižiūrėtas iš palivarkinio tipo dvaro.

Dvarų ir jų paveldo sampratos problema

Lietuvos dvarai – itin reikšminga, didžiausios apimties ir sudėties kaimo kultūros paveldo dalis. Tai sudėtinga kultūrinių ženklų ir simbolių sistema, svarbus kraštotvarkos segmentas. Šio paveldo neįmanoma suvokti, veiksmingai saugoti ir reabilituoti (atgaivinti), nepažinus paties Lietuvos dvaro, nežinant jo raidos. Kultūros ministerijos sudarytos darbo grupės siūlymuose (2008-08-11) dėl Lietuvos dvarų sodybų panaudojimo programos koncepcijos ir programos finansavimo [5] nurodyta, kad „dvaro samprata ir jo vieta bendruomenės gyvenime nėra visapusiškai suprata ir įvertinta“. Tai viena iš priežasčių, kodėl dvarų kultūra, jų paveldo reikšmė ir vertė, net apimtis ir sudėtis iki šiol interpretuojamos labai skirtingai. Ypač dažnai nesutariama dėl dvarų paveldo apimties ir jo apsaugos diferencijavimo.

Dvarų kultūrai ir jų paveldui apibūdinti Valstybinė paminklosaugos komisija sukūrė sąvokų ir apibrėžimų sistemą (kol kas ji nėra baigtinė, kai kurios sąvokos dar tik siūlomos). Išvardysiu esmines – tai *Lietuvos dvarų sistema, istorinis Lietuvos dvarų tinklas, Lietuvos dvarų paveldas, LR dvarų (nekilnojamojo) kultūros paveldo apskaita, dvaro paveldo apskaita; dvarviečių, dvarų sodybviečių, buvusių dvarų kaimų gyvenviečių apskaita, LDK dvarų (nekilnojamojo) paveldo sąvadas, išskirtinė dvarų (nekilnojamojo kultūros) paveldo saugoma teritorija, dvaro nekilnojamas kultūros paveldas* (nepainioti su jo sodyba), *dvaro sodyba, dvaro sodybvieta, dvarvietė, dvaro paveldo dėmuo ir elementas, dvaro kaimas ir gyvenvietė, dvarininkas, dvaro ūkis, dvarų paveldo statistika* ir kt. [1] Dvarų paveldą apibrėžiančias ir su jo atgaivinimu tiesiogiai susijusias sąvokas būtina įteisinti įstatymais ir kitais teisės aktais. Tik tada galėsime pagrįstai reikalauti, kad šios sąvokos būtų taikomos rengiant strateginius ir teritorijų planus bei programas (pvz., rengiant naują tarpinstitucinę Dvarų paveldo išsaugojimo programą), apskričių teritorijų bendruosius planus, plėtojant specializuotas (išskirtines) kultūros paveldo (kultūrines) saugomas teritorijas ir jų sistemą (teritorinę apsaugą).

Kas yra pagrindinis dvarų paveldo saugotojas?

Lietuvoje dvaras ilgus amžius buvo giminės ekonominio ir dvasinio stabilumo, tradicijų perimamumo garantas. Lietuvos didžiojo kunigaikščio (valdovo) įtaka ir galia priklausė nuo valstybinių jo dvarų dydžio ir turtų. Taigi, net istoriškai sąlygota, kad valstybė viena be visuomenės (anksčiau tai buvo bajorijos luomas) nepajėgi išsaugoti dvarų paveldo ir jo reabilituoti (atgaivinti). Pirmiausia tai dvarų savininkų ir naudotojų – ne tik valstybės ir savivaldos institucijų, kitų biudžetinių įstaigų, bet ir privačių juridinių bei fizinių asmenų uždavins. Jau daugiau kaip pusė dvarų paveldo yra privati nuosavybė. Kultūros ministerijos duomenimis, iš 582 į Kultūros vertybių registrą įrašytų dvarų ir palivarkų sodybų tik 20% yra valstybės ir savivaldybių nuosavybė, 42% – mišri, 38% – privati nuosavybė [5]. Tie dvarai, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių neįtraukti

į registrą, tačiau neabejotinai yra kultūrinį kraštovaizdį praturtinantys kraštotvarkos elementai, taip pat neturėtų būti pasmerkti, kad sunyktų ar būtų sunaikinti. Labiau rūpintis paveldu turėtų vietos bendruomenės, įvairios kultūrinės, socialinės ne pelno siekiančios organizacijos ar bendrijos ir pan. Jos galėtų ne tik skatinti valstybę ir savivaldybes steigti saugomas dvarų paveldo (ne tik pastatų, bet ir parkų) teritorijas, bet ir disponuoti jomis, jas valdyti pagal programines arba partnerystės sutartis su valstybe ar savivaldybe. Kai kuriose užsienio valstybėse, pavyzdžiui, Airijoje, toks dvarų paveldo apsaugos ir gaivinimo būdas yra plačiai taikomas. Reikia sukurti visuomeninių ir valstybės valdymo institucijų tinklą, suformuoti mišrią dvarų paveldo apsaugos ir atgaivinimo (reabilitavimo) koordinacinę tarybą ar panašų darinį [1].

Deja, visuomenės kompetencijos (teisių, funkcijų ir įgaliojimų) sistema kultūros paveldo apsaugos ir naudojimo srityje [1] ne tik neparengta, bet iki šiol net nesuvokta, kad ji reikalinga. O juk tai yra pati esmė – anksčiau dvarus valdė, plėtojo bajorų luomas, o dabar tai konstitucinė pilietinės visuomenės [tautos] priedermė. ■

Tęsinys kitame numeryje

- [1] 2002-09-13 Valstybinės paminklosaugos komisijos sprendimu Nr. 87 patvirtinta LR dvarų paveldo išsaugojimo ir jo integravimo į visuomenės gyvenimą koncepcija.
- [2, 3] Rankraštis „Dvarų vieta Valstybės sąraše“, 9, 12, 23 psl. 2003-06-06 korektūra; pranešimo autoriaus interviu žurnale „Šeima ir pasaulis“, straipsnis „Dvarai – šeimos buveinė“, 2003 m. Nr. 7(9), 87 psl.
- [4] „Dvaras modernėjančioje Lietuvoje, XIX a. antra pusė – XX a. pirmą pusę“, 2005 m., E. Karpavičiaus leidykla; „Renavas“, 2001 m, Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- [5] Kultūros ministerijos organizuotos darbo grupės 2008-08-11 parengti dokumentiniai siūlymai Lietuvos dvarų sodybų panaudojimo programos koncepcija ir programos finansavimas, rugpjūčio mėnesį pateikti Vyriausybei.

KLAIPĖDOS KRAŠTO UŽĖMIMAS: DOKUMENTAI PRIEŠ MITUS

Mūsų misija šiame Klaipėdos krašte yra aiški: užtikrinti tvarką ir vykdyti policijos funkcijas, kol Tautų Sąjunga nulems šio krašto ateitį. Išties sužinome, kad nuo šiandienos, vasario 15 d., šis kraštas yra internacionalinis ir administruojamas generolo Odry. 10.45 val. Klaipėdoje, prie *Rathaus* paradai... – 1920 m. vasario 15 d. dienoraštyje rašė prancūzų karininkas. – Pastaba: kraštovaizdis liūdnas, plynas. Šalta, drėgna, sniega. Rogės – pagrindinė susisiekimo priemonė. Gyventojai *a priori* nelabai prieiški, bet keliantys nerimą. Mes išsename grupėmis. Kraštas neturtingas, kenčia, gyvenama tik iš gyvulių auginimo ir žvejybos. Vyrai grįžę iš kariuomenės, daug demobilizuotų, dar tebevilkinių senas *feldgrau* uniformas. Jie stebisi mūsų turtingumu: apranga, ekipuote ir maisto atsargomis – šokoladu, vynu, balta duona. Jau seniai jie tiek nematė.“¹

Taigi prancūzų 21-asis Alpių šaulių pėstininkų batalionas atvyko į kraštą, kurį po trejų metų buvo privirstas palikti po mažlietuvių „sukilimo“ (ši žodį tenka rašyti su kabutėmis, nes Ypatingosios paskirties rinktinė, kuri užėmė Klaipėdos kraštą, sudarė perrengti Lietuvos kariškiai, šauliai ir savanoriai iš Didžiosios Lietuvos).

Pastaraisiais dešimtmečiais paskelbti nauji tyrimai atskleidžia, koks buvo Lietuvos vyriausybės vaidmuo užimant Klaipėdos kraštą. Tačiau diskusijos dėl Šaulių sąjungos pirmininko Vinco Krėvės-Mickevičiaus, šaulių ir savanorių vaidmens, rengiant sukilimą, tebesitęsia. Ar Šaulių sąjungos vadovai buvo informuoti apie

ministro pirmininko Ernesto Galvanausko planus, ar jie veikė savarankiškai vizito pas vokiečių generolą fon Secktą metu? Į šiuos klausimus kol kas neatsakytą.

Vladas Turčinavičius², oponuodamas mano straipsniui „Gajūs mitai, arba Kas „atvadavo“ Klaipėdos kraštą?“, cituoja Vinco Krėvės memuaruose išdėstytas mintis, o pačiame tekste apstu klaidų ir netikslumų. Apie jokią prancūzų „karinę bazę“ Klaipėdoje negalėjo būti nė kalbos. Prancūzų įgula krašte turėjo likti iki Ambasadorių konferencijos galutinio sprendimo. Apie Klaipėdos sukilimo organizavimą geriausiai liudija vis dėlto ne atsiminimai, o archyviniai dokumentai. Juos pasitelkdami dar kartą aptarkime Klaipėdos sukilimo problemą.

Klaipėdos krašto padėtis 1919–1922 metais

1919 m. birželio 28 d. Versalio taikos konferencijos nutarimu Klaipėdos krašto valdymas laikinai, kol bus priimtas galutinis sprendimas, perėjo Antantės žinion, o 1920 m. sausio 9 d. sutartis numatė, kad vokiečių valdžia turi pasitraukti, išlaikant tarnybos garantijas vokiečių tautybės valdininkams. Sprendimą atskirti Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos lėmė ne lietuvių „istorinės teisės“ (kokias išvadas apie istorines teises galima padaryti iš fakto, kad viduramžiais Anglijai priklausė dalis Prancūzijos teritorijos arba kad Elzasas, kurio gyventojai kalba vokiškai, priklausė Vokietijai?), o antivokiška prancūzų politikų, ypač premjero Georges'o Clemenceau, po-

zicija – siekta susilpninti Vokietiją ir neleisti jai suartėti su bolševikais Rusijoje, sukuriant „sanitarinį kordoną“ Vidurio Rytų Europoje. Kita vertus, vokiečiai, bijodami, kad krašte sustiprės lenkų įtaka, buvo linkę perduoti jį lietuviams, iki susiklostys palankesnės geopolitinės sąlygos. Klaipėdos kraštas nebuvo prijungtas prie Lietuvos, nes Lietuva, viena vertus, dar nebuvo pripažinta *de jure*, antra vertus, prancūzai ketino perduoti jį kaip prizą lietuviams, kai bus suvienyta Lietuvos ir Lenkijos valstybė... Nors jau buvo įvestos pamokos lietuvių kalba, didžiausią įtaką krašte vis dar turėjo senoji Prūsijos administracija. Po Pirmojo pasaulinio karo dėl Klaipėdos krašto susikirto ne tiek lietuvių ir vokiečių, kiek lietuvių ir lenkų interesai. Kai kurie lenkų politikai kėlė idėją Klaipėdą tiesiogiai prijungti prie Lenkijos, remdamiesi JAV prezidento Wilsono Keturiolikos punktų tezėmis. Kol egzistavo Lietuvos ir Lenkijos konfederacijos galimybė, lenkų delegacija Versalyje iš esmės palaikydavo lietuvių siekius dėl Klaipėdos, norėdama atsverti vokiečių įtaką. Pasinaudodami suvaržytu Lietuvos ir Vokietijos ekonominiu ir politiniu veiklumu, lenkai siekė pirmieji sudaryti atskirą prekybos sutartį su Klaipėda. Lenkijos pozicijų sustiprėjimas Klaipėdos krašte Lietuvai, jau praradusiai Vilnių, būtų reiškęs gyvybiškai svarbių pozicijų susilpnėjimą, šalis būtų buvusi atkirsta nuo vienintelio jai prieinamo jūrų uosto.

„Lenkai linkę tam pritarti, gyventojai irgi mielai priima, tik lietuviai, ypač Prūsų lietuvių susivienijimo kovotojai, energingai priešinasi šiam sprendimui“, – rašė jau minėtas prancūzų karininkas.³

Iš tikrųjų 1918 m. lapkričio 16 d. Tilžėje susirinkę mažlietuvių veikėjai, besiorientuojantys į Lietuvą (Vilius Gaigalaitis, Viktoras Gailius, Erdmonas Simonaitis, Jonas Vanagaitis) įsteigė Prūsų Lietuvių Tautos Tarybą, kuri paskelbė sieksianti Mažosios Lietuvos susijungimo su Didžiąja. 1920 metais ši Taryba iš Tilžės persikėlė į Klaipėdą ir tais pat metais priimtoje rezolucijoje pareikalavo sujungti Mažosios Lietuvos žemes su Lietuva. Paryžiaus derybose dėl Klaipėdos lietuvių delegaciją remdavo apsisprendusių lietuvininkų atstovai, tačiau ar bus realizuoti

Lietuvos siekiai, priklausė ne nuo šios paramos, o nuo kovos tarp Prancūzijos ir Vokietijos dėl įtakos Rytų Europoje baigties.

Klaipėdos užėmimo idėja ir Šaulių sąjungos įsitraukimas

1922 m. rugsėjo 28 d. Lietuvos Ministrų Tarybos slaptame posėdyje ministras pirmininkas, tą pačią dieną tapęs ir užsienio reikalų ministru, Ernestas Galvanauskas, jau pasiekęs preliminarų Berlyno pritarimą ir konsultavęsis su Maskva, pasiūlė Generaliniam štabui parengti sukilimo planą ir parinkti karinį jo vadovą iš Klaipėdos krašto lietuvių. Pritarus sukilimo idėjai, 1922 metų spalio mėnesį Krašto apsaugos ministerijos žvalgybos skyriaus viršininkas Mikas Lipčius nusiuntė Joną Polovinską į Klaipėdos kraštą, kad šis, veikdamas kartu su Erdmonu Simonaičiu, sužinotų, kokios yra vietos gyventojų nuotaikos. Nuvykęs į Klaipėdą, Polovinskas aptarė sukilimo organizavimą su Simonaičiu ir 1922 metais paskirtu Lietuvos atstovu Klaipėdoje Jonu Žiliumi. Žilius, kuriam priklauso idėja į Klaipėdos operaciją įtraukti Šaulių sąjungą, nuolat ragino valdžią negailėti pinigų sukilimo organizavimui.⁴ Ministrų Kabinetas priėmė Galvanausko pasiūlymą, pavesdamas jam organizuoti operaciją.

Pradėjus sukilimo organizavimo parengiamuosius darbus, krašte imta steigti Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetus, kurie agitavo už orientaciją į Lietuvą. Pasak

Vokiečių įgula perduoda Klaipėdos krašto valdymą prancūzams 1920 m.

Simonaičio, ne visi tų komitetų nariai žinojo, kokiū būdu bus „gelbimas“ Klaipėdos kraštas.

Istoriografijoje gana detalai išanalizuota, kaip Lietuvos šaulių sąjunga įsitraukė į Klaipėdos „vadavimo“ reikalus. 1922 m. lapkričio 16 d. Kaune įvyko slapto LŠS Centro valdybos prezidiumo posėdis, kuriame dalyvavo prezidiumo nariai Vincas Krėvė, Antanas Graurogkas, Liudas Vailionis, Pranas Klimaitis, Pranas Džiuvė, Aleksandras Marcinkevičius-Mantautas, Klaipėdos šaulių skyriaus vadas Jurgis Bruvelaitis. Klaipėdos krašto direktorijos narys Erdmonas Simonaitis, ką tik grįžęs iš Ambasadorių konferencijos posėdžio Paryžiuje, kur buvo beveik nutarta Gdanskio pavyzdžiu įsteigti „frejštadtą“, pareiškė, kad vietiniai krašto gyventojai yra praktiški materialistai, pasyvūs ir patys nesukils, tad sukilimą reikia vykdyti Šaulių sąjungos jėgomis, „savais Didžiosios Lietuvos žmonėmis, suprantama, viską atliekant klaipėdiečių vardu“⁵. LŠS iš patikimų Klaipėdos krašto lietuvių turėjo suorganizuoti ir reprezentacinį sukilimo komitetą. Simonaičio pozicija, išdėstyta šaulių vadovams, iš esmės sutapo su Galvanausko planu.

1923 m. lapkričio 15 d., praėjus aštuoniems mėnesiams po Klaipėdos operacijos, LŠS Centro valdybos pirmininkas Vincas Krėvė visuotiniame Šaulių sąjungos būrių atstovų suvažiavime kalbėjo: „Grįžęs iš Paryžiaus konferencijos Simonaitis darė pranešimą, nurodydamas, kad Klaipėdos klausimas pralaimėtas: bus sudarytas „frejštadtas“ dešimčiai metų. Taigi Klaipėda mums atrodė kaip ir žūstanti. Tada sumanėme užimti patys, nieko nepralošę, galėjome išlošti. Čia, žinoma, reikėjo gauti iš klaipėdiečių pritarimą. Jų dalis mums pritarė, kiti – šnairavo. Mūsų sumanymui daug padėjo Bruvelaitis. Agitacijai vesti buvo pasiūstas žmonių būrys su Marcinkevičium priešakyje.“⁶

Žinant visą Lietuvos vyriausybės ir kariuomenės veiklos planą, poziciją, kurią Galvanauskas išdėstė Šaulių sąjungos vadovybei, buvo makiaveliškas manevras siekiant, kad kuo mažiau asmenų žinotų apie tikrąją operacijos eigą ir jos rengėjus, formaliai „perleidžiant“ atsakomybę Šaulių sąjungai. Kita vertus, Šaulių sąjungos vadovai nebuvo tik pėstininkai kovoje dėl Klaipė-

dos. Istorikas Pranas Čepėnas teigė, kad visuomeninės Šaulių sąjungos, kurioje kilo sukilimo idėja, vaidmuo parengiant sukilimą politiškai yra primirštas.⁷

Turčinavičius cituoja Krėvės atsiminimus apie vizitą pas Reichswehro vadą generolą Hansą von Secktą, kuris pasakė sutinkąs, kad kraštą užimtų lietuviai ir taip atsispartų lenkų spaudimui. Tačiau vertėtų priminti, kad Galvanauskas dar iki šio vizito ne kartą derino pozicijas Klaipėdos klausimu ir su Vokietijos, ir su Sovietų Rusijos, kuriai Klaipėdos uostas tradiciškai buvo viena iš pagrindinių Rusijos produkcijos realizavimo rinkų, diplomatais.

Pasirengimas Klaipėdos operacijai

Buvo ir daugiau LŠS žingsnių rengiant Klaipėdos užėmimo operaciją. 1922 metų gegužės mėnesį aktyvūs Šaulių sąjungos veikėjai, „Elto“ direktorius Matas Šalčius keliavo po Klaipėdos kraštą, galbūt žvalgydamas padėtį. 1922 metų gegužės mėnesį Šalčius buvo paskirtas Lietuvos atstovybės Klaipėdoje spaudos skyriaus vedėju. Galima daryti prielaidą, kad Užsienio reikalų ministerija, purendama dirvą sukilimui, pasiuntė į Klaipėdos kraštą patyrusį žmogų. Matas Šalčius 1920 m. rudenį buvo Šaulių Fronto, koordinavusio šaulių karines operacijas kovose su lenkais Želigovskio žygio metu, štabo viršininkas. Vienas pagrindinių štabo uždavinių buvo rinkti ir perduoti Užsienio reikalų ministerijai žinias apie lenkų veiksmus užgroboje teritorijoje, kaupiti žvalgybos duomenis, naudingus Krašto apsaugos ministerijai. Tačiau Klaipėdos žygyje Matas Šalčius nedalyvavo, nes susirgo.⁸

Apie tai, kad Šaulių sąjungai buvo pavesta vykdyti žvalgybines operacijas, bylotų ir Prano Klimaičio paskyrimas LŠS viršininku 1922 m. spalio 12 dieną. Iki lapkričio 16-osios Klimaitis dar ėjo Krašto apsaugos ministerijos žvalgų dalies viršininko pareigas ir buvo tarsi jungiamoji grandis tarp Krašto apsaugos ministerijos ir Lietuvos šaulių sąjungos.

Galutinai apsispręsti dėl sukilimo datos lietuviams padėjo preliminarus Ambasadorių konferencijos

sprendimas Klaipėdos kraštui suteikti laisvojo krašto statusą. 1922 m. gruodžio 18 d. Kauną pasiekė žinia iš Paryžiaus, kad Klaipėdos krašto likimą Ambasadorių konferencijos paskirta Laroche'o komisija galutinai išspręs 1923 m. sausio 10 dieną.⁹ Galvanauskas nutarė nedelsiant rengtis žygiui. Buvo paskelbta, kad Klaipėdoje įkurtas Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas, kurio pirmininku tapo Martynas Jankus. VMLGK priklausė Jurgis Strėkys, Jurgis Lėbartas, Jonas Vanagaitis, Vilius Šaulinskas ir Klaipėdos krašto šaulių vadas Jurgis Bruvelaitis. Komitetas vokiečių kalba išleido Lėbarto pasirašytą atsisaukimą į Klaipėdos krašto piliečius protestuodamas prieš „Klaipėdos krašto pavertimą Lenkijos kolonija“, prieš „freišadtą“ ir siūlė pasirinkti „mažiausią blogybę“ – Lietuvą. Kai kurios atsisaukimo tezės ir radikali antilenkiška stilistika rodytų, kad jo tekstą redagavo Kauno politikai: „Glauskimės prieš Lenkijos pavojų! Kas sako, kad nėra jokio lenkiško pavojaus, tas yra Lenkijos agentas! Netikėkime tariamais vadais. Jie yra mūsų tautos ir tėvynės išdavikai.“¹⁰ 1922 m. gruodžio 23 d. *Trimitas* išspausdino Antano Smetonos straipsnį, kuriame buvo teigiama: net jeigu Klaipėdoje nebūtų nė vieno lietuvio, kraštas turi priklausyti Lietuvai dėl ekonominių priežasčių, Lietuva nepripažins tokio problemos sprendimo, kuris nepriskirs jai Klaipėdos.¹¹ Šaulių ir partizanų, buvusių Šaulių sąjungos pavaldume, būrius, turėjusius dalyvauti Klaipėdos operacijoje, pradėta formuoti 1922 m. gruodį. 1922 m. gruodžio 20 d. beveik visi Šaulių sąjungos skyrių vadai atvyko į sąjungos būstinę Kaune vykusį slaptą pasitarimą¹². Nuo 1922 m. gruodžio 30 d. į Kauną grupėmis su paskirtais instruktoriais pradėjo rinktis šauliai, siunčiami Šaulių sąjungos skyrių. Iki 1923 metų pradžios Kaune buvo surinkta 700 šaulių iš visų rinktinių ir 18 karo instruktorių¹³. Vėliau šauliai buvo siunčiami į Vilkaviškį, Kaišiadoris ir Panevėžį, kur po atrankos turėjo būti paskirti į tuo metu formuotą Ypatingosios paskirties rinktinę¹⁴. Šauliai, atrinkti dalyvauti Klaipėdos operacijoje, pasiimdavo savo šautuvus, o iš intendantų gaudavo šovinių ir granatų.¹⁵ Gruodžio pabaigoje devynių Šaulių sąjungos skyrių vadai pasiliko Kaune, kad vėliau galėtų tiesiogiai dalyvauti Klaipėdos operacijoje. 1922 m. gruodžio 30 d. LŠS

Prancūzų deputatų vizitas karo laive „Aillette“ 1922 m.

Centro valdybos nutarimu buvo įsteigtas papildomas etatas – šaulys ypatingiems reikalams prie Sąjungos viršininko, kuris turėjo koordinuoti šaulių dalyvavimą Klaipėdos operacijoje.¹⁶ Iš pradžių buvo numatytas Vladas Putvinskis, bet, jam susirgus, šią vietą užėmė Aleksandras Marcinkevičius (Mantautas).¹⁷ 1923 m. sausio pirmosiomis dienomis į Kauną atvyko dar penkių skyrių vadai¹⁸. Pasirengimas žygiui perėjo į lemiamą fazę.

Propagandiniai manevrai: prieš vokiečius, prieš lenkus ar prieš prancūzus?

Klaipėdos krašte pradėta organizuoti mitingus ir susirinkimus, kuriuose reikalauta prijungti kraštą prie Lietuvos, buvo kuriami vietiniai Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetai. 1923 m. sausio 2 d. Klaipėdoje nemažai įstaigų tarnautojų ir darbininkų priėmė rezoliuciją, kurioje pareiškė norą susijungti su Lietuva ir nepasitikėjimą Klaipėdos krašto direktorija. 1923 m. sausio 3 d. Klaipėdoje susirinkę Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetų atstovai įgaliojo Vyriausiąją Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetą (toliau – VMLGK) ginti krašto gyventojų teises, kovoti prieš „freišadtą, kuris yra bendras vokiečių ir lenkų išmis-las mums pavergti“¹⁹. Kaune tuo pat metu vyko baigia-mieji pasirengimo ginkluotam įsiveržimui darbai.

1923 m. sausio 7 d. šilutėje, kuri buvo parinkta VMLGK būstine, nes veikti Klaipėdoje buvo pavojinga, komite-

tas paskelbė atsišaukimą „Broliai Šauliai!“, kuriame prašė šaulius „vardan mūsų motinos Lietuvos ateities sustiprinti mūsų silpnas eiles ir padėti iš nepakenčiamos vergovės išsivaduoti“. Buvo apeliuojama į šaulių patriotinius jausmus, skundžiamasi sunkia ekonomine padėtimi ir lietuviškumo persekiojimu: „Svetimšaliai pradėjo mus negirdėti spausti, neleidžia mums laisvai susirinkti, draudžia mums lietuviškus atsišaukimus bei lapelius platinti, pagalios ima drausti net prabilti lietuviškai. Buvo tokių atsitikimų, kad mus kalėjiman dėjo vien dėl to, kad valdžios įstaigose prabilome lietuviškai, ir tas viskas dėjosi ne gilioje senovėje, bet šiais 1923 metais.“²⁰ Gali būti, kad kreipimasi į šaulius rašė ne mažlietuvius, o koks nors LŠS vadovas, nes tekstas gerokai skiriasi nuo barbarizmais ir germanizmais užteršto (pvz., Sūdas, Cukthausas, syla, vaiskas, stonas ir pan.) manifesto, kurį Šilutėje 1923 m. sausio 9 d. paskelbė tas pats VMLGK. Šaulių dalyvavimas Klaipėdos sukilime buvo pateikiamas kaip reakcija į 1923 m. sausio 7 d. Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto atsišaukimą „Broliai Šauliai!“, kuriame prašoma pagalbos, motyvuojant tuo, kad „svetimšaliai pradėjo negirdėti mus spausti [...] ima drausti net prabilti lietuviškai“²¹. Svetimšaliais, kurie Klaipėdos krašte spaudžia lietuvius, buvo galima laikyti ir vokiečius, ir prancūzus. Sukilimo vadas Jonas Budrys-Polovinskas dokumente, kuris buvo skirtas tik „vidiniam vartojimui“ ir perskaitytas Ypatingosios rinktinės „sukilėliams“, įsakė „vaduotis ūpu gyventojų. Bendrai imant, susilaikyti nuo politinio turinio kalbų. Laikytis nuomonės, kad Klaipėdos krašto politinė nepriklausomybė priderės nuo noro didžiumos gyventojų, kuris bus užklaustas nurimus ir įvedus naują tvarką. Nekurstyti luomų ir tautų neapykantą...“²²

Istoriniai procesai nevyksta savaime. Emocinę tų dienų įtampą geriau suprasime, prisiminę, kokia sudėtinga padėtis tuo metu buvo Vilniaus krašte. 1922 m. birželio 24 d. Lenkijos Seimo nutarimu „Vidurio Lietuva“ (lenkų užimtas Vilniaus kraštas) buvo prijungta prie Lenkijos Respublikos. Lietuva nepripažino šio akto, o neutralioje zonoje nuolat vykdavo kruvini susirėmimai tarp lenkų milicijos ir lietuvių partizanų, šaulių būrių. 1922 m. lapkričio 9 d. nenustatyti asmenys (lietuvių teigimu, tai buvo lenkų partizanai) nužudė penkis Liubavo miestelio lietuvius – inteligentus ir valdžios atstovus. 1922 m. gruodžio 3 d. lenkų

partizanai Kučiūnuose nužudė septynis lietuvius civilius gyventojus.²³ Šie aktai sukėlė didžiulę protestų bangą Lietuvoje, tad bet koks lenkų pozicijų stiprėjimas buvo vertinamas kaip grėsmė Lietuvos suverenitetui. Tačiau 1922 metų pabaigoje ir Lenkija susidūrė su rimtais tiek tarptautinės, tiek vidaus politikos sunkumais (teritoriniai ginčai Silezijoje, santykiai su Sovietų Rusija, blogėjanti ekonominė padėtis, drastiški Seimo rinkimai ir prezidento Gabrielio Narutowicziaus nužudymas), o tai prislopino jos aktyvumą sprendžiant Klaipėdos krašto klausimą.

Keletas dokumentų apie Klaipėdos krašto užėmimą

Vladas Turčinavičius teigia Lietuvos centriniame valstybės archyve radęs dokumentą apie Ypatingosios paskirties rinktinę ir „300 klaipėdiečių sukilėlių“.²⁴ Autoriaus cituojamas dokumentas yra Budrio-Polovinsko parengtas ir Ypatingosios paskirties rinktinei perskaitytas nurodymas, kaip elgtis žygio metu, tačiau tokių žodžių, kokius cituoja Turčinavičius, jame nėra. Taip ir kuriami mitai apie 300 klaipėdiečių savanorių.

O šaltiniai teigia, kad 1923 m. sausio 2–6 d. Galvanauskas su Polovinsku, Lietuvos atstovu Klaipėdoje Žiliumi ir Simonaičiu, kuris sėkmės atveju sutiko vadovauti Klaipėdos krašto direktorijai, suderino paskutines žygio į Klaipėdą detales. Beje, Krėvė į tą sukilimą nebuvo pakviestas.

Ypatingosios paskirties rinktinę sudarė 1090 narių: 40 karininkų (11 iš 8-ojo pėstininkų pulko, 10 iš Karo mokyklos, penki iš Karo milicijos mokyklos, trys iš 1-ojo kavalerijos pulko, du iš Šaulių sąjungos, po vieną iš penkto pėstininkų ir aviacijos pulkų ir septyni iš Generalinio štabo) 584 kareiviai ir 455 šauliai, trys karo valdininkai (intendantas, išdininkas, raštvedys) ir medicinos personalas (du gydytojai ir šeši sanitarai – puskarininkiai). Aviacijos karininkas buvo garsusis lakūnas Steponas Darius. Rinktinė turėjo 21 kulkosvaidį, lauko ryšio priemones, 4 motociklus ir tris automobilius, kavalerijos pulko kariškiai turėjo 63 arklius. Rinktinei vadovavo ir ryšius su Galvanausku palaikė Jonas Polovinskas (Budrys), tačiau jis, būdamas žvalgybininkas, neturėjo patirties vadovauti kariniams daliniams, todėl karinius veiksmus krašte koordinavo rinktinės štabas, sudarytas iš kadrinių karinin-

kų, o jam vadovavo kapitonas Juozas Tomkus. Ypatingoji rinktinė buvo paskirstyta į grupes. Klaipėdos grupę sudarė 405 Karo mokyklos, Karo milicijos mokyklos, 5-ojo pėstininkų pulko kareiviai ir karininkai, 125 Kaišiadoryse suformuoto šaulių būrio kovotojai, Pagėgių grupę – 8-ojo pėstininkų pulko 193 kareiviai ir karininkai, 250 Panevėžyje suformuoto būrio šaulių, Šilutės grupę – 5-ojo pėstininkų pulko 23 kareiviai ir karininkai, 80 Vilkaviškyje sudaryto būrio šaulių.²⁵ Pirmoji grupė, kuriai vadovavo majoras Jonas Išlinskas-Aukštuolis, gavo užduotį užimti Klaipėdą, antroji (vadas kapitonas Mykolas Kalmantavičius-Bajoras) – Pagėgius ir saugoti pasienį su Vokietija, trečioji (vadas majoras Petras Jakštas-Kalvaitis) – užimti Šilutę.

1923 m. sausio 6 d. pirmieji Ypatingosios paskirties rinktinės būriai dviem ešelonais iš Kauno pajudėjo Klaipėdos pasienio link. Turčinavičius teigia, kad kauniečiai rinktinę džiaugsmingai išlydėjo su orkestru²⁶, tačiau vargu ar 1997 metais užrašytas pasakojimas yra pakankamas to įrodymas. Žinant, kokia slapta buvo ši operacija („Didžiausioji paslaptį laikoma tikslas ir vieta vykimo. Vengiamas nereikalingas išėjimas stotyse iš traukinio, kalbos su pašaliniais“²⁷, – tokius nurodymus davė Jonas Budrys), kalbos apie išlydėtuves su orkestru neįtikina.

Buvęs Ypatingosios rinktinės narys Jonas Tapulionis, jau gyvendamas emigracijoje Kanadoje, parašė atsiminimus apie žygį į Klaipėdą. „Sukilėliams“ iš Lietuvos tada daugiausia teko susidurti su ūkininkais lietuviais ir su vienu, kitu dvarininku vokiečiu: „*Mus vadino „buntininkais“ iš anapus, arba lietuvininkais „žalnieriais“. Ūkininkų palankumo sukilėliams nebuvo. Jie matė žygiuojančias voras be vežimų, tik su ginklais ir tuščiais duonmaišiais – reiškia maitinsis plėšdami ir rekvizuodami. Tiek dvarininkai, tiek ūkininkai stengdavosi kuo greičiausiai pranešti apie sukilėlius vokiečių žandarams bei valdžios pareigūnams. Sutikti ūkininkai mielai pasikalbėdavo su sukilėliais ir atsakydavo į klausimus, bet įsileisti užėti į namus arba apsinakvoti nesutikdavo.*“

Kaip rašė Jonas Tapulionis, vokiečių žandaro nepavyko apgauti kalbomis apie vietinius sukilėlius. „*Jis ir sako: „Lietuviai savo kariuomenę perrengė civiliai ir dabar, kad duos, tai duos prancūzams per raudonas kelnės“. Nebebu-*

vo prasmės aiškinti, kad čia vietiniai. Tik kaip mokėdamas, aiškinau, kad ne kariuomenė, bet civiliai. Jis, rodydamas į kariūnus, sako: „Ką tu man sakai, žiūrėk, pas visus kariški batai, vienodi šautuvai ir duonmaišiai, na ir tie civiliniai rūbai beveik vienodi.“ Paskiau parodė į šaulių būrelį, sakydamas: „Tie tai rezervistai, jiems trūksta treniruočių.“ Tą dieną Klaipėdoje buvo turgus. Sutikome grįžtančius važiuotus ir pėsčius. Paklausti aiškino, kad prancūzai abipus kelio kasa tranšėjas ir stato „maschingerwerkus“. Klaipėdoje kalbama, kad visais keliais ateina tūkstančiai „buntininkų“. Vienas senelis atsiklaupė ant kelio, pasirėmė lazda ir akis pakėlęs į dangų, pasakė: „Dabar galiu mirti, jau pamačiau lietuviškus „žalnierius“.

Vieną dieną mūsų troboje atsirado inteligentiškas ponas ir pradėjo teirautis, kas mes tokie, pasisakėm, kad esame vietiniai sukilėliai, jis nusijuokė ir tarė: „Galite tai sakyti kam norite, bet ne man. Kaip jūs kalbate vokiškai? Visai nemokate. Vietiniai lietuviai geriau kalba vokiškai negu lietuviškai, nes mokyklos yra tik vokiškos.“²⁸

Klaipėdos užėmimas

1923 m. sausio 9 d. Ypatingosios paskirties rinktinės pirmoji grupė atvyko prie Bajorų stoties, antroji – prie Lauksargių, o kitą dieną su žaliais raiščiais MLS (Mažosios Lietuvos sukilėlis) ant rankovių peržengė Klaipėdos krašto sieną. Kad rinktinei būtų lengviau veikti, 8-ojo pėstininkų pulko 2-asis batalionas buvo atitrauktas nuo Klaipėdos krašto pasienio apsaugos į Kretingą, kur ir pasiliko

Sukilėlių rinktinėje buvo 63 raiteliai

*Po istorinio žygio sukilėliai pozuoja Klaipėdos gatvėse, 1923-01-16
Nuotraukos iš Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus*

iki operacijos pabaigos.²⁹ Sausio 11 dieną Ypatingosios rinktinės antroji grupė be pasipriešinimo užėmė Šilutę, o pirmoji, daugiausia šaulių pajėgomis, - Girulius ir Tauralaukį. Antrosios grupės vadas Kalmantavičius po Šilutės užėmimo pranešė į Generalinį štabą, kad niekaip negali rasti VMLGK pėdsakų (!).³⁰ Iki sausio 11 dienos 20 valandos beveik visas Klaipėdos kraštas, be Klaipėdos miesto, atsidūrė „sukilėlių“ rankose. Didesnė problema „sukilėliams“ buvo ne karinės operacijos, o šaltis ir sniegu užversti Klaipėdos krašto grioviai. Daugeliui operacijoje dalyvavusių šaulių stigo karinės patirties, jie neturėjo žemėlapių ir nemokėjo vokiečių kalbos, tad sunkiai susikalbėdavo su vietiniais gyventojais. Kauno būrio šaulys, buvęs kapitono Strelnieko kuopoje, A. Žiedas taip pasakojo apie techninius žygio sunkumus: „Šautuvai buvo 1896 metų, užtaisomi su apkaba, kuri lieka sandėlyje, kol iššaudai visus penkis šovinius, paskui spyruoklės išmetama. Aš turėjau pilnas kišenes šovinių, bet tik vieną apkabą. Iššovus penkis šovinius apkaba kažkur nuzvimbė, surasti ją sniege buvo beviltiška. Sugrūbusiomis nuo šalčio rankomis mėginau užtaisyti šautuvą pavieniu šoviniu, bet nieko neišėjo. Kišenėje buvo likusi viena granata. Durtuvo prie šautuvo nebuvo... Tad praktiškai aš, kaip ir mano draugai, likome beginkliais.“³¹

Vidurnaktį iš sausio 13 į 14-ąją Budrys-Polovinskas, susisiekęs su Kaunu, gavo Galvanausko įsakymą

užimti Klaipėdą. Sukilėliai puolė uostamiestį iš pietų puses, nes prie kareivinių buvo stiprūs prancūzų įtvirtinimai, o Galvanauskas, pabrėždamas, kad sukilėliai „nekariauja prieš garbingiausiąją prancūzų kariuomenę“, kad jie sukilo dėl „nepakenčiamą politinį režimą įvedusios Direktorijos nuvertimo“³², reikalavo kuo mažiau aukų. Klaipėdos gynybiniais įtvirtinimams užimti prirėkė poros dienų. Ties Althofo dvaru (Sendvaris) įvyko pirmieji rimti susirėmimai su prancūzų įgula. Užimant Sendvarį žuvo Kauno gimnazistas šaulys Algirdas Jasaitis. Sausio 15 dienos rytą Kalmantavičiaus ir Strelnieko grupės įžengė į Klaipėdą. Šauliai, kurie neturėjo karinio patyrimo, buvo palikti Budrio-Polovinsko štabe Ginduliuose saugoti belaisvių ir palaikyti ryšį tarp grupių ir štabo.

Kapitono Alstupėno 1-oji kuopa, priklausiusi trečiajai mjr. Jakšto grupei, sausio 15-osios rytą užėmė Klaipėdos geležinkelio stotį, o leitenanto Skibarkos vadovaujamas šaulių būrys, apėjęs gerai įtvirtintas prancūzų kareivines, užėmė uostą. 1923 m. sausio 15 d. apie 12–13 valandą sukilėlių grupės jau buvo užėmusios Klaipėdą. Prancūzų rankose liko tik kareivinės, kurių lietuviai neplanavo šturmuoti, ir prefektūra, kuri po šturmo pasidavė vidurdienį. Užimant prefektūrą žuvo dar du šauliai – Jonas Pleškys ir Flioras Lukšys. Iš viso žuvo dvylika Ypatingosios rinktinės narių.

Po žygio Budrys-Polovinskas Lietuvos šaulių sąjungos vadovybei nusiuntė sveikinimo telegramą: „Mažosios Lietuvos savanoriai šiandien, po sėkmingų kovų išvadavę savo kraštą nuo amžino priešo – vokiečių, siunčia savo širdingiausius linkėjimus pasisiekimo Didžiosios Lietuvos šauliams kovose su mūsų bendru priešu, tebelaikančiu smurtu grobtą Gedimino kalną.“³³ Kai lietuviai užėmė Klaipėdą, Matas Šalčius dienoraštyje įrašė: „Ši diena pradeda naują erą mūsų tautos istorijoje, nes mes šiandien pirmu kartu pasirodėme agresingoji pusė dėl savo žemių surinkimo, tai reiškia, kad mes turime stiprios valios mūsų žemes rinkti...“³⁴

Prancūzų įgula po to, kai buvo nuspręsta perduoti Klaipėdos kraštą Lietuvos suverenumui, vasario 19 dieną

įlipo į šarvuotį „Voltaire“, kuris po dešimties dienų prisivartavo Šerburge.

Patriotinis nusiteikimas „vaduoti Klaipėdą“ buvo labai stiprus, atsirado nemažai savanorių iš Didžiosios Lietuvos šaulių, norinčių dalyvauti rizikingame žygyje. Tad idealistinis patriotinis pakilimas „atvaduoti langą į platųjį pasaulį“ ir sėkmingai pasibaigęs Klaipėdos žygis tvirtai įsirežė į tautos istorinę sąmonę. Klaipėdos krašto prijungimas pakėlė patriotinių lietuvių ūpą po karinio ir diplomatinio pralaimėjimo kovose dėl Vilniaus krašto.

Kokią išvadą galima padaryti? Lietuva, užsitikrinsi Vokietijos, iš dalies ir Sovietų Rusijos diplomatinę paramą, realizavo avantiūristinį žygį, nukreiptą prieš pasaulinės poversalinės tvarkos kūrėjus. Desantas iš laivų „Algerien“, „Senegalais“ ir „Voltaire“, atplaukusių į Klaipėdą, būtų nušlavęs lietuvių sukilėjus. Tačiau žygis buvo pergalingas! Praėjus beveik dvidešimčiai metų, Klaipėdos kraštą prarijo nacistinė Vokietija, tačiau, pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, būtent 1923 metų sėkmingo žygio sukurta padėtis lėmė, kad valstybėms nugalėtojoms nekilo abejonių, kam turėtų priklausyti Klaipėdos kraštas. ■

- ¹ Klaipėdos krašte 1920–1921 m. tarnavusio prancūzų karininko užrašai, *Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyvuose dokumentuose. Acta Academiae Universitatis Klaipedensis*, t. 9, Klaipėda, 2003, p. 110.
- ² V. Turčinavičius, Drąsiausias Lietuvos karinis ir politinis žingsnis, *Kultūros barai*, 2008, Nr. 10, p. 16–21. V. Vareikis, Gajūs mitai, arba kas „atvadavo“ Klaipėdos kraštą?, *Kultūros barai*, 2008, Nr. 4, p. 18–21.
- ³ Klaipėdos krašte 1920–1921 m. tarnavusio prancūzų karininko užrašai..., p. 110.
- ⁴ V. Vareikis, Sukilėliai, šauliai, savanoriai, Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį. *Acta Academiae Universitatis Klaipedensis*, t. 17, Klaipėda, 2008, p. 194.
- ⁵ V. Krėvė, Bolševikų invazija ir Liaudies vyriausybė. Atsiminimai. Vilnius, 1992. p. 96–97.
- ⁶ Visuotinio būrių atstovų suvažiavimo protokolai, 1923-11-15–17, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, fondas 561, apyrašas 2, byla 319, lapas 161.
- ⁷ V. Čepėnas, Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Chicago, t. 2, p. 770.
- ⁸ A. Žemaitytė-Veilentienė, Mato Šalčiaus vaidmuo Lietuvos šaulių sąjungoje, *Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai. 2002 m. kovo 7 d. konferencijos medžiaga*, Kaunas, 2007, p. 11–13. V. Vareikis, Pasienio incidentai. Lietuvos šaulių ir partizanų veikla, *Grumtynės dėl Vilniaus krašto 1919–1923 metais. Lenkų ir lietuvių istorikų svarstymai. Darbai ir Dienos*, t. 40, Kaunas, 2004, p. 113.

- ⁹ R. Žiugžda, Po diplomatijos skraiste. Klaipėdos kraštas imperialistinių valstybių planuose 1919–1924 metais. Vilnius, 1973, p. 127.
- ¹⁰ Kovos keliais. Klaipėdos krašto prisijungimui prie Lietuvos 15-kos metų sukakčiai paminėti almanachas. Red. A. Vanagaitis. Klaipėda, 1938, p. 200.
- ¹¹ A. Smetona, Klaipėdos nelaisvė, *Trimitas*, 1922, Nr. 10, p. 6.
- ¹² Gaunamų ir siunčiamų raštų dienynas, LCVA, f. 561, ap. 2, b. 228, l. 88.
- ¹³ Klaipėdos vadavimas 1923, LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4535, l. 62.
- ¹⁴ Krašto apsaugos ministerijos generalinio štabo viršininko raštas Lietuvos šaulių sąjungos viršininkui 1922 12 28, LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4535, l. 121.
- ¹⁵ V. Aravičius, Perlojos partizanai, *Karo archyvas*, Kaunas, 1938, t. 10, p. 254.
- ¹⁶ Šaulių sąjungos skyrių vadai, dalyvavę Klaipėdos krašto atvadavimo kampanijoje, LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4302, l. 36.
- ¹⁷ J. Bruvelaitis, Iš mano atsiminimų, Šiaulių „Aušros“ muziejus, b. I-R 4915, l. 7.
- ¹⁸ Šaulių sąjungos skyrių vadai, dalyvavę Klaipėdos krašto atvadavimo kampanijoje, LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4302, l. 45.
- ¹⁹ Iš Klaipėdos krašto, *Lietuva*, 1923-01-09.
- ²⁰ Kovos keliais..., p. 203.
- ²¹ Atsišaukimas „Broliai šauliai“ 1923-01-08, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 423, l. 4.
- ²² J. Budrio ir Okso raštas Generalinio štabo viršininkui 1923-01-06, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 422, l. 9.
- ²³ V. Vareikis, Pasienio incidentai..., p. 125.
- ²⁴ V. Turčinavičius, Drąsiausias Lietuvos karinis ir politinis žingsnis..., p. 21.
- ²⁵ V. Vareikis, Sukilėliai, šauliai, savanoriai, *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį. Acta Academiae Universitatis Klaipedensis*, t. 17, Klaipėda, 2008, p. 197. Čia nėra įtraukti štabo karininkai, valdininkai ir sanitarinis personalas.
- ²⁶ I. Chandavoine, Prancūzmetis Klaipėdoje ir kas po jo (1920–1932). Vilnius, 2003, p. 61.
- ²⁷ Tvarka traukinyje, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 422, l. 35.
- ²⁸ V. Vareikis, 99 Klaipėdos miesto istorijos, Klaipėda, 2008, p. 91.
- ²⁹ Generalinio štabo nurodymai dėl sienų apsaugos sustiprinimo Klaipėdos krašto pasienyje, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 423, l. 169.
- ³⁰ 2 grupės vado telefonograma Generalinio štabo viršininkui 1923-01-11, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 422, l. 59.
- ³¹ A. Žiedas, Klaipėdos krašto sukilimo istorija ir mitai, *Karys*, Niujorkas, 1974, nr. 1, p. 147.
- ³² J. Budrio telefonograma Generalinio štabo viršininkui 1923-01-12, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 422, l. 16.
- ³³ Brolių sveikinimai, *Trimitas*, 1923, nr. 124, p. 4.
- ³⁴ A. Žemaitytė-Veilentienė, Mato Šalčiaus vaidmuo Lietuvos šaulių sąjungoje..., p. 13.

Stasys EIDRIGEVIČIUS

NUO ANN ARBORO IKI MAJAMIO*

Kai metų pradžioje atsiverčiu kalendorių, kuriame pažymiu kai kurias datas, meldžiuosi, kad man svarbios dienos nesutaptų. Pernai nepavyko išvengti sutapimo – gegužės 8 dieną buvo atidaryta mano paro-da Olštyno galerijoje BWA ir gavau kvietimą į naujo muziejaus Kotbuse (Vokietija) atidarymą tą pačią dieną (ten buvo eksponuojamas ir mano darbas). Nuvažiavau į Olštyną, o mintimis buvau Kotbuse... Rudenį laukė skrydis į Ann Arborą (JAV). Iš anksto viskas parengta iki smulkmenų: paroda „Lietuvos žemė ir Varšuvos vėjas“ Mičigano universiteto galerijoje, paskaita „Mano kelias“ miesto teatre. Susirinko apie 800 studentų. Aš esu vienas ant scenos, pasirašęs beveik 13 puslapių anglų kalba. Profesorius prieš tai ištaisė visas klaidas. Širdis daužosi. Pradžioje, galvoju, pasakysiu keletą žodžių laisvai, be popierių, o kai pradėjau, tai visą valandą į juos nė nežvilgtelėjau. Universiteto galerijos direktorius priėjo prie manęs, paspaudė ranką, pasveikino ir pridūrė: „Jūs sukūrėt savo anglų kalbą, bet viską supratom.“

Kitą dieną tam pačiam teatre vyko priešpremierinis filmo „Buzkashi: Stepių daina“ rodymas (rež. Jacques Debs), mat tame filme aš esu keliaujantis dailininkas – Stasys. Filmuota Uzbekijoje ir Tadžikijoje.

* Tešiant Aušros Marijos Sluckaitės-Jurašienės straipsnyje „Meno mugė Majamyje – tarptautinis žiemos rendez-vous“ pradėtą temą.

Iš Ann Arboro skrisdamas į Niujorką, elektroniniu paštu gavau kvietimą į Majamį, *Art Now* meno mugę. Kitą dieną užėinu į George'o Billiso galeriją, kuri tą laišką man atsiuntė. Žiūri nustebe, kad taip greitai sureagavau ir atsiradau tarsi iš dangaus. Pasirodo, kviečiamieji dailininkai paprastai dalyvauja kartu su savo galerija. Skambinu į Čikagą, Thomaso Masterso galeriją. Sakau, noriu į Majamį. Jie atsako: gerai. Niujorkiečiams patvirtinu, kad dalyvausiu. Galerijos direktorius George'as Billisas varto mano katalogus, linksi galva. Klausiu, ką, jo manymu, reikėtų rodyti. Sako: fotografijas, kaukes. Lyg klusnus vaikas Majamyje rodau naujus fotodarbus, kaukes ir pasteles. Atvykęs į Miami Beach „South Beach Hotel“ pamačiau tikrą realybę. Organizatoriai išnuomojo visą viešbučio parterį. Kiekviename kambaryje įsitaisė vis kita galerija – tai iš JAV, tai iš užsienio. Kai kuriuose kambariuose net lovos paliktos. Nuotaika keista. Kambariai nedideli, ankšti. Dailininkai ir galerininkai sukabino kūrinius nuo žemės iki lubų – lyg per studentų darbų peržiūrą. O ir tie darbai – tikrai lyg studentų. Tik žvilgtelėję pro duris, vidun net nelabai norisi eiti. Galerininkai šypsosi, kviečia užteiti, *Next time*, sakau, kitą sykį. Mano vieta vestibulyje, prie pat įėjimo. Šalia įsitaisiusi galerija iš Vašingtono eksponuoja ne paveikslus, o tortus, iškeptus iš gipso, cemento. Galerininė šaukli, lankytojams užstoja kelią ir garsiai sako: Nori torto? Arba: Gal jums gabaliuką? Pasibaisėjau supratęs, kad kelias dienas turėsiu klausytis tų kvailysčių ir

dar šalia savo ekspozicijos. Mano nuotraukos daugiausia nespaltotos, tylios, sukaustos, pilnos įtampas, skausmo, dramos. Joms reikia tylos. Sakau savo galerijos direktoriui Thomasui Mastersui: „Daryk tvarką.“ Jis eina pasikalbėti su kaimyne. Ta iškart prigęsta, jau nepuldinėja lankytojų. Bet vis tiek nori ar nenori visur matai tuos tortus – sudėtus ant prekystalio, pakabintus ant sienų. Ant vieno torto pamačiau Popiežiaus atvaizdą. Na, pagalvojau, jei tai būtų Lenkijoje, davatkos tuos tortus seniai būtų patvarkiusios.

Sėdim su Thomasu, Agnieszka (jo žmona), žiūrim į mugių planą apstulbę. Tų mugių yra 28, mūsų *Art Now* – tai tik vienas iš taškelių. Kaip paskui išsiaiškinau, pats kukliausias. Kitos mugės irgi išsiskleidusios arba viešbučių pirmuosiuose aukštuose, arba specialioje milžiniško dydžio palapinėse. 9 mugės vyksta Miami Beach, o kitos – Majamyje. Miami/Basel – tai močia, o tos mugės satelitai – jos vaikai, kai kurie mylimi, o kai kurie pamestinukai, bet vis tiek prie jos prisiglaudę. Tas *Art Now* yra vienas iš prisiglaudusiųjų...

Nutariau pasėdėti ant jūros kranto. Saulė plieskia, pajutau, kad odą jau skauda. Tada leidausi po mugės. Kitoje gatvės pusėje mugė vadinasi *Bridge*, ji irgi viešbučio kambariuose. Pasidairau – nieko ypatinga. Kiek tolėliau – mugė *Ink*. Gražus viešbutis, daug žalumos, vaišina šampanu. Čia rodomi grafikos kūriniai. Ir labai žinomų menininkų, ir tokių, kurių nesu girdėjęs. Grafika gera, darbai įdomūs. Galerininkai pamainė, kad aš – pirkėjas, tai tik šypsosi, rodo, aiškina. Čia ir knygos apie grafiką, katalogai. Tikras malonumas stebėti pasaulinį šios srities derlių...

Art/Basel/Miami Beach – tai didžioji mugė. Jos lankytojai – didieji kolekcininkai, blizgantys auksu ir deimantais, kartais tokio garbingo amžiaus, kad vos eina, bet vis tiek nori pabūti šioje meno puotoje. Pilna ir jaunų, puikiai atrodančių, veidai įdege, judesiai iškilmingai energingi, – jau praturtėję, meną renka. Daug vienos lyties porų – Majamis yra vienas iš didžiausių gėjų centrų. Atidarymo minia tiršta, čia nepaskubėsi, reikia irtis palengva, ramiai. Viena akim stebiu publiką, kita žiūriu į paveikslus. Mirga marga, kiekvienas nori atkreipti į save dėmesį – tai drabužiais, tai spalvomis, tai rėmais. Tas matyta, tas nauja, anas nenauja, daug panašumo, sunku orientuotis. Mugės katalogas sunkus, sveria keletą kilogramų... Ateinu kitą dieną, vėl apžiūrinėju. Štai Katsura Funakoshi – japonų skulptorius, buvau jo dirbtuvėje Tokijyje. Kuklus, dirbtuvėlė maža, skaptuoja portretus iš medžio, bet jų akys tarsi gyvos. Veidai primena antikinius. Bet čia, žiūriu, lyg jis, lyg ne jis. Iš medžio išdrožta pusė moters, pusė vyro ore kybo ant

Stasio EIDRIGEVIČIAUS ekspozicija mugėje Art Now

keturių ramsčių. Lyg iš fantastikos srities. kažko per daug. Esu ankstesnių jo darbų gerbėjas – kur dingio jo paprastumas, kuklumas?

Ir pirmą vakarą, ir dabar stabtelėjau prie Michaelo Heizerio darbo – lyg kalno fragmentas išsiveržęs iš sienos. Kažkokia paslaptis, jėga, netikėtumas. Lyg dekoracija, bet ne – tai uola, akmuo... Einu toliau, einu ir atrodo, kad to meno jau visai nebesuvokiu. Tiek daug visko vienu metu vienoje vietoje...

Photo Miami. Balta milžiniška palapinė ir didžiulis plakatas, kuriame veidas, apaugęs plaukais. Patraukia dėmesį? Taip. Fotografijos „Vilkvaikis“ autorius – Carlosas Airesas. Darbas eksponuojamas ispanų galerijoje *Sandunga*.

Fotografuojama viskas – banalus kasdienybės daiktai, portretai, gamtovaizdžiai. Daugiausia galerijų iš JAV, Vokietijos, Ispanijos. Beveik nėra iš Prancūzijos. Keista, juk Paryžius – svarbus fotografijos centras. Fotografijos kartais priartėja prie paveiklo, o kartais nugrimzta neryškume. Neryškumas – geras būdas pasislėpti, kai neturi ką pasakyti. Daug banalių beprasmių fotografijų. Paryžiuje mačiau Orlan, tos, kuri viešai pjausto savo veidą, didelę parodą. Man regis, ji nori tiesiog būti garši. Ir yra. O kas iš to?

Art Asia – kitas paviljonas. Čia dominuoja kinai. Jų meno banga vis plačiau išsilieja. Kur benuvykčiau – kinai ir kinai. Kai kurie išsikovojo gerą poziciją ir kepa darbus kaip blynus, kartodami tuos pačius motyvus beveik mechaniškai. Jei ant veido brūkšniukas ir pasaulis tą brūkšniuką pripažino, tai ta dėmelė būtina ir kituose paveikluose. Jei tų dėmelių nebus, negerai, vadinasi, tai ne tu. Kinai vis dar semia vandenį iš socializmo šulinio. Patriotizmo, patoso motyvai pakyla iki meno lygio ir itin aukštų kainų. Kinai madingi. Mano pažįstamas profesorius Jozefas Grabskis pastaruoju metu dažnai skrenda į Kiniją. Žavisi stulbinančia tos šalies energija, neatsistebi, kiek daug naujų galerijų, muziejų, meno įvykių. Visų akys krypsta į Kiniją. Čia, Majamyje, žiūriu į jų kūrinius ir nejaučiu susižavėjimo. Lyg ir viskas gerai, bet įvairiausi skersvėjai pučia. Kinai darbštūs. Visą padarys – tik minčių reikia. Dairosi į visas puses, blaškosi, ieško nežinodami, ko ieško. Lyg

laisvi, bet ne laisvi. Drąsūs, bet toji drąsa ribota. Lyg šiuolaikiški, bet gal labiau egzotiški...

In Fashion Photo – mada fotografijoje. Čia mažai lankytojų. Kodėl? Juk mada – tai taip populiari! Tos fotografijos tarsi iš madų žurnalų išplėsti puslapiai. Mažai emocijų. Šalta. Elegancija – ekstravagancija. Krūtys kai kur apnuogintos, veidai su dirbtinėmis šypsenomis. Viskas kaip turi būti...

Matau pažįstamus veidus: Picasso su savo keramine lėkšte Willy Rizzo nuotraukoje 1953-aisiais, Dali – iš 1949 metų. Tada gimiau. Dali jau buvo su ūsais... Viename iš paviljonų *Bridge Wynwood* sustojau prie skulptūrinės instaliacijos – trys natūralaus dydžio arkliai. Motyvas turginis, bet arkliai ypatingi. Kumelė guli, išskėtusi kojas, matyti didelio formato moteriškos genitalijos. Eržilo varpa styro kaip baslys. Kitas arklys įsitempęs. Lankytojai smalsiai fotografavo skulptūrą, o aš prisiminiau anekdotą iš Lietuvos: Veterinarijos akademijos studentės diplominiam darbui gavo užduotį nuvesti karvę pas jautį. Nuvedė ir ilgai negrįžta. Pagaliau grįžo visos purvinos. Profesorius klausia, kas atsitiko? Studentės atsako: Taigi bandėm tą karvę paguldyti...

Iš Majamio vežiausi daugiau kaip tūkstantį nuotraukų, bet sugedo kompiuteris ir visos dingio. Labiausiai gaila nuotraukų iš Versace vilos. Gianis Versace – mados karalius – buvo nušautas prie savo vilos Majamio pakrantėje. Dabar ten pusiau muziejus, pusiau viešbutis. Įėjimas – 60 dolerių. Reikia užsiregistruoti telefonu. Ateinu apie 16 valandą. Vaisina šampanu. Gidė šypsosi, sako: jūs šiandien vienas, paprastai, jei nesusidaro 4 žmonių grupė, ekskursijos nebūna. Bet jums padarysime išimtį. Einame iš kambario į kambarį. Čia miegodavo Madonna, o čia Eltonas Johnas, visur ornamentų auksas. Fotografuoju, kiek noriu. Puikus baseinas, mozaikos – prabangos viršūnė. Kambario kaina vienai nakčiai nuo 1200 iki 10 000 dolerių. Dėkoju palydovei. Džiaugiuosi, kad turiu įspūdingų fotografijų. Kai sužinojau, kad jos iš kompiuterio išgaravo – nei verkti, nei juoktis...

Bet juk viską, ką verta išsaugoti, vis tiek nešiojamės atminties ekrane. ■

Gintaras PATAČKAS

sekant a.a

lūpinė armonikėlė
dovana danajų dono
groja vėją prisikėlė
spalvos rudenio raudono
o aplink kaip brangenybės
atneštos vagilės šarkos
iš senovinės valstybės
šviečia kauno triumfo arkos

Šuva ir peilis saugo naktį svečią,
Lyg SOS signalas skrenda SMS.
Kulka paklydėlė paguldo stačią
Gulsčiai į žolę. Taip gyvenam mes.

Esu aš žemėje šitoj tik svečias.
Beliko man tik peilis ir šuva,
Ir vėliavos dar styro kotas stačias,
Tik nežinau, kur dingo vėliava.

eilėraščių juodieji sąrašai
įtrauktas racionas garnizonas
kepyklos mulas muilas (jo mažai)
daugiausia mėlis mėtos ir ozonas

įkvėpk kaire šnerve tai ką skaitai
meluoja akys trūkstamo dalyko
nerasi čia mob. telefonas štai
namų aborigenams tiek teliko

dar kvapas žemuogių karmino ir
suvytusi našlaitė rudimentas
skardinės sienų o dabar nemirk
gražus ir gyvas rašo tau memento

Jei žiūrovas yra be žiūros nepadės
Nei žiūronai nei lupos ir aukštai bildės
Lyg gyvenimai kritę į baltą
Kartais Richteris būna teisingas pabundi
Ir lauke baobabą ir bobą randi
Veidas baltas išvydus Baalą

Ir ne ratai kalti kad vaizdais tapati
Maja įvaizdį keičia kaip draugo pati
Ir mergaitė ir senė ant Laiko
Devintosios bangos ir simfoniją gros
Kąžkurią kai pavargusios akys miegos
Ir galvelės neris – tiek to vaiko

Šiuo matiniu laiku

Šiuo matiniu laiku kada šešėlis
Sukubą į inkunabulą gena
Ir kraujo banką į bankrotą torso
Su lapais varo korunduotas genas

Audringas proto balsas atsišaukia
Nekrologuos tarp praleistų eilučių
Ir užsitrenkia moterys kaip liukas
Ir vyksta farsas mandaloj po kauke

Mėnulis kritiškai kryžiuoja ietis
Su atspindžiu vitrinų ežerijoje
Kur supasi vaikų baltų lelijos
O nuo ledyno atžygiuoja jetis

Kad užsičiauptų kaulų alebastras
Cholerišku juoku gageną vėjas
O rytą kiemsargis smėliu pabarsto
Šaligatvį kuriuo žygiavo vėlės

Aš pasiekiau tave nes leido laikas
Dukatais žėręs buičiai į akis
Dabar jisai rankas supančiot taikos
Manyk katė pašauk tamsoj kis, kis
Paglostyk nugarą švelnus murkimas
Patvirtins: neveiksnus bet sutapimas

Per baltą – juodu skaudžiai tau suduodu,
Raštinga vargo pele. Tuodu, juodu,
Jo sėbrai stovi ties tuščiu aruodu –
Atrodo tuščias, imkit, atiduodu.

Iš makro nėrė mikro. Autobusas
Tarp šių dviejų stotelių nekursuoja.
Sudužo vienas, kito – nebebus jau,
Ir daros man nepakeliui į Rojų.

Esė

Kvepia mėtos metagalaktikomis
Ir alyvuogės alumi
Kvepia meistras dzenbudizmu
Po puošniais
Krikščionybės žiedais

Romansas sau

Žolė maitinanti šermukšnius virduliais
Šakas svarina ir servizais groja
Arklys į meditaciją panyra
Ir meldas ir žuvis yra sala
Karibų Lietuva vadinasi ar
Borneo kenčia ciniko cikloną
Šventa mergelė prieš pat šventą oną
Išnyra aš apsiaustą jos liečiu
Sagas dar vyro rankų nelytėtas
Žinodamas kad šitai šventvagystė
Tačiau Alisa virbalais vilioja
Sudeginus šventyklą smegenų

Ir vėlei bus retežiai geležiniai
Pro grotas ant palangės tūps drugelis
Toks merkantiliškas kadais kaubojus
Du mėnesius į laisvę kelią pins
Į užribius kur viešpatauja žilė
Kita žolė jauniklių mėgiama
Prie medžio auga šaldytuvai sraigės
Krumpliaračiai trečioji pavara
Vaikystės metafizinis ozonas
Tik tiek

Antiserenada

Norėjau aš giedoti serenadą
Bet išgirdau žviegimą žadintuvo
Ir prabudau su žvirblių čirškimu
Sparneliais jie man plojo atlikėjai
Iš didelės orkestrų lygos langas
Vėl demonstravo vaizdą į duris
Į burtų kambarį draudimų terra
O apie meilę juk ruošiaus dainuoti
Apie Solveigą salą salamandrą
Driadę klevo jie pavirto žvirbliais
Vadinas ančiasnapis neatskris
Žinios nebus pin kodo skaičiai keisis
Pilka brėkšma išvems rutiną pilką
Ir gryo proto kritika pratrės

Vujaristui

Iš nerviūrų ištrūkės figūrų
Grafikų tinklo
Iš romantinės tuštumos
Gyvenk
Su nematomu graffiti meistru
Naktį perpiešiančiu kelio ženklus
Ir vėjarodžius suk atgal

Kelionė į Pietus

Jeigu noris nusvilti – keliauk
Ir galėsi sau nusivilti
Sadomazochistiniu peizažu
Nesutampančiu su
Reklaminiais paveikslėliais
Šitaip sako gandrai
Grįždami iš gimimo mūsų vietų

Gurmaniškas

Iš visų pasaulio pelėkautų
Pavogtas sūris
Nekenksmingas sveikatai
Ir vartojamas su
Pelių prakeiksmiais

Aš norėčiau tave pakviest
Į snaigių hip hopą
Ir erelių reviu
Ir suplakti kokteilį
Iš bizantiškų jūrų
Bet turiu merkantilišką dvasią
Ir priplėkusią sielą
Su jaunystės koralų likučiais
Ir įjungiu tėvė
O juk myliu tave

Broliškas nežinomų poetų kapas

Jie ilsisi suvarstyti kartečės
Tranšėjos tiesėj šimtas kas dešimtas
Genialūs bijojo reflektuotis
Anonimai galėjo būt garsiais
Supuvo išeiginės jų eilutės
Česnakų kambary o tu kas tu
Atsakymą išgirsi iš cikados

Šviesu yra pilypui iš kanapių
Išlindus dar šviesiau etruskų vazai
Kai laikas tartum trumpas sujungimas
Sužimba kaukolėj senoj joje
Būtas esamąjį apkabina
Miražais tikresniais negu rega

Vėlinės

Trejetų krūtys
Tarp dviejų užpakalio pagalvėlių
Ir katės letenėlė minkštai
Tapšnojanti per snukutį
Leidžia jaustis metru dykumoj
Meistru maestro
Pakeliui į išsvajotą
Požeminį vėlių metro

Gyvent tarp vietos papūgėlių oriai
Sulaukt rudens rūkų kur pasiklydęs
Lėktuvas su drambliais kaip musė zirzia
Šakų griuvėsiuos sniegenos o valtys
Arkadijon išplaukia be žmonių

VILNIAUS TARMĖ

Apgaulingas Ričardo Bartkevičiaus tapybos lengvumas

Per Ričardo Bartkevičiaus personalinės parodos atidarymą „Arkos“ galerijoje nejučia susimąčiau apie Vilniaus įtaką šio tapytojo kūrybai. 1991 m. *Krantuose* buvo išspausdintas Herkaus Kunčiaus, tuo metu dar dailėtyrininko, pokalbis su Ričardu Bartkevičium ir Gintaru Palemonu Janoniu, kaip „Vilniaus mokyklos“ atstovais. Dabar, kai isteriškai ir net piktdžiugiškai eskaluojama Vilniaus kaip Europos kultūros sostinės tema, vertėtų iš naujo apmąstyti, kas vadintina „Vilniaus mokykla“. Anksčiau dailės kritikai, kalbėdami apie Vilniuje kuriamą meną, vadindavo jį „Lietuvos menu“, bet pastaruoju metu toks apibendrinimas nebetinka – reikia kalbėti apie Klaipėdos, Kauno, Šiaulių, kitų miestų ir, žinoma, Vilniaus meną.

Alfredas Bumblauskas viename pranešime hipotetiškai, kiek juokaudamas, bet įtaigiai, kalbėjo apie du – „kaunietišką“ ir „vilnietišką“ – tautiškumo modelius lietuvių istoriografijoje (turbūt ir mūsų sąmonėje). „Vilnietiškąjį“ siejo su kosmopolitiškumu, tarpkultūriniu tautiškumo modeliu, o „kaunietiškąjį“ – su etnolingvistiniu modeliu, kuris, išsikristalizavęs iš aušrininkų retorikos, yra orientuotas į tautinį lokalumą.

Pasak profesoriaus, hiperbolizuodami ir kiek šaržuodami šią skirtį, „kaunietiškuoju“ tautiškumo modeliu galėtume vadinti pagoniškosios baltų Atlantidos, didžiųjų kunigaikščių, senolių mitus, kur

pagonybė – tai lietuvių aukso amžius, o 1387-ieji yra visų Lietuvos nelaimių pradžia. Pagal šį tautiškumo modelį visų svarbiausia yra lietuvių kalba.

O „vilnietiškuoju“ modeliu galėtume laikyti visą Lietuvos lenkėjimo periodą nuo 1387 m., sulenkėjusios (ir gudiškosios) bajorijos kultūros formavimąsi, Vilniaus baroką ir daugiakultūrinę – lenkų, žydų, gudų, rusų, vokiečių, lietuvių – vaizduojamojo meno sceną XX a. pirmojoje pusėje. Pagal šį tautiškumo modelį svarbiausia yra laikytis daugiatautės valstybės statuto, taigi tautiškumas siejamas su pilietiškumu.

Galima teigti, kad rimtesnėje lietuvių tapyboje iki šiol dominuoja būtent „kaunietiškam“ tapybos (tautiškumo) modeliui būdingas plastinis mąstymas ir pasaulio matymas.

Visa vėlesnė konceptuali retorika, susijusi su *Ars* tapyba, remiasi savotišku romantiniu tautiniu lokalumu (nepaisant formalių skolinių iš Vakarų Europos modernizmo), „provincialumu“, uždarumu, „archajiškomis“ nuostatomis. Kitaip sakant, XX a. ketvirtojo dešimtmečio *arsininkų* tapyba kokybiškai naujai įprasmino ir vizualizavo romantinę tautinę, mitologizuotą *aušrininkų* retoriką ir išreiškė modernios agrarinės tarpukario Lietuvos ir jos laikinosios sostinės – Kauno – dvasią.

Kuriantis Lietuvos valstybei, dėl objektyvių istorinių priežasčių buvo pasirinktas etnolingvistinis tautiškumo, kurį galima vadinti „kaunietiškuoju“, modelis, tuo metu iš tikrųjų buvęs kur kas modernesnis ir progresy-

Ričardas BARTKEVIČIUS. Žmogus pjūklas ir žmogus-taburetė. 2008. Akrilas, kartonas; 95x123

Vidmanto Ilčiuko reprod.

Ričardas BARTKEVIČIUS. Žmogus su degtuku. 2008. Iš personalinės parodos „Arkos“ galerijoje

vesnis. Juo paremtas ir mūsų *Ars*, ir Justino Vienožinskio dailės kritika. Nuo Antano Samuolio, Viktoro Vizgirdos, Antano Gudaičio prasideda tai, ką vadiname tautine tapybos *mokykla*. Po Antrojo pasaulinio karo šis modelis buvo perkeltas į Vilnių, į tuometinį Dailės institutą.

Šeštuuju, o ypač septintuoju ir aštuntuoju dešimtmėčiais lietuvių tapybos atgimimas, „priešinimasis“ sovietinei nutautinimo politikai siejamas būtent su *Ars* tapybos romantine lietuviškumo saugojimo retorika.

„Vilnietiškas“ daugiakultūrinis modelis sovietinės „tautų draugystės“ ideologijos fone atrodė konformistiškai ir neturėjo jokių šansų (prisiminkime kad ir Jono Švažo urbanistinius kūrinius, kurie, žinoma, buvo siejami su ideologija). „Kaunietiškas“ (tautiškumo) modelis, daręs įtaką ne tik tapybai, turbūt lėmė ir tai, kad lietuvių mene nebuvo nieko panašaus į garsųjį sovietinio periodo estų tapybos konceptualizmą ar hiperrealizmą ir pan.

Grįžtant prie Bartkevičiaus ir jo debiuto XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje, reikėtų priminti, kad „kaunietiškas“ tautiškumo (ir tapybos) modelis ne tik dominavo, bet ir buvo tapatinamas su vienintele tautine tapybos mokykla. (Beje, prisiminkime ir sovietmečio Kauno – lietuviško, tautinio miesto su visų dievinamu „Žalgiriu“ – įvaizdį. Kad apsipirktum Vilniuje, beveik neišvengiamai tekdamo griebtis rusų kalbos, o rusiškai prabilęs Kaune galėjai turėti nemalonumų.)

Visi, anuo metu baigę Dailės institute tapybos specialybę, buvo *arsininkų* tradicijos tęsėjai. Tačiau kai kurių tapytojų – šiuo atveju Bartkevičiaus – tapybos „kaunietiškame“ modelyje esama tam tikrų „vilnietiškų“ inkliuzų. „Vilnietišumą“ tapyboje galima suvokti kaip aiškiau išreikštą kosmopolitinę nuostatą tiek plastikos, tiek ir turinio atžvilgiu, kaip savotišką miestieško tapybinio mąstymo viršenybę, palyginti su archajišku, „kaimietišku“, romantizuotu ar mitologizuotu mąstymu. Žinoma, tai nereiškia, kad vienoks tapybinis mąstymas ir matymas yra pranašesnis už kitokį – „kaimietišumą“ ar „archajiškumą“ čia reikėtų suprasti ne kaip priekaištą ar kaltinimą atsilikimu, bet kaip savitą tapybinę filosofiją.

„Vilnietiškajai“ tradicijai galėtume priskirti, pavyzdžiui, Mikalojų Konstantiną Čiurlionį, kuris tautinę romantinę retoriką išreiškė ganėtinai kosmopolitiška plastine kalba, „vilnietiškas“ (ir kartu „lenkiškas“) yra Vytauto Kairiūkščio avangardizmas ir t.t. Iš vėlesnio laikotarpio tapytojų galima paminėti Kostą Dereškevičių, galbūt ir ankstyvąjį Arvydą Šaltenį, – „kaunietišką“ tapybos modelį jie gerokai stumtelėjo „vilnietiškojo“ link.

Ankstyvojoje Bartkevičiaus kūryboje jau nujaučiamas skilimas tarp „kaunietiškosios“ ir „vilnietiškosios“ tapybos sampratų, nors jis dar neapsisprendęs, kurio iš savo mokytojų – Jono Čeponio ar Kosto Dereškevičiaus – įtakai pasiduoti.

Tarp tapytojų, debiutavusių XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje, Ričardas Bartkevičius išsiskyrė būtent sąlygiškai „miestietiškais“ bruožais – kur kas ryškesne, lengvesne, nuo *Ars* tradicijos nutolusia spalvų gama, kuri, viena vertus, šiek tiek siejosi su estetizuotu, rafinuotu – matisišku – saloniniu menu, antra vertus, reprezentavo miestietišką kultūros sampratą, nevengė kultūros kritikos, ironizavimo. Ir vėlesniuose kūriniuose („Kažkas groja pianinu“, 1996, „Apie dešrelę ir šakutę“, 2000, „Žmogus su degtuku“, 2008, „Žmogus-pjūklas ir žmogus-taburetė“, 2008) Bartkevičius pasitelkia pabrėžtinai buitiskus, sąmoningai „banalius“ motyvus, žaidžia viduriniojo socialinio miestiečių sluoksniu mąstymo ir matymo klišėmis.

Ekspresyvi platinė šio tapytojo kalba labiau siejasi su kosmopolitiška kultūrine (arba transavangardine) retorika negu su tautiniu *Ars* lokalumu. Nepaisant išoriškai ekspresyvios formos, išeities taškas čia visada yra turinys (plačiąja prasme) – kultūra, civilizacija, istorija, miestas. O „kaunietiškojo“ tapybos modelio puoselėtojai (pavyzdžiui, Bartkevičiaus kartos tapytojų grupė „Angis“) remiasi ekspresyvia, sudvasinta *forma*, taigi – jausmais, mitais, gamta.

Aršaus tapybos skirstymo į „modernistinę“ ir „postmodernistinę“ laikotarpiu daugelis „kaunietiškam“ modeliui priskirtinų tapytojų radikaliai keitė stilių, stengėsi žūtbūt tapti „postmodernistais“, bandė redukuoti, paneigti tapybą ir t.t.

O Bartkevičiaus kūryba keitėsi mažai, nebent dar labiau spalviškai lengvėjo, skaidrėjo, „plonėjo“, darėsi šmaikštesnė, neprarasdama pabrėžtinai „estetizuotos“ formos. Tai susiję, ko gero, ne tiek su tais laikais jam priklijuotomis „stagnatoriaus“ ar „modernisto“ (neigiama prasme) etiketėmis, kiek su kosmopolitiškomis „miestietiškos“ tapybos nuostatomis. „Vilnietiškajai“ tapybai nereikėjo taip drastiškai transformuotis, nes ji nejautė tokio stipraus ryšio su *Ars*, arba „kaunietiška“, tapybos samprata. Pavyzdžiui, išoriškai labai radikaliai atrodantis Kosto Dereškevičiaus posūkis nuo hiperrealistinės tapybos prie grynosios abstrakcijos (pasak kai kurių Dereškevičiaus kolegų, – „saloninio“ meno) iš tikrųjų yra natūralus, nes grynoji jo abstrakcija, kaip ir hiperrrealistinė tapyba, labiau sietina su intelektualiąja (miestietiška), o ne vien jausmine, tapyba. Bartkevičiaus kūriniai taip pat turi paradoksalių sąsajų su abstrakcija, tiksliau tariant, su kosmopolitiniu jos sandu, nes, pasak Liongino Šepečio, „abstrakcionizmas atima iš meno vieną brangiausių jo savybių – tautinį charakterį“ (cituojama iš Alfonso Andrieuškevičiaus straipsnio „Seminonkonformistinė lietuvių tapyba: 1956–1986“, in „Lietuvių dailė: 1975–1995“).

Taigi „kaunietiškojo“ tapybos (ir tautiškumo) modelio viduje „modernizmo“ virsmas „postmodernizmu“ buvo kur kas aktualesnis ir skausmingesnis, nes tautinė etnolingvistinė aušrininkų tradicijos retorika nuolat vertė ieškoti naujų, išskirtinių, unikalių tautiškumo (tapyboje) poreikių. O „vilnietiškam“ tapybos (tautiškumo) modeliui buvo svarbesni tarpkultūriniai aspektai, *estetinės „grožio“ universalijos*, kurios keičiasi ne taip drastiškai. Tuo metu, kai dominuojanti „kaunietiškoji“ tapyba aršiai diskutavo su lokalia savo tradicija, Bartkevičius ir kiti „vilniečiai“ rinkosi mažiau su vietiniais tapybos kompleksais, lokaliomis tautinio tapatumo revoliucijomis susijusią plastinę kalbą.

Žinoma, „kaunietiškas“ modelis tapyboje išreiškiamas gerokai aiškiau, nes jis remiasi metodologiškai pagrįsta tapybos tradicija, o „vilnietiškojo“ miglotumą lemia tai, kad jis neturi būdingųjų bruožų, todėl redukuoti jį į kokią nors plastinę sistemą nėra lengva. Tam įtakos turėjo ir istorinė tarpukario Vilniaus situacija, ir visiškai

išnykusi prieškarinio Vilniaus meno scena – susiformuoti savitai ir aiškiai tradicijai čia nebuvo sąlygų.

Kalbant apie „vilnietišką“ tapybos stilių, reikia pabrėžti ne tiek kokią nors tradiciją, kiek tiesiog mažesnes sąsajas su *Ars* tapybine samprata ar net visišką atotrūkį nuo jų (čia galima paminėti Igorį Piekurą ir Mariją Teresę Rožanskaitę). Labiau komplikuo tą „kaunietiškosios“ tapybos virsmą „vilnietiška“, kaip minėta, geriausiai atspindi Kosto Dereškevičiaus kūryba (šiuo atžvilgiu Mindaugo Skudučio daug metų tapomą Vilnių reikėtų vadinti „kaunietiškuoju“ požiūriu į istorinę sostinę). „Vilnietiškosios“ tapybos atstovai neabejotinai yra Algimantas Švėgžda ir Ričardas Bartkevičius, prie jų galėtume priskirti ir jaunesnius – Gintarą Znamierowskį arba nuosaikesnį „vilnietį“ tapyboje Žygimantą Augustiną.

XX a. ketvirtajame dešimtmetyje *Ars* suformuota plastinė kalba reiškė išoriškai modernių to meto pavidalų taikymą konservatyviam turiniui. Todėl ir „postmodernūs“ *Ars* tradicijos variantai atstovauja ne tiek „postmodernistų“, kiek „naujųjų konservatorių“ ideologijai. Bartkevičius irgi priskirtinas prie modernistų, bet ne prie konservatyviosios *Ars*, o prie europietiškos, kosmopolitinės modernizmo atšakos.

Žinoma, tai tik niuansai. Įdomesnes šiuolaikines *Ars* tradicijos interpretacijas, pavyzdžiui, Henriko Čerapo kūrybą, galima kildinti iš (neo)ekspresionizmo ir (pseudo)archajiškos modernizmo retorikos, o Bartkevičiaus kūrybos šaknų sąlygiškai galima ieškoti siurrealizme, futurizme, abstrakcionizme, Nicolas de Staëlio, *Cobros* ir amerikietiškojo ekspresionizmo tradicijoje, taigi – civilizacinėje, „progresyviojoje“ modernizmo retorikoje.

Ričardo Bartkevičiaus kūrybos išskirtinumas pasireiškia tuo, kad jis savitai diskutuoja su „kaunietiška“ tapyba (juk ji suformavo būtent šią tradiciją), o toje diskusijoje atsiskleidžia „vilnietiškas“ tapybos sandas. Čia ir slypi visas įdomumas – tapytojas kalba „kaunietiškajai“ tradicijai artima plastine kalba, bet vis dėlto „Vilniaus tarpe“.

„JUODASIS STRAZDAS“ – NAUJOS JAUSENOS PRADŽIA?

Rusų dramos teatre nutūpė vienas iš poetiškiausių paukščių – „Juodasis strazdas“. Tai dar viena Davido Harrowerio pjesės interpretacija Lietuvoje. 2007 metų rudenį „Juodvarnis“ (taip šios pjesės pavadinimą išvertė bene geriausia šiuolaikinių dramų vertėja iš anglų kalbos Aušra Simanavičiūtė) buvo parodytas Meno forte. Audronis Liuga, teoretikas ir vadybininkas, perpratęs pjesės subtilybes, nusprendė, kad ji galėtų puikiai suskambėti kamerinėje aplinkoje. Čia niekam nebuvo patogu – nei aktoriams, nei žiūrovams. Režisierius Jonas Vaitkus „išmetė“ aktorius Aldoną Vilutytę, Vladą Bagdoną ir Iriną Lavrinovič į avansceną ir jie vos ne alkūnėmis kliudė žiūrovus. Tokios ekstremalios sąlygos sukurtos ne vien dėl režisūrinės koncepcijos, bet ir tam, kad aktoriai taptų savo vaidmenų režisieriais.

Beveik benefisinis Vlado Bagdono vaidmuo pastūmėjo netikėtam žingsniui – šįkart į žiūrovus jis prabilo rusų kalba. Tęsti šį projektą pasiūlė Sankt Peterburgo festivalis „Baltijskij dom“. Tai stiprina istoriškai susiklosčiusius dviejų kultūrų ryšius – šiame mieste dar iki profesionalaus lietuvių teatro susikūrimo brendo pirmieji lietuvių režisieriai, mokėsi nemažai teatralų. Sankt Peterburgas ir šiandien kaip joks kitas Rusijos miestas yra atviras lietuvių teatrui, ypač festivalio „Baltijskij dom“ direktoriaus Sergejaus Šubo pastangomis.

Režisieriaus Jono Vaitkaus dabartinė situacija norom nenorom primena 1990-uosius, kai Kultūros ministerija ryžosi pradėti Akademinio dramos

teatro reformą, pavedė tai daryti Vaitkui, bet paskui ėmė ir sustabdė jį pusiaukelėje. Rezultatas apgailėtinas – teatras buvo „pusiau reformuotas“, o režisierius liko be teatro. Kai Rusų dramos teatras atsidūrė kultūros užribyje, kai net Rusijos teatrologai jo egzistavimą ėmė atvirai vadinti visišku nesusipratimu, Kultūros ministerija, kuri ilgą laiką tik formaliai, matyt, politinio korektiškumo dėlei palaikė jo gyvybę, nesiryzdama kaip nors strategiškai įsikišti, „gelbėtojo“ vaidmenį ir vėl pasiūlė ne kam kitam, o Vaitkui. Aišku, režisieriui svarbu turėti savo teatrą, nes „laisvų“ režisierių patirtis byloja, kad be nuolatinės savo aikštelės ne kažin ką gali sukurti (Aukšiniais scenos kryžiais apdovanoti Vaitkaus spektakliai, sukurti Jaunimo teatre, irgi nebuvo išbaigti, nėra tinkamai prižiūrimi). Tačiau ryžtis dirbti Rusų dramos

„Juodasis strazdas“. Rusų dramos teatras. Režisierius Jonas VAITKUS. Rėjus – Vladas BAGDONAS, Una – Liuda GNATENKO.
D. Matvejevo nuotrauka

teatre, atrodytų, jau visiškai praradusiame kūrybos galias, labai rizikingas žingsnis ir didelis iššūkis, juo labiau kad būvusi jo vadovė Tatjana Rinkevičienė skelbiasi kurianti naują rusų teatrą.

Tokioje įtampos pritvinkusioje atmosferoje Rusų dramų teatro trupė Vladimirui Bagdonui turėtų įteikti taikos premiją – jis įrodė, kad įkvepianti kūryba yra santarvės ir susitelkimo pagrindas. Rėjaus vaidmeniu „Juodajame strazde“ Bagdonas atvertė naują šio teatro puslapį, panašiai kaip kadaise Monika Mironaitė, kai ji, apkaltinta dėl jauno aktoriaus Virgilijaus Ignatonio savižudybės, buvo „išstremta“ į Rusų dramų teatrą. Daugelis žiūrovų tik todėl šį teatrą ir atrado, kadėjo pasižiūrėti jos vaidybos.

Vladas Bagdonas nėra „išstremtas“, tačiau sakyti, kad laikas kūrybai jam dabar labai palankus, taip pat negalėtume. Kur pasidėti geriems aktoriams, jei sutarčių sistema taikoma tik ypatingiausiais atvejais? Repertuarinių teatrų etatinė sistema jau tapo parodija, bet panašu, kad šioje srityje nieko keisti vis tiek neketinama.

„Juodojo strazdo“ atsiradimas Rusų dramų teatre savaip lemtingas. Ši Harrowerio pjesė tarytum tyrinėja, kaip teatras veikia publiką. Meno vadovas Vaitkus, po ranka turėdamas tokią medžiagą, galės diagnozuoti, kokie žiūrovai pasirengę užkopti į tvankią Mažąją salę ir dalyvauti visai nežiūroviškame spektaklyje. Tai tikras išbandymas.

2007 metų gegužę, po pirmųjų pjesės skaitymų Meno forte, režisierius paklausė: „Ar manot, kad tokia medžiaga yra kam nors įdomi?“ Prisipažinsiu, tikėjau si neigiamo atsakymo, nes maniakiniai, patologiniai proveržiai šios medžiagos nepaverčia unikalia. Vis dėlto pjesė buvo palankiai priimta. Be psichanalitinio pjesės fono labai svarbią vietą čia užima fabula: kuo baigsis dviejų žmonių (dvylikametės Unos ir keturiasdešimtmečio Rėjaus) antrasis susitikimas po dvidešimties metų? Ar santykiai, prasidėję nuo sekso, gali išaugti į meilę?

„Juodvarnis“ buvo parodytas vos kelis kartus, nors spektaklį gerai priėmė žiūrovai. Dabar jis atgimė kaip „Juodasis strazdas“.

Vaitkus jau ne pirmą kartą suteikia Bagdonui galimybę būti ne herojumi, o tiesiog žmogumi, net liepia jam atsistoti tarp žiūrovų. Bagdonui tai priimtina, nes žmogiškumas jam yra ne baigtinė kategorija ar tuščia teorija, o nepalaujamas

praktinis ieškojimas. Aktorius dosniai dalijasi savo atradimais.

„Juodajame strazde“ Bagdono Rėjus yra daugiažodis personažas, tačiau aktorius tuos žodžius tarytum nuryja, vengia įprastų intonacijų, plačių gestų ir viską sugeria į save. Personažui suteikiama tiek kontrastingų spalvų, kad kartais jį atsargiai teisini, o kartais negailestingai teisi, bandydamas suvokti jo gyvenimo tamsiąsias ir šviesiąsias puses. Bagdono Rėjus – tai šiuolaikinis vyras, kurio apsisprendimo laisvę vis labiau varžo išsigimstanti aplinka. Žiūrovams paliekama teisė patiems nuteisti jį arba išteisinti.

Po paslaptį nenuspėjamos Aldonos Vilutytės Unos matyti kitą ir visai kitokią Uną buvo keistoka. Liuda Gnatenco traktuoja ją kaip aktyvią šiuolaikinę moterį, pasirengusią atremti netikėtus iššūkius, išbandyti visas ir visokias galimybes. Jos azartas stebina ne tik partnerį, bet ir žiūrovus, pavyzdžiui, kai ji bando aistringai atakuoti Rėjų. Kartais aktorė pernelyg uždara, nugrimzdusi į Unos gyvenimą, nors dramaturgas siūlo neįtikėtinai intensyvią dialogą.

Irinės Lavrinovič Mergaitė – skaistybės įsikūnijimas. Aktorės šypsena, minkšta plastika teikia jai daug žavesio, bet tarytum atima galimybę suvokti Mergaitės dramą.

Nedideliems spektakliams režisierius Jonas Vaitkus mėgsta kviesti jaunos dailininkus. Simona Biekšaitė „Juodajam strazdui“ sukūrė unifikuotą aplinką be jokių nuorodų į konkrečią vietą. Langus juosia žaliuzės, už jų dunkso šiukšlių krūvos (to „reikalauja“ pati pjesė). Kostiumai irgi necharakterizuoja personažų.

Spektaklyje „Juodvarnis“ muzikinį foną sudarė pasikiri garsai, o „Juodajame strazde“ muzikos apskritai nėra. Visa garsinė ir „muzikinė“ išraiška patikėta aktoriams. Kaip Vaitkus dirba su jais, kaip režisuoja jų emocinius bangavimus, audras ir atoslūgius, „Juodasis strazdas“ atskleidžia ypač gerai.

Į šio spektaklio peržiūrą susirinko daug teatro darbuotojų, tikiuosi, tai nebuvo privaloma. Nustebino ypatingas įsiklausymas į kūrinį – jie atėjo ne vertinti, o būtent įsiklausyti. Jeigu žmonėms įdomu, kas vyksta jų teatre, tai teikia vilčių, kad vidiniai kūrybiniai resursai dar neišsekę. Taigi „Juodasis strazdas“ – naujos šio teatro „jausenos“ pradžia. ■

VIRUSAS „CEZARIS“: SUOMIŠKI SIMPTOMAI

Oklahomos žiūrovo užrašai

Pradžioje atėjo rimtas suomis ir mus užrakino, pas-
kui vaizdžiai parodė, kaip puikiai pjūkliukai sutvar-
ko neklusnius mobiliuosius telefonus – pažiro žiežirbos
ir pasklido nemalonūs kvapas. Tačiau užspeisti į kampą
ar iškritę iš įprasto santykių modelio nepasijutome –
Oklahomos* teatralų taip lengvai iš vėžių neišmuši. Juk

* a) Oklahoma – valstija JAV pietuose, jos plotas yra 181 100 km². Beveik
visa valstija yra lyguma, klimatas subtropinis, yra ir kalnų. Oklahomoje yra
naftos, naudingų iškasenų. (www.wikipedia.com)

b) Oklahoma – vieta, kurios pavadinimas keistai skamba visomis kalbomis,
Amerikoje niekada nebuvęs Franzas Kafka „įkūrė“ Oklahomos gamtos te-
atrą. Tai gigantiško, tobulo teatro utopija. Jos link traukiniu tiesiai į šiaurę
(žr. geografinę Oklahomos padėtį) rašytojas pasiunčia savo nebaigto romano
„Pražuvėlis“ herojų, kuris kartu su kitomis svajonės aukomis susigundė ak-
torių atrankos plakatu. Lietuvių režisierius Cezaris Graužinis elgiasi panašiai,
Oklahomos link vilioja savo vadovaujamo Suomijos švedų teatro „Viirus“
aktorių, plakatuose užrašęs „No Return“ ir „Kaligula“.

c) Oklahoma – diagnozė (dar vadinama metafora). Vieta ir būseną. Pažodine
prasme – įsisteigia visur, kur vaidinamas Graužinio spektaklis „No Return“.
Ypač tuo atveju, jei iš esmės viskas jau įsteigta kitų ir sėkmingai funkcio-
nuoja. Oklahomos teatras yra tai, kas neįmanoma. Pažadėtoji žemė, bet ten
nepateksi, nes pažadas netesėtas. Pikta iliuzija, stipresnė už tikrovę. Idealas,
sklidinas pikčiausios ironijos. Niekieno nematytas, visų įtikėtas. Gal kažkada
buvo, gal dar bus. Dar – visų pakilaus teatro tono šampų kaupykla. Galop (ir
deja) – artėja Lietuvos teatro sinonimikos teritorijų link ...

visko jau būta – perėjome per ugnį, per vandenį, per
kraują ir jo pakaitalus, turime pagrindo vengti pirmųjų
salės eilių, mokame prisiploti prie Nacionalinio Okla-
homos teatro pasienių, kai po salę šmirinėja aktoriai,
neva griauinantys „ketvirtąją sieną“.

Droviai pagyvėjame kaskart, kai esame įtraukiami į
žaidimą. Teatrinio požiūriu jis visiškai paprastas, atviras
ir naivus: iš „kafkiškos“ tamsos išnirę džiugiai spalvingi
personažai neapsimetinėja, kad jų akys mato ne mus,
tvarkingai susėdusius žiūrovus, o, tarkim, pievelėje be-
siganančias avis, geležinkelio stotį, į kurią jie su lagami-
nais kaip tik ir atvyko, ar šviesų rytojų, o gal piktą lemtį.
Ne, jie iš tikrųjų matė mus, net bandė pagauti žvilgs-
nį. Matė ir Menų spaustuvės Juodosios salės sienas, ko
gero, įvertino jos dydį, suskaičiavo žiūrovų vietas. Dar
išsiaiškino, kad nei per šoninius kulus, nei kaip nors
kitaip iš čia neišeisi, be to, ir durys užrakintos – vienas iš
jų nuėjo ir patikrino. Tada paklausė: *ar čia Oklahomos
teatras?*

Ko gero, Cezario Graužinio suomiškojo spektaklio
„No Return“ vienas žaviausių bruožų tas, kad bėgant
teatriniam laikui vis labiau aiškėja, jog atsakyti į šį
klausimą galima tik teigiamai. Ir tai yra ne tik Helsin-
kio „Viirus“ teatro gastrolių leitmotyvas, bet ir mūsų
tikrovė. Mūsų todėl, kad šis teatras dosniai ja dalijasi,
o (dar labiau) todėl, kad tokia ji iš esmės ir yra. Nesku-

briai riedant kontrapunktų, paralelių ir kitų „triukų“ bėgiais, peizažai darėsi vis labiau atpažįstami visais atžvilgiais – nuo teatrinio iki egzistencinio.

Du skirtingi, nevienodai paveikūs, lietuvių režisieriaus spektakliai švediška kalbančiame Suomijos teatre įdomūs ne tik dėl galimybės palyginti teatrinės mokyklas, modelius ir požiūrius, ne tik dėl intrigos pamatyti tai, kas sukurta ne mums (tokia gan tradicinė „komparatyvistika“ lindo į galvą, kai žiūrėjau kiek schematiškesnį „Kaligulą“). Svarbiausia tai, kad Menų spaustuvėje Cezaris Graužinis ir puikūs „Viirus“ aktoriai abu vakarus užmezgė atvirus ryšius su žiūrovų sale, ironizuodami išankstinius mūsų nusiteikimus, suvokimo šampus, gudriai pasitelkdami ritmus, pakartojimus, kitus įrankius ir subtilesnį, neišsyk susekamą žaidimą, pabrėždami sąlygiškumą ir gyvas iliuzijas.

Tokios komunikacijos šifrą ir partitūras Cezaris Graužinis atrado jau seniau, aiškiausią formą jie įgavo kartu su „cezario grupės“ aktoriais bandant įkvėpti žiūrovus bendrai kūrybai, siekiant didžiąją sceninio veiksmo dalį perkelti į suvokėjų vaizduotę. Suomiai (ar Suomijos švedai) jau atrastuose koduose „apsigyvena“ savaip: kartais ne visai organiškai, todėl „kabinasi“ už klounados ar kito pažįstamo piešinio, kol pamažu tuos kodus prisijaukina ir suranda savitą, galbūt ne tokį fizinį, būdą egzistuoti tokiam teatre, kurti jį.

Šįkart teatras pasitelkė viską, ką tik turi. Atrodytų, daugiausia turėjo papasakoti apie save, daug ir papasakojo, bet mes išplepėjome dar daugiau... Bent jau

prisipažinome, kad irgi strimgalviais lėktume į Oklahomos teatro atranką. Iš tikrųjų jau ne sykį dardėjome į Šiaurę, ieškodami rojaus, ir netgi manėme, kad tai, ką pagaliau privažiavome, yra pažadėtoji žemė. Sutartinai ignoravome prie išėjimo iš teatro traukinuku surikiuotus karstelius, jų, tokių nedviprasmiškų, neištraukėme į žaidimą net tada, kai apie juos subtiliai priminė šviesų dailininkė. Tokie mes, Oklahomos teatrų žmonės...

Kalbėjimas spalvomis

Cezario Graužinio vadovaujamo „Viirus“ teatro gastrolių pirmasis spektaklis „No Return“ pagal Franzo Kafkos romaną „Pražuvėlis“ ir apsakymą „Brolžudystė“ Menų spaustuvės publikai buvo netikėtas ir sužadino **nuostabą**. Chirurgiškai tikslus, gudrus režisieriaus ir spektaklio dailininko Vytauto Narbuto smūgis į stereotipą, sykiu jį ir diagnozavo, ir negailestingai pašalino. Sąmoningai ar ne, bet Kafka teatre (ir kine, ir net knygų viršeliuose) yra absoliučiai monochrominis, daugių daugiausia „paspalvintas“ sepija. Keisčiausia, kad akių tinklainė kokią sekundės dalį vis dar rodė tas įprastas juodumas, nors nuo spektaklio jau buvo nuimtas aklinos tamsos „dangtelis“ ir pasirodė tikrasis koloritas. Aktorių kostiumų detalės, net kojinės ir batai kartu su kulais, skleidė scenoje džiugią ir švelnią skaisčių, bet tarsi padengtų laiko pudra, spalvų mozaiką. Ko gero, elementarusis spalvingumas *à la* televizija ar prastas teatras vaikams kurį laiką režtų akį, kol taptų nepastebimas, nebylus. Bet šįkart labai tikslūs, tapybiškai pasteliniai atspalviai kūrė romantiškai naivą švelnaus retro atmosferą, persmelkė net personažų kūnus, minkštai nugludino aktorinio piešinio linijas, užtušavo nelygumus. Būtent spalva tapo pirmąja stipria įvairių lygių teatrinės komunikacijos laidininke, padėjo aktoriams susikalbėti tiek su savo kuriamais personažais, tiek tarpusavyje.

„Kaligulos“ spalvinis ar apskritai visas išorinis piešinys nebuvo sumanytas

„No Return“. Režisierius – Cezaris GRAUŽINIS

tam, kad tiesiogiai veiktų jusles. Scenoje „išlankstyta“ veidrodinė dekoracijų dėžutė, juodi aktorių kostiumai, blizgi juoda aktorės suknelė yra perskaitomi pažodžiui ir atpažįstami tam tikros socialinės terpės **ženklai**. Tai „riebiu šriftu“ pateikta nuoroda į politikų ir verslininkų uniformas, t.y. Camus dramos sugretinimas su globalio-mis šiandieninėmis aktualijomis. Veidrodinių paviršių amalgamos publicistiškai aiškiai pabrėžia pastaruoju metu suaktualėjusią, vos ne kiekviename ryškesniame sezono spektaklyje išnyrančią tikrovės teatrališkumo (= jos dirbtinumo, dvilypumo kaip priešpriešos prarastam vientisumui), paties teatro ir tiesiog individų introspekciją, vos ne maniakišką bandymą išžiūrėti į save, išklausti, ką atspindžiai mano apie tuos, kurie atsispindi...

„No Return“ spalvos prašneko mums suvokiama kalba ir žadėjo daugiau siurprizų stilistikos, žanro, dramatinės spektaklio struktūros, vaidybos, prasių ir žongliravimo kontekstais srityje. Linksmi išmušę klišę ir leido suprasti, kad aptiks jų daugiau ir pasielgs atitinkamai. O „Kaligulos“ monochromija su atspindžiais iškart atskleidė ryšį su socialiai angažuotu, netgi politiniu teatru, įsiliejo į „eteryje“ jau vykstančią diskusiją. Kafka nuskambėjo kaip netikėta, girdėta/negirdėta melodija, iš daugiaprasmio Camus filosofinio teksto gana tiksliai buvo „išoperuotas“ konkretus sluoksnis, pabrėžiant tai, kas aktualu.

Iškalbinga ir abiejų spektaklių visuma, jų vizualumas, spektaklių estetika. „No Return“ spalvynas, apšvietimas byloja suprantamais žodžiais, bet nežinia, kurlink pakryps dialogas, kaskart jis gali būti skirtingas, nes daug kas priklauso nuo atsakymo. O „Kaligulos“ estetika, nors iš pirmo žvilgsnio subtilesnė, vientisesnė, veikiau retransliuoja jau girdėtas kalbas, tarsi pateikia iškarpytą rinkinį. Jose skaitome gilią ir įdomią mintį, bet tiesioginio kreipinio, savo santykio nesama – yra vien nuoroda į tai.

Kalbėjimas akimis ir nugaromis

Suomiškasis Cezario Graužinio spektaklis „No Return“ kvėpuoja, juda, tiesiog gyvena besikeičiančio

santykio tarp dviejų esminių teatrinės komunikacijos dėmenų (scenos ir žiūrovų salės) ritmu. Pagrindinis tokių bendravimo „agentas“ yra aktoriai. Nuo jų fizinių, dvasinių ir profesinių savybių priklauso, kaip jie priima režisieriaus pasiūlytą sceninio gyvenimo būdą, kokius individualius niuansus jam suteikia, ką tiesiogiai, atrodytų, vien akimis, transliuoja žiūrovams – garsiai ar pašnabždomis, nuoširdžiai ar gudraudami, ironiškai ar naiviai. Kokią emocinę spalvą perteikia tie žvilgsniai, taip nusidažo ir visas spektaklis. Žiūrovai paverčiami lygiaverčiais veiksmo partneriais, jie irgi dalyvauja svarstymuose apie tai, kas yra Teatras. „No Return“ pradžioje, kai scenoje iš tamsos išnyra tarp kulisų pasiklydusi aktorių trupė su lagaminais, atsiranda **santykis** tarp dviejų viena į kitą įsistebeilijusių grupių – drovus nepasitikėjimas, atmieštas pavojaus nuojauta. Scenoje esantieji jaučiasi apgauti, suklaidinti, atvežti ne ten kur žadėta, bet nusprendžia to niekam nesakyti. Publika jiems yra nesuprantamas „žvėris“, kuris kažko iš jų tikisi ir reikalauja, todėl su žiūrovais geriau jau rasti bendrą kalbą ir toji kalba, nujaučia jie, turi būti kuo paprasčiausia – tarsi bendrautum su vaikais ar naminiais gyvūnėliais. Galima šyptelėti, mirktelėti, pasakoti istorijas ir jas čia pat „pavaidinti“. Žaisti teatrą, iš žaidimo pamažu išauginant tai, kas vadinama menu ir kas privers surimtėti atsainokai besišypsančius žiūrovus. O paskui žaisti toliau ir iš jų pasišaiptyti, kartojant tą patį negudrų pasakojimą, bet jau praturtintą aktoriniais ir režisūriniais triukais, – nuo pradžios iki finalinių aplodismentų ir vėl nuo pradžios, kaitaliojant ritmus ir akcentus tol, kol publika jau beveik ima maldauti pasigailėjimo. Taip po truputį atsiveria tikroji „No Return“ istorija anapus ir abipus kafkiškojo naratyvo – apie teatro ir, žinoma, gyvenimo tragizmą ir komizmą, kaukes ir grimą, infantilumą ir filosofiją, naivumą ir gudrias manipuliacijas, tikruosius stebuklus ir tai, kas jiems nutinka, kai jie kartojami kiekvieną vakarą. Sunku čia patekti, bet dar sunkiau išeiti su nutryptais baleto bateliais...

Suomių aktoriai – ir žilas trupės „vadas“ Dickas Idmanas, ir kabiriškoji Marika Parkkomäki ar jauna-tviškai impulsyvi Joanna Wingren, ir Tobias Zilliacus, įkūnijantis pagrindinio Kafkos romano herojaus origi-

„Kaligula“. Režisierius – Cezaris GRAUŽINIS

nalią versiją, ir kiti – lietuvių režisieriaus spektaklyje „matuojasi“ jiems neįprastą stilistiką. Pavadinkime ją „Cezario sistema“ (tam tikros sistemos vis dėlto esama, nes režisierius ją taiko ne tik tiems, su kuriais dirbdamas tą sistemą, ko gero, ir sukūrė). „Viirus“ trupei Cezaris Graužinis irgi siūlo „žaisti“ su tam tikru sceninės naracijos piešiniu – personažo egzistavimo būdas apibrėžiamas fiziniais kontūrais, teksto remarkas paverčiant gestais arba garsais. Suradę tam tikrą atsiribojimo spalvą, aktoriai rodo visus „aš einu, lipu, groju“ ir t.t. apibrėždami, „įvietindami“ erdvę už žodžių.

Šiuos teatrinio eismo ženklus apgaubia kur kas sudėtingesnių prasmų „miglėlė“. Tokia buvo „Arabiška naktis“, „Pasikėsinimai į ją“ ir kiti „cezario grupės“ spektakliai. Tokio teatro kontūrai aiškūs ir Cezario Graužinio pastatymuose su „Viirus“ trupe, tačiau visiškai kitokia aktorinė mokykla ir teatrinė tradicija diktuoja savus niuansus. Ne visi „Viirus“ aktoriai organiškai perėmė „Cezario sistemą“ – kartais jie tarsi pameta žemę po kojų ir stveriasi to, kas jiems labiau įprasta ar bent jau konkrečiau įvardijama stilistiškai, – bufonados, klounados ir t.t. Kiti ieško savo santykio su siūlomu piešiniu ir kartais jis aiškiai ironiškas. Tačiau stipriausiais spektaklio momentais matome savitą, palyginti su jaunatvišku „cezario grupės“ *fortissimo*, ne tokį fizišką, labiau niuansuotą stilių, turintį daugiau pustonijų.

Tie patys aktoriai, kuriuos matėme „No Return“,

spektaklyje „Kaligula“ pasirodo labai suintensyvinę buvimą scenoje, bet paleidę kone visus tiesioginio bendravimo su publika saitus. Herėja (tas pats Dickas Idmanas „Kaliguloje“ virsta tobulu politinio cinizmo įsikūnijimu), Kesonija (Marika Parkkomäki čia jau visiškai nepanaši į romantišką fajansinę balerinos statulėlę), Helikonas (Robertas Enckellis – tikras teatrinio „inferno“ atstovas) ar Scipionas (Tobias Zilliacus čia įkūnija pasyvų poetą) elgiaisi

taip, tarsi nematomoms TV kameroms ar žurnalistams pasakotų Kaligulos istoriją. O Kaligula būna toks, kokio kiekvienas iš jų yra vertas. Kaip šią aišką, suprantamą, aktualią mintį įkūnyti scenoje, rastas labai tikslus aktorinis būdas – kiekvienas iš liudytojų tiesiogine to žodžio prasme įsileidžia Kaligulą į savo kailį, virsta juo, atiduoda jam fizinį ir dvasinį savo kūną. Kaligulos istorija kaskart suasmeninama ir atsiveria daugybė prasmų sluoksnių – nuo psichologinio ar net psichiatrinio iki politinio, socialinio, istorinio ir paties šiuolaikiškiausio. Aktoriai gauna galimybę kurti aštresnį, aistringesnį ekspresionistinį teatrą, retsykiais priartėjama net prie žiaurumo teatro koncepcijos. Bet kažkodėl atrodo, kad visa tai vyksta už storo stiklo – tiesioginis (intensyvus ir įdomus) ryšys užsimezga tik tarp scenos veiksmo ir Camus kūrinio, tarp aktorių ir jų pirminių personažų, tarp „liudytojų“ ir juos „apsėdusio“ Kaligulos, bet žiūrovai lieka nuošalyje, tarsi jiems pakaktų vien stebėti gyvą „knibždėlyną“ scenoje. Tačiau nepakanka, todėl spektaklio „paviršius“ eizėja, ima ryškėti ir net erzinti jo duobės (nors, objektyviai žvelgiant, spektaklyje „No Return“ duobių yra gal ir daugiau). Matyt, čia kaltas būtent komunikacijos trūkumas, kad ir koks konceptualus, kad ir kaip detalai suplanuotas jis būtų. ■

BENDRASIS KODAS, arba LIKIMO IRONIJA

Tokia nesuprantama, lyg ir nieko nesakanti straipsnio antraštė, kokią pasirinkau, reikalauja paaiškinimo, kaip jo reikalauja ir ŠMC neseniai atidarytos parodos pavadinimas „Bendrasis kodas“. Jos koncepcijoje aiškinama, kad sąvoka „bendrasis kodas“ pasiskolinta iš komercinių avialinijų: *„Partnerystės susitarimų pagrindu avialinijos dalijasi keleiviais, paslaugomis, nusileidimo teisėmis ir techniniais resursais. [...] Ši ir panašios strategijos ypač paplitusios dabar, kai visame pasaulyje nacionalinėms oro bendrovėms gresia bankrotas [Lietuvos aktualija! – K.Š.] arba pardavimas kitai kompanijai. Taigi „bendrasis kodas“ tapo postfordistinės ekonomikos našumo modeliu. [...] Panašūs modeliai pradėti naudoti ir šiuolaikinio meno parodų srityje, kur didieji festivalinio pobūdžio renginiai (ypač bienalės) uzurpuoja visą tarptautinės žiniasklaidos dėmesį ir praryja meno rėmimui valstybės ir verslo kompanijų skiriamas lėšas. Kartu su šiais meno profesionalų išaukštiniais procesais susiformavo akivaizdi parodų ir parodinių institucijų hierarchija, paremta kapitalistiniais ir kolonijiniais principais.“*

Kai nuo avialinijų pereinama prie bienalių, parodos pavadinimas tampa aiškesnis, tačiau tada nelabai aišku, kam apskritai reikėjo tos avialinijų retorikos, juk pakaktų pasamprotauti apie bienalių išplitimą ir globalų jų poveikį šiuolaikinio meno administravimui. Na, bet sakykime, kad toks prologas yra „literatūrinė forma“, suteikianti koncepcijai lakumo.

Projektas „Bendrasis kodas“, pasak kuratoriaus Simono Reeso, siekia tapti „dvigubu agentu“. Tai svarbu pabrėžti, nes šiame straipsnyje kaip tik ir bandysiu apmąstyti kai kuriuos institucinius dvigubo žaidimo aspektus.

Kadaise buvęs (o tiems, kurie moka rusiškai, gal ir

dabar esantis) kultinis Eldaro Riazanovo filmas „Po pirties, arba Likimo ironija“ irgi susijęs su avialinijomis, mat nuo jų prasideda visa painiava. Filmo herojų, padauginusių alkoholio, jo įkaušę draugai Maskvoje per klaidą įsodina į lėktuvą, kuris skrenda į Peterburgą (tuometinį Leningradą), o šiame mieste, pasirodo, yra tokia pati gatvė kaip ir Maskvoje, stūkso tokie patys tipiniai daugiaaukščiai su tipinėmis laiptinėmis, net butų spynos standartinės... Panašu, kad ir „Bendrasis kodas“, pristatantis penkis kontinentus ir dešimt bienalių, intrigą kuria panašiu principu, kaip Riazanovas filmą...

Šis projektas yra Vilniaus – Europos kultūros sostinės'09 dalis ir natūralu, kad remiasi bendradarbiavimo (dabar madingiau sakyti – kolaboravimo), t.y. bendrojo kodo, principu. Šiuo atžvilgiu projektas yra profesiona-

Mathew
BRANNON
Kambarių
aptarnavimas
2008

lus, teisingas, politiškai ir ideologiškai korektiškas – juk to ir tikimasi iš šiuolaikinį meną reprezentuojančios institucijos. „Bendrasis kodas“ – penkių kontinentų, dešimties bienalių kuratorių ir didžiulio autorių būrio bendradarbiavimo vaisius, vainikuojanti, baigiamoji šio mainų, kolaboracijos, diskusijų proceso dalis. Projekto dalimi laikytinos ir gerokai anksčiau prasidėjusios diskusijos su partneriais, kurie skaitė paskaitas, pristatė savo kuratorinę veiklą ir t.t., kai kurie iš jų į Vilnių tuo tikslu atvyks vėliau. Taigi projektas tęstinis, turintis daugybę lygmenų, – tuo jis intriguoja, yra įdomus ir aktualus.

Antra vertus, jei projektas pateikiamas kaip meno kūrinijų paroda, tenka vėl grįžti prie „dvigubo agento“, apie kurį užsiminė „Bendrojo kodo“ kuratorius. Pastaraisiais metais tokios parodos ŠMC jau tapo įprastos – vieni atvežtiniai kolaboraciniai projektai keičia kitus, akcentuojamas būtent bendradarbiavimas tarp institucijų ir net, sakyčiau, *tik* jis. Toks modelis šiek tiek koreguoja ir vadinamąjį projektų „formatą“ – labiau koncentruojamasi į skirtingų institucijų pristatymą negu į parodos turinį. Įvaldyta šiuo metu labai populiarī metodika, kai biurokratinė projekto dalis tampa ne tik priemone, bet ir „objektu“ – tikslu.

Pirmąjį ŠMC veiklos dešimtmetį vyravo projektai, kurių pagrindas – menas ir menotyrinė retorika, bet ilgainiui visa tai virto vienareikšmiškai nepaaiškinama, nesukritikuojama biurokratine tam tikrų strateginių žingsnių sistema, o menas ar (post)estetinė retorika, koncepcijos čia atlieka greičiau dekoracijų vaidmenį. Ko gero, tai yra ne tik mūsų – vietinio, lokalaus, – bet ir globalaus meno konteksto bruožas.

Meno komercializacijos, *bienalizacijos* ir biurokratizacijos procesai yra tokie spartūs, kad, norėdamas išlikti kaip institucija, reprezentuojanti šiuolaikinį meną, ŠMC neturi kitos išeities kaip tik įsiliesti į bendrą srovę, paklusti „bendrajam kodui“.

Tačiau grįžkime prie šio konkretaus projekto ir pasižiūrėkime, kaip jame atsispindi minėti procesai. Manau, būtų logiška daugiau kalbėti apie biurokratinį kontekstą, menui paliekant kuklesnę vietą, nes „Bendrojo kodo“, kaip ir daugelio panašių projektų, dvigubo žaidimo logika kreipia būtent šia linkme.

Reikėtų panagrinėti savitą reiškinį, susijusį tiek su

instituciniu, tiek ir su „estetiniu“, arba meno kaip tokio, kontekstais. ŠMC pastaraisiais metais kryptingai diegė idėją apie grynojo meno mirtį ir transformaciją į neopostkonceptualias, kolaboracines, institucines formas, taigi iš esmės sąmoningai įrodinėjo, kad grynoji estetinė retorika nebegalioja. Šis procesas atrodo logiškas ir pagal jo logiką netrukus turėtume sulaukti tokių projektų, kai tuščiose salėse videoekranai retkarčiais rodytų nebet kokius nors buhalterinius skaičius – tik tiek, ir nieko daugiau (kartus Vytauto Rubavičiaus pašmaikštavimas).

Net atmetus ironiją ir sarkazmą, tiek konceptualioji retorika, tiek projektų pobūdis iš tikrųjų leidžia šitai pranašauti. Atrodytų, siekiama visiškai atsisakyti grynojo ar net mišriojo meno ir pereiti prie kuravimo ar vadybos *kaip pagrindinės projektų koncepcijos*. Tada projektai būtų vizualizuojami ne meno kūriniais, bet vadybine dokumentacija.

„Bendrasis kodas“, viena vertus, netiesiogiai tą patvirtina, antra vertus, čia vėl grįžtama prie (post)estetinės retorikos. Tokį dvilypumą lemia ne tiek pačių kūrinių forma ar turinys, kiek jų pateikimo kontekstas. Paskirų parodos kūrinių koncepcijas galima sukeisti vietomis, galima net pačius šios parodos kūrinius pakeisti kokios nors kitos parodos kūriniais, bet projektas nuo to nepasikeis, t.y. jis nei pablogės, nei pagerės.

Konceptuali projekto sandara išryškina bienalizacijos poveikį – šiuolaikinis menas dauginasi kiekybiškai, bet ne kokybiškai. Tokio projekto beveik neįmanoma suvokti be institucinio konteksto, nors visi parodos kūriniai yra įdomūs ir atlikti profesionalų. Būtent iš to ir kyla minėtas dviprasmiškumo jausmas: jei parodoje dominuotų akivaizdžiai prasti arba atvirkščiai – labai originalūs kūriniai, galima būtų sakyti, kad projekto koncepcija susijusi būtent su meninėmis intencijomis. Tačiau dauguma kūrinių yra įdomūs tiek, kiek šiuolaikinis menas apskritai yra įdomus bet kuriame projekte, todėl neišvengiamai tenka vėl kreiptis į institucinį kontekstą, nes jis ir sukuria projekto koncepcijos intrigą – bienalių sistema yra tokia, kad ji skatina nuolatinį perdarymą, begalinį tiražavimą, bet visa tai kiekvieną kartą vis tiek atrodo beveik naujai. Taigi reikia ieškoti ne naujų meno formų (nes tokių nebėra), o nuolat keis-

ti institucinės retorikos kryptį, kad tie patys „objektai“ kaskart atrodytų šiek tiek kitaip.

Dvigubas žaidimas įtraukia ir tada, kai apžiūrinėjame *tik* kūrinius, atsietai nuo institucinio konteksto. Šiuo atveju taip pat labai svarbus „žinojimas“ ir „tikėjimas“. Jei, tarkime, esu paprastas provincialas ir autorių pavardės man nieko nesako, jų kūriniai atrodys vienai. Jei „žinau“, kas jie tokie, arba „patikiu“ institucine retorika, neva šie autoriai yra „ryškiausi“ ar „sparčiai kylantys“, jų kūriniai, žinoma, atrodys jau visai kitaip.

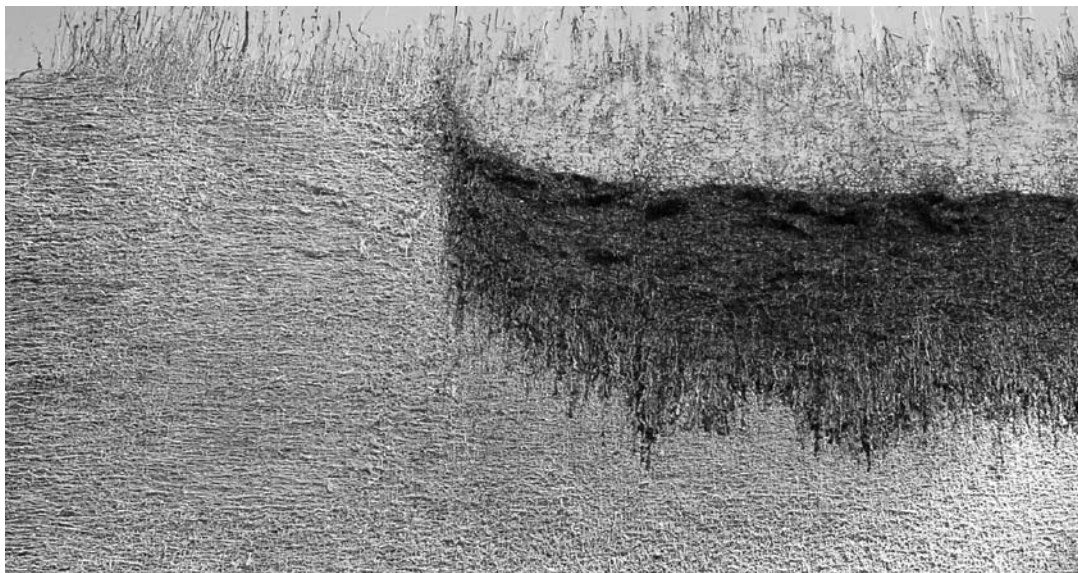
Pavyzdžiui, prie Raedos Saadeh (Izraelis/Palestina) videokūrinio „Vakuumas“ (2007), kuriame menininkė dulkių siurbliu valo kalnuotą dykumą, formaliai būtų sunku prikibti. Konceptijos atžvilgiu čia viskas irgi teisinga – menininkės gimtoji aplinka, nuorodos į Artimųjų Rytų problemas, žodžiu, visa tai, kas paklausu bienalių sistemoje. Kita vertus, vizualinė „valyti neišvalomą“ metafora šiuo atveju yra labai jau nuspėjama, perdėtai korektiška ir teisinga, kad patikėtume jos nuoširdumu ir autentiškumu. Visai neseniai ŠMC matėme prancūzo Regis Perray fotografiją, kurioje fiksuota, kaip šluojamas smėliu apneštas greitkelis, vedantis Gizos piramidžių link. Prisiminiau ir studijų laikus, SMD parodą, kur rodyta, kaip šveičiamos koridoriaus grindys, ir t.t.

Jane Lee (Singapūras) kūrinys „Neapdorota“ yra tikrai įspūdingas, tačiau jo, kaip ir daugelio parodos kū-

rinių, įspūdingumą lemia ne kokios nors labai originalios idėjos ar sprendimo conceptualumas, o mastelių ir fizinio darbo – taigi kiekybiniai – skirtumai. Šiuolaikiam menui originalumo suteikia ne pats kūrinys, bet įdomi ar netikėta koncepcija. Jane Lee įspūdingo formato tapybos darbą, „numegztą“ dažais tiesiai iš tūbelių, papildo „rasinių stereotipų“ laužymo retorika, nes menininkės gimtinėje tapytas vis dar yra baltaodžių privilegija. Kita vertus, jei paliktume tą patį kūrinio paaiškinimą, bet vietoj jo eksponuotume keletą Alfonso Vilpišausko ta pačia technika atliktų kūrinių, neseniai matytų „Angies“ parodoje, ar kas nors tą pastebėtų?..

Jespero Justo (Danija/JAV) videokūrinys „Romantiškas“ taip pat yra paveikus, atitinka paaiškinimą, sukurtas profesionaliai. Tačiau susidaro įspūdis, kad menininkui svarbesnis aktorius Udo Kierio dalyvavimas videofilme, o ne kokios nors conceptuali tiesa. Mintyse išskyla panašus Harvey'o Keitelio šmėžavimas videomene...

Shauno Gladwello (Australija) „Palinkėjimų vertiklės“ yra vizualiai paveikios pačios savaime, todėl užuominos apie „subkultūrų laisvalaikio pomėgius“, pateiktos rašytinėje koncepcijoje, atrodo gerokai pritemptos. Tai vienas iš erzinančių šios įdomios parodos bruožų. Žinoma, rašytinė kūrinio koncepcija kartais yra reikalinga, bet čia ji dažniau virsta tiesiog primygtiniu paaiškinimu ar „instruktoriaus“ nurodymais. Net susidaro įspūdis,

Jane LEE
Neapdorota
Fragmentas

Shaun GLADWELL. Palinkėjimų vertikalės

kad nepasitikima nei žiūrovų erudicija, nei intuicija, o visai neprasti kūriniai subanalinami, dirbtinai klijuojant jiems kokį nors „protingą“ aprašymą. Pavyzdžiui, taip atsitiko Bright Ugochukwu Eke (Nigerija) „Susiliejimui“ (2009), kuris yra formaliai paveikus, bet daug praranda dirbtinokai „apklijuotas“ net keliomis koncepcijomis: Afrikos meno santykis su Vakarų menu, Nigerijos padėtis globalioje naftos rinkoje, vandens stygus juodajame žemyne. „Išmąstyti“ ką nors panašaus patiems žiūrovams, ko gero, būtų kur kas įdomiau.

Dariaus Mikšio (vienintelio lietuvio šioje parodoje) kūrinys (Berlyno *Tempelhof* oro uosto maketas) taip pat sukelia prieštaringus jausmus. Mikšys yra įdomus menininkas, bet utopinės ir šiaip keistos jo idėjos labiau sužavi kokiuose nors neoficialiuose kontekstuose, nedidelėse kompanijose, periferinėse parodose, nes ten šis neįpareigojantis keistumas atrodo kreipiantis *dar kažkur*, žadantis *kažką* nepaprastai įdomaus. Oficialiaime bienalių kontekste Mikšio idėjos prarado tą pažado, kažko, kas slypi už „originalių“ idėjų, žavesį.

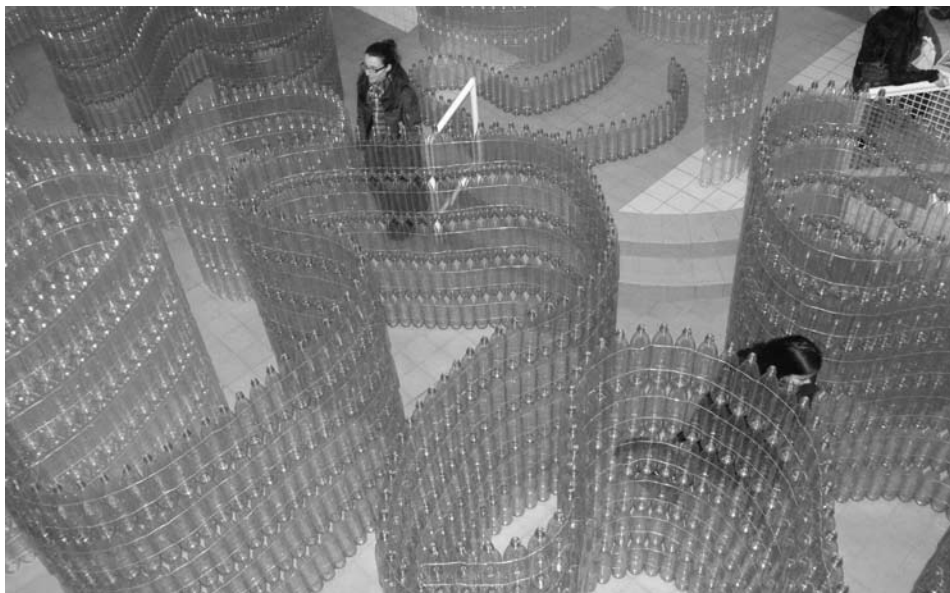
Nadiah Bamadhaj (Malaizija/Indonezija) kūrinys „Neatpažįstama“, kaip teigiama koncepcijoje, „pasako-

ja apie Josephą Conradą ir tai, kaip išstremto iš Lenkijos jūreivio nuotykiškai virto nuostabiais romanais“, bet kartu tai galima laikyti tiesiog kai kurių formaliai identiškų Wimo Delvoje kūrinių parafrazėmis.

Yu Cheng-Ta (Taivanas) „Pilvakalbių – Įvado“ koncepcijoje įmantriai kalbama apie „vertimo supratimo sunkumus ir reikšmės skirtumus kinų ir indoeuropiečių kalbinėje percepcijoje“, bet tą įmantrumą paverčia niekais kažkoks „paslaptinęsis“, devyniuose ekranuose besislapstantis kalbantiesiems už nugaros. Sunku suprasti, ar kūrinys sukurtas pagal principą „taip dar niekas nedarė“, ar kūrinio koncepcijai, jeigu ją traktuosime rimtai, nieko neduodantis besislapstantysis sumanytas tam, kad parodijuotų kūrinių?

Įdomus Annikos Eriksson (Švedija) „Atlaidumo kainos“ (2008) santykis su kūrinio koncepcija, kurioje rašoma, kad menininkė surengė specialią kino režisieriaus iš Senegalo vaidybinio filmo peržiūrą po atviru dangumi. Esą taip ji pasipriešino tipiskam baltojo menininko, kuris trumpam atvyksta į Afriką, kad sukurtų „prasmingą“ specifinės vietos kūrinių, elgesiui. Atmetusi šią kolonijinę ir kolonizuojančią strategiją, menininkė pasielgė taip, kad visas dėmesys atitektų ne jai, o nuostabiam senegaliečio filmui apie Senegalą. Viena vertus, tiek formaliai, tiek conceptualiai ši sociomeninė akcija iš tikrųjų yra įdomi. Antra vertus, nors šia akcija bandoma išvengti kolonijinio mąstymo, ji reprezentuoja viso labo švelnesnį vakarietiško kolonializmo variantą, kai ateinama ne užkariauti, ne valdyti, o neva *padėti* ir *globoti*. Tačiau net ir nuoširdžiai nusiteikęs kolonizatorius vis tiek lieka tuo aukštesniuoju, *kuris* ar *kuri* globoja, o kolonizuotieji, šiuo atveju afrikiečiai, visada lieka tais žemesniaisiais, *kurie* yra globojami. Jei koks nors senegalielis menininkas, atvykęs į kokią nors klestinčią Vakarų šalį, surengtų panašų projektą, t.y. savo kūrinio kilniai atsisakytų kolegų vakariečio labui, tai būtų kur kas sėkmingesnė akcija, nes apverstų aukštybą kojomis įsigalėjusią klišę. O Eriksson veiksmas atskleidžia greičiau jau vakariečiams būdingą naivumą negu reiškia kolonijinės mąstysenos atsisakymą.

Vis dėlto tasai *dėjà vu*, tokia tarsi jau ne kartą matyta kūrinių forma, ko gero, taip pat yra neatsitiktinė.

Bright EKE. *Susilieijimas*. 2008

Lankstinuke rašoma: „Projektui atrinkti menininkai atsisako reprezentatyvumo – autoriai savo kūriniuose reflektuoja jų sukūrimo sąlygas ir kultūrinio, sociopolitinio išstūmimo bei susvetimėjimo procesus.“ Iš tikrųjų šiems kūriniams nėra svarbus formos ar idėjų naujumas, originalumas, vadinamasis reprezentatyvumas. Todėl ir mano kritika, neva šie kūriniai neoriginalūs, nėra visiškai pagrįsta, nes čia, ko gero, ir nesiekta originalumo. Priešingu atveju daugelį autorių būtų galima pavadinti naiviais. Šiems menininkams turbūt aktualesnis yra santykis tarp lokaliaus kūrinio atsiradimo aplinkos ir globalaus institucionalumo, todėl nelabai svarbu, kad naudojamosi nuvalkiotais formaliais sprendimais, nes esmę lemia tų sprendimų reikšmė lokaliame vieno ar kito kūrinio sukūrimo kontekste.

Vėl kyla asociacijų su pradžioje minėto kino filmo „Po pirties...“ fabula – likimo ironijos (ar turistinės firmos) nublokšti į kokią svetimą miestą, jame galime panašiai kaip tipinį prekybos centrą aptikti tipinę bienalę su tipiniu šiuolaikiniu menu, tačiau ir ten gali megztis įvairūs netikėti (institucinio ir estetinio) siužeto vingiai.

Šiuo atžvilgiu „Bendrajam kodui“ artima dar viena VEKS'o programos paroda „Artscape“ – „Vartų galerijoje“ pristatomi dviejų Suomijos menininkų (Eemil Karila, Aurora Reinhard) ir lietuvis Jurgos Barilaitės kūriniai.

Čia irgi tyrinėjami kolektyvinio ir individualaus tapatumo, kosmopolitiškumo ir lokalumo santykiai. Reinhard ir Karila gilinasi į bendrakultūrinės reikšmės, susieti jų kūrinius su lokaliu Suomijos kontekstu būtų sunku. Karilos kūrinio „Matoma/nematoma“ (2009) – „socialinės tapybos“, išryškinančios paprastai nematomą valytojos darbą, – potekstės, ko gero, būtų aktualios bet kurioje kultūrinėje terpėje, o Reinhard videokūriniai „Rankinė“ (2009), „Įkvėpti/iškvėpti“ (2008), „Valymas“ (2009) nepiktai ironizuoja persisotinusios Vakarų kultūros simbolius, jais manipuliuoja. Fotoserijoje, iš pažiūros artimoje Cindy Sherman fotografijoms, Reinhard gilinasi į moters tapatumo vartotojiškoje visuomenėje subtilybes.

Jurgos Barilaitės „Baltarusiški tapetai“, atrodytų, opo- nuoja suomių kūriniams, byloja asmeniškėse, subjektyvesne plastine kalba ir yra susiję su specifine sovietmečio patirtimi, kai gyventa tipiniuose daugiabučiuose.

Taigi VEKS'as pristato dvi įdomias ir profesionalias parodas, provokuojančias permąstyti kai kurias šiuolaikinio meno klišes. Viena vertus, Vilnius, kaip Europos kultūros sostinė, tampa išskirtiniu centru ir jau gali priimti garsias bienales, antra vertus, jas priimdamas privalo žaisti pagal naujųjų, globėjiskai nusiteikusių kultūros kolonizatorių žaidimo taisykles. ■

Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ

KUKLUS UŽMOJIS, TAPĖS TAPYBOS PERVERSMU

Raimundas Sližys

Bronius Gražys

Mindaugas Skudutis

Henrikas Natalevičius

Romanas Vilkauskas

Lietuvos dailės XX amžiaus antrosios pusės istoriją sudaro lyg ir pavienės dailininkų kūrybinės istorijos, nes sovietmečiu kurtis grupėms, grupuotėms, susivienijimams buvo užginta. Tapyboje įsitvirtinusios dvi grupės – vadinamoji *ketveriukė* (Kostas Dereškevičius, Algimantas Kuras, Arvydas Šaltenis, Algimantas Švėgžda) ir *penkiukė* (Bronius Gražys, Henrikas Natalevičius, Mindaugas Skudutis, Raimundas Sližys, Romanas Vilkauskas) – tikrai neiprasti ano meto meninio gyvenimo reiškiniai. Vilniaus Pamėnkalnio galerijoje šiemet vasarį surengta penktoji *penkiukės* paroda paskatino prisiminti ankstesnes keturias – trys iš jų surengtos toje pačioje erdvėje, bet tada ji vadinosi *Dailės fondo salonas* (1977, 1980, 1986), viena – Šiaulių dailės parodų rūmuose (1983).

Formaliai žiūrint, tai buvo *grupinė* penkių tapytojų

paroda, tačiau ji įsiminė kaip *nerašytas* jaunos kartos menininkų *manifestas*. Pirmoje 1977 metų parodoje dar nedalyvavo Henrikas Natalevičius, o du „atsitiktiniai“ pakeleiviai, neišlaikę „tempo“ ar „lygio“ po šios parodos atkrito. Kuklus, toks įprastas anuomet mėginimas surengti ataskaitinę kurso parodą baigėsi *penkiukės* susibūrimu, o ji įtvirtino kitonišką lietuvių tapybos supratimą. Tai nebuvo vienalytis, stilistiškai vienmatis plastinis požiūris, bet tapytojai suvokė: „Kažkokia nematoma gija vienijo mus, ją visi bijojom nutraukti. Kažkaip suaugom, atsirado pagarba vienas kitam ir vienas tikslas.“¹ Kaip dabar būtų galima apibūdinti šią nematomą, bet taip aiškiai juntamą ir visus penkis tapytojus vienijančią giją?

„Drįstu teigti, kad iki mūsų kartos Lietuvos tapyba dar buvo didelėje Antano Gudaičio mokyklos įtakoje, jis neleisdavo savo studentams tapyti su mažu teptuku.

Visi, praėję jo mokyklą, tapydavo plačiai, apibendrintai, ekspresyviai, dideliais kiaulių šerių teptukais, o mes juos išmetėm ir paėmėm mažus sabalo kailio teptukus, kurie iki tol atrodė netgi netinkami aliejinei tapybai.“²

Savaip derindami tapybą ir piešinį, dailininkai piešdami tapė ir tapydami piešė, pastozinę tamsių tonų tapybą pakeitė plonytis dažų sluoksnis, pastelinės ar ryškesnės spalvos.

Kai kurie vyresniosios kartos tapytojai, o dažnai ir dailės kritikai kaltino, kad į *penkiukės* akiplotį patenka menininko dėmesio neverta smulkmė. Nespekuliavę socialinėmis temomis (o tokiai pagunda atsispirti buvo nelengva), *penkiukės* tapytojai nebuvo socialiai indiferentiški. Visuomeninių problemų, viešojo gyvenimo šunvočių apnuoginimas jiems tikrai rūpėjo. Tik *savaip*. Daugelis *penkiukės* narių tapė figūrinius paveikslus, tačiau ne didingus, o kamerinius, su intymių vidinių išgyvenimų atgarsiais (dramatiškų vaikystės prisiminimų, baimių, vizijų ir pan.).

Tapybos žanrų *grynumą* ignoravusi *penkiukė* pateikė netikėtus žanrų sąlyčius. Mindaugas Skudutis žavėjosi ir žavisi „sužmogėjusiais peizažais ir supeizažėjusiais žmonėmis“.³ Romanas Vilkauskas natiurmortu pavertė ne tik interjerą, bet ir patį paveikslą. Raimundas Sližys savitai suportretino, o vėliau nuportretino figūrinių paveikslą. Henrikas Natalevičius tapė žmogagyvių, kurie laukymėse ar paslaptinguose interjeruose gyvena intensyvų ir sunkiai nuspėjamą gyvenimą. Broniaus Gražio figūrinės kompozicijos irgi dažnai su animalistinėmis užuominomis. Žinoma, šiais laikais tapybos grynumo ir negrynumo klausimai nekelia kritikų susidomėjimo. Tačiau anuo metu tai buvo drąsu ir įspūdinga.

Jaunieji tapytojai gaudavo pylos už Boscho, Bruegelio Vyresniojo, net Groszo, Dixo kūrinių parafrazes. Kai Lietuvos dailėje aptinkama siurrealizmo atšvaitų, prisimenamas ne tik Šarūnas Sauka, Stasys Eidrigėvičius, bet ir Mindaugas Skudutis, Henrikas Natalevičius, Bronius Gražys.

Pasižiūrėkime, kaip *penkiukės* klasikais atrodo Lietuvos dailės muziejaus tapybos rinkinyje, vadinasi, ir būsimoje Nacionalinės dailės galerijos kolekcijoje. Kokius jų kūrinius kuratoriai galėtų pateikti nuolatinei ekspozicijai ar

ištraukti iš fondų laikinoms parodoms, kad suprastume, už ką jie buvo vertinami? Mažiausiai įsigyta Romano Vilkausko kūrinių – tik trys, bet puikūs: „Natiurmortas su obuoliais“ (1980), „Natiurmortas su laikraščiais“ ir „Interjeras su pašto dėžutėmis“ (abu – 1981). Fotografinio realizmo kūrėjų – *ketveriukės* atstovo Algimanto Švėgždos, vėliau Romano Vilkausko – kūriniai sunkiai skynėsi kelią į viešumą, kaip labiausiai prasilenkiantys su Lietuvos tapybos supratimu (emocionalumas, koloristinė ir ekspresionistinė, apskritai gudaitiška tapybos mokyklos tradicija). Minimalistiniuose Vilkausko paveiksluose atsiveria ir iliuzinis „langelis“, esama tikrų akies apgavysčių, slėpingos nuotaikos ir kitokių gudrybių. Pilnesnį jo kūrybos vaizdą bus sunku susidaryti be „Raudonų garažo durų“ (1982), be „Pergalės interjero“ (1984–1985) ar „1949 metų interjero“ (1986–1987), be sovietinių metų Lietuvos – „zyziančios musės okupanto kumštyje“, kaip mėgo sakyti tapytojo tėvas.

Lietuvos dailės muziejaus kolekcijoje yra penkios Broniaus Gražio drobės – „Natiurmortas su silke“ (1979), „Kėdėje“ (1983), „Ryto natiurmortas“ (1984), „Namas“ Nr. 96 (1986–1987) ir „Din... Dan...“ (1989). Šio dailininko kūrybinis kelias klostėsi kiek kitaip – savo autentišką braižą jis apčiuopė vėliausiai ir brandžiausius kūrinius sukūrė ne tik ir ne tiek *penkiukės* egzistavimo laikotarpiu, o per vėlesnį dešimtmetį. Atsirado susiutų, sudygsniuotų, lyg bloknoto lapeliai suvertų tikrovės fragmentų, plokštumų. Ritmas, ornamentinis pradas, muzikalumo pojūtis, mozaikiškos faktūros, neretai fluorescencinės fraktalinės spalvos – išskirtiniai vėlesnės Gražio kūrybos bruožai.

LDM tapybos rinkinyje yra septyni Henriko Natalevičiaus paveikslai: „Pikta saulė“ (1981), „Portretas. I, II“, „Seni daiktai“ (visi trys – 1982), „Žalias kambarys“ (1986), „Buitinė scena“ (1987), „Muzikos instrumentas“ (1988). Jo kūryba – paslaptiniausia *penkiukės* aruodo dalis. Jautri, subtili tarsi su pulso tvinksniais, dažų sluoksnis plonytis, bet tapyba daugiasluoksni, kūniškų spalvų – regis, jau sovietmečiu Natalevičius nujautė, kad artėja kūno era.

Ištapyti buteliai, padėklai, laikrodžių ciferblatai, kito-kie apvalūs, išgaubtų formų objektai daug prisidėjo prie suvokimo, kad paveikslas gali būti ne vien stačiakampis. O tapyba ant degtukų dėžučių dangtelių įrodė, kad tie

Romanas VILKAUSKAS *Partizano kėdė*. 2006

mažulyčiai slėpiningi, trapūs vaizdiniai irgi yra tapyba. Svarbos turėjo jų komponavimas grupėmis, blokais ekspozicijose ir mūsų galvose.

Raimundo Sližio kūrybą LDM kolekcijoje reprezentuoja vienuolika kūrinių: „Žalgirio gamyklos darbininkai“, „Architekto Algimanto Mačiulio portretas“ (abu – 1976), „F. Dzeržinskio gatvė“ (1977), „Autoportretas“, „Adomo J. Zalenso portretas“ ir „Šeima“ (visi trys – 1978), „Pokalbis“ (1983), „Eitynės“ (1984), „Portretas“ (1985), „Būgnininkas“ (1987), „Evangelistas“ (1988). Portreto žanras Raimundui Sližiui padėjo rasti savitą autentiškumo pamatą. Didokų ir graudžiai jaukių žaislinių personažų kontūras itin trapus, tapoma akvarelinėmis, pastelinėmis

spalvomis, dažų sluoksnis neapsakomai plonas, nekreipiama dėmesio į tapytojų mėgstamas „meniškas“ spalvas ir atspalvius.

Jei Mindaugo Skudučio dvylikos Vilniaus peizažų ciklą vadinsime vienu kūriniu, tai LDM Tapybos rinkinyje yra dvylika jo drobių: „Tapytojo Jono Juodzevičiaus portretas“, „Skulptoriaus Vlado Urbonavičiaus portretas“ (abu – 1975), „Autobuso interjeras“ (1979), „Metabolistinis paveikslas“ (1979–1980), „Tekintojo Stasio Jazbučio portretas“ (1980), „Metabolistinis paveikslas“ Nr. 13 (1980), „Metabolistinis paveikslas“ Nr. 3 (1980), „Vaikai“, „Šeima“, „Tamada“ (visi trys – 1983), „Dvylika senojo Vilniaus vaizdų“ (1984–1985) ir „Tėvo sodas“ (1986).

Man ypač patrauklu, kad Skudutis iki šiol nesivaržo piešti ir tapyti iš natūros, nors dabar tuo užsiima tik stojantieji į Dailės akademiją ar turistai.

Iš tokios paprastos statistinės suvestinės išryškėja įdomus dalykas – nors Mindaugo Skudučio ir Raimundo Sližio kūriniai buvo aršiai kritikuojami, muziejinėje kolekcijoje ankstyviausi yra būtent jų – du Mindaugo (1975 metų) ir šeši Raimundo (1976–1978 metų) – kūriniai. Juos ekspertai pastebėjo ir įsigijo anksčiausiai.

Per 30 metų nemažai tos kartos tapytojų nutilo, išsėmė, jų kūriniai virto vien blankiu ankstyvųjų atspindžiu. *Penkiukės* nariai tokio nuosmukio išvengė. Tiesa, prieš metus mirus Raimundui Sližiui, jų liko tik keturi. Ankstyvoji, brandžioji jų kūryba ir permainingą vėjas Lietuvos tapyboje visuomet priklausys *penkiukei* ir, žinoma, kiekvienam iš jų atskirai. XX a. antrosios pusės Lietuvos dailės istorijoje greta grafikų *trijulės* ir skulptorių *šešiukės* svarbiausios yra dvi tapytojų grupės – *ketveriukė* ir *penkiukė*. ■

¹ Romanas Vilkauskas. Dažais kvepiantis pasaulis // Šiuolaikiniai lietuvių dailininkai. Romanas Vilkauskas. [Iž. str. Viktoro Liutkaus]. Vilnius, *artseria*, 2003, p. 49

² „Nepriklausomybė atėmė iš manęs konkretų priešą“ // Su dailininku Mindaugo Skudučiu kalbasi Ramutė Rachlevičiūtė // *Kultūros barai*, 2008 m. Nr. 11, p. 36–40.

³ Ten pat.

Henrikas NATALEVIČIUS. Kirvis. 2007–2008
Metalas, medis, aliejus

Bronius GRAŽYS. Šaltinis. 2000. Drobė, aliejus; 145x130

Raimundas SLIŽYS
Be pavadinimo. 1980
Drobė, aliejus; 65x81

*Mindaugas SKUDUTIS
Vilniaus motyvas. 2007–2008
Drobė, aliejus; 65x81*

*Henrikas NATALEVIČIUS
Pomidorų alėja. 2008
Drobė, aliejus; 120x140
Iš „Penkiukės“ parodos
Pamėnkalnio galerijoje
Vidmanto Ilčiuko reprod.*

Ramunė MARCINKEVIČIŪTĖ

APIE POLITINĮ KOREKTIŠKUMĄ, SEKSĄ KAIP FETIŠĄ IR SKRYDŽIUS BE NARKOTIKŲ

Ispūdžiai iš teatro festivalio „Dieviškoji komedija“

Šiemet Lenkija taps ypač svarbia teatine Europos vieta. UNESCO paskelbė 2009-uosius Jerzy'o Grotowskio metais, jau prasidėjo specialūs renginiai, kurių didžioji dalis vyksta ir vyks Vroclave, mieste, kur veikė Grotowskio *Teatr Laboratorium*, kur įkurtas institutas, nuosekliai tyrinėjantis šios kultinės XX a. teatro asmenybės kūrybinį palikimą. Su Grotowskio metais susijęs ir sprendimas Naujosios teatro realybės apdovanojimus, prestižinę Europos teatro premiją įteikti Vroclave, juo labiau kad jos laureatu šiemet tapo lenkų režisierius Krystianus Lupa.

Ižanga į 2009-uosius, lenkų teatrui išskirtinius metus, netikėtai (bent man) tapo 2008 m. gruodis Krokuvoje, kur debiutavo naujas festivalis „Dieviškoji komedija“. Lenkijoje yra daugiau kaip 300 šiuolaikinių scenos menų festivalių, tad kas galėtų ryžtis dar vienam ir, svarbiausia, kaip užtikrinti, kad jis nepradingtų festivalių gausoje?

„Dieviškosios komedijos“ ideologas ir meno vadovas – režisierius Bartoszas Szydlowski išgarsėjo įkūręs įdomų teatrinį susivienijimą socializmo epochos svetimkūniui vadinamame Krokuvos priemiestyje Nowa Huta. Apleistose gamybinėse dirbtuvėse 2005 m. ėmė veikti teatras *Łąźnia Nowa*. Dabar šioje postindustrinėje erdvėje vyksta intensyvus kultūrinis gyvenimas, į daugelį projektų įtraukiami socialiai nesaugaus ir ypač pažeidžiamo priemiesčio gyventojai, nes teatras, Szydlowskio manymu, – tai *buvimo kartu* vieta.

Festivalio „Dieviškoji komedija“ formulė paprasta, bet ambicinga. Pasirodo, iki šiol nė vienas Lenkijos teatro festivalis nerengė vadinamojo *showcase*, kai parodomi geriausi konkretaus sezono spektakliai. Festivalio rengėjų prašymu lenkų teatro kritikai atrinko 11 geriausių 2007/2008 m. sezono spektaklių, juos vertino solidi tarptautinė žiuri – daugiausia tarptautinių teatro festivalių direktoriai (rezultatas: devyni lenkų teatro spektakliai jau pakviesti į gastroles nuo Los Andželo iki Seulo). Į „Dieviškosios komedijos“ programą buvo įtrauktos ir paties festivalio prodiusuotos premjeros, nauji Krokuvos teatrų pastatymai, nedidelio formato projektai. Egzotiškas priedas – Pietų Afrikos Respublikos, Indijos, Irano, Kolumbijos teatrų spektakliai.

Sausakimšos žiūrovų salės, svečių iš užsienio gausa rodė, kad „Dieviškosios komedijos“ startas yra sėkmingas, o juk gera pradžia – pusė darbo.

Neįprasto teatro intarpas

Simboliška, kad Grotowskio metų išvakarėse Lenkijoje pristatytas neeuropietiško krašto teatras, kuriuo ypač domėjosi didysis teatro reformatorius.

Pasak Szydlowskio, garsieji Edinburgo ar Avinjono festivaliai su kuratorių būriu ir palyginti šalta publika jį domina mažiau negu nenusipėjamas Bogotos teatro festivalis ar netikėta politinio režimo ir meninės laisvės sampyna Teherano festivalyje „Fadjr“. Net jei tai

„Ilgiuosi Alpių“
 Režisieriai:
 Rolf, Heidi
 ABDERHALDEN
 Mapa Teatro,
 Kolumbija

festivalio vadovo poza, man ji patraukli, o kaip žiūrovei ir naudinga, nes pamačiau „kitokį teatrą“.

Johanesburgo Nacionalinio teatro spektaklį „Interracial“ vienas lenkų kritikas ironiškai apibendrinio: taip siaubinga, kad net gražu. Gražus juodaodžių aktorių įgimtas judesių lengvumas, balsų sodrumas, užburiančios Afrikos melodijos. Gražus ir pasitikėjimas tuo, ką Europa jau pamiršo, nors kadaise vadino spektaklio *antuždaviniu*. Šiuo atveju tai buvo klausimas: „Ką padarei Afrikai, baltasis žmogau? Kas suteikia tau teisę vadintis pasaulio valdovu?“ Spektaklyje, kuriame vaidina tik juodaodžiai aktoriai, pasakojamos dvi viena kitą papildančios, tačiau nepakeliamai melodramatiškos istorijos: viena apie tai, kaip atkeršijo baltasis, sužinojęs, kad žmona jam neįstikima su juodaodžiu, antra apie tai, kaip baltaodis benamis išgelbėjo juodaodį nuo savižudybės. Šios istorijos vaidinamos mėgėjiškai realistiškai, bet po kiekvieno konkretaus epizodo prasideda improvizuotas

disputas – žiūrovų salėje sėdintis spektaklio režisierius ir dramaturgas Mpumelelo Paulas Grootboomas nutraukia veiksmą ir scenoje esančius aktorius ima klausinėti apie rasių problemas. Užmezgamas politinio teatro diskursas, todėl afišoje net atsirado priešrašas: „Spektaklis peržengia politinio korektiškumo ribas.“ Finale, kai giedamos afrikiečių giesmės, tarp aktorių įsimaišęs režisierius keletą kartų kreipiasi į publiką: „Ei, kodėl visados mes (juodaodžiai) turime atleisti?“ Į retorinį klausimą buvo atsakyta skanduote iš visos širdies: „Fuck white people!“ Ar įsižeidžiau? Tikrai ne. Kartais ir man norisi pacituoti spektaklio „Interracial“ režisierių.

Rafinuotas, vaizdams ir emocijoms išrankus spektaklis „Ilgiuosi Alpių“ sugriovė išankstinę nuomonę, neva Kolumbijos teatras pritvinkęs temperamentingo chaoso. Žinoma, modernią vakarietišką spektaklio estetiką lėmė tai, kad jo režisierius ir scenaristė – Rolfas ir Heidi Abderhaldenai – studijavo Paryžiuje, o jų

įsteigtas *Mapa Teatro* veikia ne tik Bogotoje, bet ir Lozanoje. Spektaklis sumanytas kaip diptikas, paremtas karšto ir šalto opozicija. Mirštanti moteris kamuojasi dėl aplink ją tvyrančio nepakeliamo karščio, svajoja atsidurti Alpėse, kad pajustų stingdantį šaltį, atpalaiduojančią pavėsio gaivą. Ji lėtai juda siauru koridoriu ir susitinka su... baltąja meška, kurios glėbyje tikisi rasti kaustantį, bet išlaisvinantį šaltį. Jų susitikimą vainikuojantis bučinys sukelia griūtį: nuvirsta tvankaus siauro koridoriaus-tunelio sienos, atsiveria platus ir vaiskus sniego peizažas. Lotynų Amerikos kultūrą persmelkęs magiškas realizmas susipina su šiuolaikiniu mistiniu trileriu – beribėje šalčio erdvėje vienišas senis Bruno, ko gero, jau šimtus tūkstančių metų į plastikinius šiukšlių maišus renka (žudo) kalnuose pasiklydusias aukas. Ir moterį, ir senį lydi baltoji meška – netikėta karščio ir šalčio sąveikos metafora: kai aktorius, dėvintis baltosios meškos kostiumą, nusiima kaukę, pamatome, kad tai juodaodis, o jo veidu žliaugte žliaugia prakaitas.

Režisieriaus ir dramaturgo Amiro Rezos Koohestanio, jau matyto Europos teatro festivaliuose, spektaklis „Kvartetas – kelionė į Šiaurę“ tiek tekstu, tiek aktorių vaidyba priminė, kad susidomėjimą Irano kinu skatina, be kita ko, ir paslėptų emocijų, valingų jausmų poveikis. Formos požiūriu iraniečių spektaklis, atrodo, galėtų būti sukurtas bet kur: žiūrovų salė padalyta į keturias dalis, vaidybos aikštelėje stovi keturi staliukai ir kėdės keturiems aktoriams, kiekvieną iš jų mato tik viena žiūrovų salės dalis, o bendrą spektaklio vaizdą transliuoja virš kiekvieno staliuko įtaisytas ekranas. Aktorių veidus keičia vaizdai, nufilmuoti iš Teherano važiuojant į Irano šiaurę. Senyvas vyras, kuris nužudė savo sūnų, ir jauna mergina, nužudžiusi savo draugą, sėdi ir pasakoja, kaip ir kodėl tai padarė. Jų pasakojimus papildė du liudytojai – nužudyto jaunuolio sesuo ir vyro, nužudžiusio sūnų, brolis. Tai dvi tos pačios, bet kitaip išgyventos, istorijos. Tariamasis formos paprastumas ir sceninis įprastumas padeda atverti psichikos paslaptis, atskleidžia veiksmo ar ištartos frazės prasmę. Tai primena kasdienišką atvejį, kai į paprastą klausimą, tarkime, „Kodėl tu pažiūrė-

jai į tą žmogų?“, automatiškai atsakoma atsainiu: „A, šiaip sau“, tačiau klausiančiojo akys reikalauja kažko daugiau. Nei klausimas, nei atsakymas negali būti ištariamai *šiaip sau*. Čia susiduriame su kultūrų antropologija, ir tada puikiai suprantame, kad priklausai per daug plepantiems europiečiams.

Indų režisierius Roystenas Abelis, po stažuotės britų teatre *Royal Shakespeare Company* įsteigęs *Indian Shakespeare Company* (1995 m.), kurios spektakliai jau įvertinti ir Europoje (Edinburgo „Fringe“ premija 1999 m.), kuria filmus ir spektaklius, paremtus tradicinės Indijos kultūros postkolonijine interpretacija. Festivalyje „Dieviškoji komedija“ matėme jo muzikinį spektaklį „(Su)gundymas“. Didžiulė keturių aukštų konstrukcija padalyta į atskiras sekcijas, kurios uždengtos raudonomis pliušinėmis užuolaidomis ir papuoštos elektros lempučių girliandomis. Tai primena Amsterdamo raudonųjų žibintų kvartalo estetiką. Kiekvienoje sekcijoje sėdi įvairaus amžiaus – nuo senių iki vaikų – muzikantai ir dainininkai, priklausantys Indijos muzikų religinei kastai. Kai suskamba keturiasdešimties atlikėjų balsai ir keisčiausi muzikos instrumentai, poveikis labai stiprus, tačiau jam išsisklandžius suprantame, kad susidūrei su kultūrinio turizmo atraktyvumu.

Lenkų teatro vitrina

Vis tvirčiau įsitikinu, kad lenkų teatrui būdinga natūrali konservatyvumo ir radikalumo dermė. Nesakau, kad kiekvienas lenkų teatro menininkas kasdien apie tai galvoja, tačiau tradicijos čia buvo ir yra suvokiamos kaip *nacionalinio teatro genofondas*. Neteigiu, kad kiekvienas spektaklis yra įdomus, nebanalus, gerai sumanytas ir atliktas, tačiau kultūros neįgalumo požymių lenkų teatre nepalyginamai mažiau negu pas mus, o teatro intelektualinė terpė yra pajėgesnė.

Tarptautinės žiuri sprendimu festivalio „Dieviškoji komedija“ *Grand Prix* atiteko režisieriui Krystianui Lupai už spektaklį „Factory 2“, o geriausiu režisieriumi pripažintas Janas Klata, pastatęs Stanisławos Pr-

„Lulu“. Režisierius – Michał BORCZUCH

zybyszewskos pjesę „Dantono byla“. Specialiu žiuri prizų už paveikų klasikinio teksto perskaitymą šiuolaikinio žmogaus akimis apdovanotas režisierės Annos Augustynowicz spektaklis „Vestuvės“. Tarp lenkų kritikų atrinktų geriausių sezono spektaklių buvo dar du, bet dėl objektyvių priežasčių jie negalėjo būti parodyti festivalyje – tai Piotro Ciepliako „Apsakymai vaikams“ ir Krzysztofo Warlikowskio „Angelai Amerikoje“ – šį spektaklį esu mačiusi ir spėju, kad jis būtų tapęs rimtu konkurentu festivalio laureatams.

Įdomių ir netikėtų pasirinkimų lenkų teatro repertuare nestinga. Pavyzdžiui, režisierius Michał Borczuchas pirmą kartą lenkų teatre pastatė Franko Wedekindo pjesės apie Lulu pirminę versiją. Wedekindas beveik dvidešimt metų taisė šios skandalingos, cenzūros uždraustos dilogijos – „Žemės dvasia“ (1895) ir „Pandoros skrynia“ (1902) – tekstą. 1988-aisiais, praėjus 70 metų po rašytojo mirties, jo palikuonys paskelbė kūrinio originalą – penkių veiksmų pjesę „Lulu“, kurią tais pačiais metais Hamburgo teatre *Schauspielhaus* pastatė žinomas vokiečių režisierius Peteris Zadekas.

Mažą mergaitę Lulu, kurią rado gatvėje, suteneris paverčia prostitute, o vos sulaukusią septynerių metų parduoda vienam meno kritikui, kuris lipdo iš jos mažą tobulą deivę, pedofilų aistros objektą. Lulu

birsta, maino kaukes: moteris-vaikas, žmona, motina, meilužė, kekšė. Keičia vardus: Neli, Eva, Katia, Deizi. Keliauja iš rankų į rankas, o jos partneriai miršta vienas po kito. Atsiduria tarp Londono padugnių ir tampa Džeko Skerdiko auka. Šį paskutinį klientą Lulu aptarnavo nemokamai. Kaip suvenyrą-fetišą Džekas Skerdikas pasiima jos gimdą. Sunkus, drastiškas tekstas ir absoliučiai šiuolaikiška kūno kaip prekės, sekso kaip fetišo interpretacija. Wedekindas pjesės paantraštėje įrašė – *monstrų tragedija* (galima versti ir *tragedija monstras*).

Spektaklis „Lulu“ (*Narodowy Teatr Stary, Krokuva*) pirmiausia intrigavo galimybe susipažinti su originaliu Wedekindo tekstu, beje, teatras, kaip įprasta Lenkijoje, išleido ir pjesę. Nustebino režisieriaus pasirinktos išraiškos priemonės: juodasis humoras, sąmoningas kičas ir meninė užuomina kaip būdas nieko nesureikšminti apie viską kalbant pagreitintai. Spektaklio pradžioje matome didžiulę fotografiją, joje – Lulu su skaisčiai baltu balerinos ar gimnastės triko. Fotografija žavisi meno žinovai. Lulu vėl pozuoja priešais fotokamerą. Netrukus kita scenaužuomina: suskambus durų skambučiui, Lulu skubiai kabarojasi į sienoje įtaisytą antresolę. Uždaro dureles. Patenkinti vyrus Lulu išmoko anksčiau negu iškrito pieniniai dantys. Ji klusniai eina į sidabro spalvos uždanga atitvertą scenos kampą. Matome tik jos ir vis kitų partnerių kojas. Išraiškina užuomina apie keičiamas pozas. Kartais uždanga trumpam atidengiama ir matome tobulą kičo kampelį – sieną, nukabinėtą pigiais šventųjų paveikslėliais, dirbtinėmis gėlėmis, elektros lempučių girliandomis. Londone, kai reikia išlaikyti nevykėlius tėvą ir vyrą, Lulu iš namų laksto į sekso kampelį kaip uoli darbininkė. Lulu ne tinginė. Džekas Skerdikas pasirodo kaip iliuzionistas. Scenoje atliekamas klasikinis triukas, kai moteris (beje, kodėl visada moteris?) paguldoma į specialią dėžę ir perpjauama pusiau.

Šiuolaikinės lenkų dramaturgijos pavyzdys – jauno dramaturgo Paweł Demirskio pjesė „Buvo sau LEN-

KAS LENKAS LENKAS ir velnias“, pastatyta Wałbrzycho dramos teatre. Trisdešimtmetis dramaturgas rašo politines pjeses, jo herojai – jauni bedarbiai, emigrantai, lenkų kariai Irake. Tekstas „Buvo sau LENKAS...“ įvardijamas kaip politinė „bulvarkė“, kurioje veikia stereotipiniai šiuolaikinės Lenkijos herojai: Žvaigždė (masinė kultūra), Sena moteris (išprievartauta praeitis), Vaikinas (socialiai pažeidžiama jaunų lenkų klasė), Vyskupas (bažnyčia), Turistas (lenkų ir vokiečių klausimas), Generolas (socialistinės Lenkijos palikimas). Pjesės autorius remiasi realiais faktais: vyskupas, įsivėlęs į pedofilijos skandalą, jaunas futbolo sirgalius iš Lodzės, per kilusias riaušes nušautas policininko, vokiečių turistai, išžūliai besielgiantys Lenkijoje, lenkai, neslepiantys savo požiūrio į juos... Šių dienų realijos susipina su Antrojo pasaulinio karo ir socializmo laikų patirtimi. Spektaklio režisierė Monika Strzępka dar labiau užaštrina aštrius pjesės kampus. Tačiau daro tai pasitelkdama ne meniniu požiūriu įtaigią ar originalią režisūrinę formą, o utriruodama tipažus. Generolas su tamsiais akiniais – Jeruzelskio kopija, Vyskupas po sutana dėvi stringus, Turistas vaikšto su šortais, užsimaukšlinęs nacių šalną. Ypač sukrėtė jauno lenkų aktoriaus Łukaszio Brzezińskiego sukurtas vaikino, nušauto Lodzėje, vaidmuo. Skustagalvis, aplūžusiais priekiniais dantimis, nesveikai išbalusiu veidu, apsimovęs treningą. Pavojingas, agresyvus ir skaudžiai jautrus. Atrodytų, į spektaklį jis atėjo ne iš teatro akademijos, o tiesiai iš gatvės. Jo gyvenimo istorija trumpa – kilus futbolo sirgalių riaušėms, policija atvyko jų malšinti, bet gumines kulkas supainiojo su tikromis. Po to vyko ilgas, plačiai pagarsėjęs teismo procesas. Nušauto sūnaus tėvai prisiėmė kompensaciją, kurią greitai pragėrė drauge su kaimynais. Spektaklis įsirėžia į atmintį ne dėl meninių savo ypatybių, o kaip drąsi dviejų jaunų žmonių – dramaturgo ir režisierės – akistata su tėvyne.

Jauna režisierė Agata Duda-Gracz, garsaus lenkų tapytojo dukra, Juliuszo Słowackio teatro (Krokuva) Mažojoje scenoje sukūrė

spektaklį „Galgenbergas“ („Kartuvių kalnas“) pagal belgų dramaturgo ir poeto Michelio de Ghelderode'o dramas. Iš Bruegelio tapybos atkeliavusi vizualumo dvasia čia efektingai derinama su XX amžiaus intelektualo tekstų paradoksaus, įkvėptais mirties sakralumo ir mirties kaip farso derinio. Stilios požiūriu spektaklis švarus, mizanscenos tapybiškos, bet principas „menas menui“ nelabai priimtinas angažuotuose šiuolaikinio teatro santykiuose su žiūrovais.

Vizualiojo teatro galimybes (šiuolaikinių medių invazija) kiek kitaip traktuoja jaunas režisierius Pawełas Passinis. Spektaklio „Atilsis“, skirto garsaus lenkų dramaturgo, poeto, tapytojo Stanisławo Wyspiańskiego mirties 100-osioms metinėms, scenarijų Passinis parašė pats, remdamasis Wyspiańskiego dramų, poezijos, straipsnių, laiškų ištraukomis. Kai kurie teatro kritikai tai vadina geriausią lenkų pjesę, parašytą 2008 m. „Atilsio“ objektas – ne pats menininkas, o keturių jo vaikų tragiški likimai. Wyspiańskis visą gyvenimą piešė savo vaikus, tad jie irgi yra tapę kultūrinės atminties dalimi.

1991 m. tada dar visai jaunas režisierius Piotras Tomaszukas istoriniame Supraslyje netoli Balstogės įsteigė nepriklausomą asociaciją *Teatr Wierszalin*, orientuotą į paribių kultūrų, religijų studijas, tęsiančią postgrotovskišką teatro kaip bendruomenės, įsikūrusios atokiau nuo didžiųjų kultūros centrų, tra-

„Versalinas. Reportažas apie pasaulio pabaigą“. Režisierius – Piotr TOMACZUK

diciją. Paprastumas, asketiškumas, dramos tekstų ir muzikos dermė, iš medžio išdrožtų figūrų, kaukių ir aktorių bendra vaidyba, grupinių scenų gausa suformavo atpažįstamą stilių. *Teatr Wierszalin* dalyvauja įvairiuose tarptautiniuose festivaliuose, tris kartus pelnė Edinburgo „Fringe“ apdovanojimą. Spektaklį, matytą Krokuvoje, įkvėpė žinomo lenkų sociologo, antropologo, religijotyrininko, Balstogės universiteto profesoriaus Włodzimierzo Pawluczuko knyga „Veršalinas. Reportažas apie pasaulio pabaigą“, išleista 1983 metais. Beje, ši knyga inspiravo ir žinomą lenkų dramaturgą, vieną iš *Teatr Wierszalin* steigėjų Tadeuszą Słobodzianką (pjesės „Pranašas Ilja“, „Caras Nikolajus“), ir kino režisierių Krzysztofą Wojciechowską („Istorija apie pranašą Eliją iš Veršalino“). Istorija iš tikrųjų intriguojanti: beraštis gudų valstietis Elijašas Klimovičius XX a. ketvirtajame dešimtmetyje apsigėrė kaip naujas mesijas ir miškuose pasiklydusiame kaimelyje Veršaline netoli Balstogės pradėjo kurti Naująją Jeruzalę. Jis mokėjo ir gydyti, todėl žmonės, gyvenę Lenkijos ir Gudijos pasienyje, nešė jam pinigus, ikonas, aukojo naujos cerkvės statybai. Pranašas Ilja paslaptinai dingo 1939 metais. Spėjama, kad žuvo Sibire.

Socioreliginę utopiją „Veršalinas. Reportažas apie pasaulio pabaigą“ medinių stačiatikiškų ir katalikiškų kryžių apsuptyje vaidina šeši jauni aktoriai, sukuria ma išraiškinga judesio ir balso misterija (kompozi-

„Dantono byla“. Režisierius – Jan KLATA

torius Piotras Nazarukas pelnė festivalio „Dieviškoji komedija“ apdovanojimą už originalią šiuolaikinę liturginės muzikos interpretaciją). Aktoriai veikia kaip vienas kūnas, tačiau reikiamu momentu iš grupės išsiskiria konkretaus epizodo naratorius. Spektaklyje yra ir rusų kalbos intarpų, o svarstant, kaip formuojasi nauja religija (šis procesas – tai *neobyknovennyj psichoz*), religinius simbolius keičia kūjis ir pjautuvai. Režisierius meistriškai derina dviejų modelių – muzikinės misterijos ir reportažu, faktų paremto teatro – išraiškos priemones.

Jano Klatos, kuris pripažintas geriausiu šio festivalio režisieriumi, spektaklių esu mačiusi nemažai ir pritariu lenkų kritikams, kad spektaklis „Dantono byla“ (Vroclavo *Teatr Polski*) kol kas yra geriausias jo pastatymas.

Istorinė Stanisławos Przybyszewskos pjesė sumanyta kaip Prancūzijos didžiosios revoliucijos lyderių Dantono ir Robespierre'o pasaulėžiūrų dvikova jakobinų diktatūros metais, iliustruojanti garsiąją frazę: „Revoliucija ryja savo vaikus.“ Šią pjesę į lenkų teatro repertuarą 2008 m. sugrąžino net du režisieriai (Janas Klata ir Pawelas Lysakas), tai rodo, kad vėl tapo aktu apmąstyti revoliuciją kaip fenomeną. Viena garsiausių šios pjesės interpretacijų priklauso Andrzejui Wajdai – 1975 m. pastatytame spektaklyje išskirtinis lenkų aktorius Wojciechas Pszoniakas atskleidė Robespjero jausmų ir intelekto ypatingą koncentraciją. 1982 m. Wajda šią pjesę ekranizavo, Dantonas, vaidinamas Gerardo Depardieu, – tai gaivališkas ir temperamentingas politikos žaidėjas, revoliucijos tikslus paaukojęs asmeninių interesų dėlei.

Janas Klata „Dantono bylą“ rodo netradicinėse erdvėse, šįkart – vienoje iš Krokuvos televizijos studijų. Jos grindys užpildos pjuvenomis, ji užgriozdinta mažais palaikiais „gariūniniais“ namukais ir garažais, surętais iš kartoninių dėžių, faneros, plastiko. Kai tamsoje išsižiebia langai, susikuria kartoninių lūšnų didmiesčio vaizdas. Už lūšnyno stūkso monumentalių rūmų griuvėsiai. Revoliucija – tai ankstesnių rangų ir hierarchijų griūtis. (Naujos klasikinio teksto interpretacijos bendraautoris yra geriausiu festivalio scenografu

pripažintas Mirekas Kaczmarekas.) Robespjero garaže ant bronzinių kojų stovi vonia – Marato palikimas (?), Dantono lūšnoje sukinėjasi seksuali gyvybinga jauna moteris. Aktoriai dėvi perukus, XVIII a. kostiumus, bet skamba „Marselietės“, „Internacionalo“ roko versijos, T-Rexų „Children of the Revolution“. Tempas spartus, scenos žaibiškai keičiasi, sunkiasvorė penkių veiksmų pjesė virsta šiuolaikišku grotesko, ironijos, burleskos mišiniu. Robespjeras su savo gauja įsiveržia į sceną tarsi rokerių grupė, bet jie nešini ne gitaromis, o elektriniais pjūklais – rankinėmis giljotinomis. Praliejamas ir simbolinis kraujo lašas – Dantonas netyčia įsipjauna, vienkartinio skutimosi peiliuku depiliuodamasis kojas. Jauna moteris, apsivilkusi raudona suknele, užsimaukšlinusi frygišką kepurę – „laisvės, lygybės, brolybės“ simbolis, – skalauja gerklę kraujo spalvos skysčiu iš plastikinės stiklinės, gargaliuodama: „R...r...revoliucija“.

Už puikiai realizuoto, tačiau palyginti nebenaujo būdo revoliucinį patosą demaskuoti pasitelkiant popkultūrą, slypi du požiūriai į šiuolaikinės visuomenės procesus: racionalus, pragmatiškas, tačiau ciniškas (Dantonas) ir idealistiškas, tačiau vedantis į terorą ir diktatūrą (Robespierre'as). Spektaklio autorių poziciją, pasak lenkų kritikos, išduoda „Dantono byla“ pradedanti britų grupės „Placebo“ daina „Requiem for a jerk“, kurios pavadinimą galima versti ir taip: *requiem* kvailių masturbacijai, ypač tų, kuriuos politikai vadina „paprastais žmonėmis“, t.y. tiesiog rinkėjų.

Krystiano Lupos fabrikas

Netrukus Vroclave Krystianui Lupai bus įteikta Europos teatro premija. Šis režisierius (2004 m. Lietuvoje matėme jo spektaklį „Kalkverkas“) dažniausiai pats adaptuoja literatūros tekstus, pats kuria scenografiją. Naujausias jo spektaklis „Factory 2“, vaidinamas Krokuvos teatro *Narodowy Stary* kamerinėje scenoje, įvardijamas kaip kolektyvinė improvizacija apie Andy Warholą ir jo Sidabrinę fabriką, kuris septintuoju dešimtmečiu veikė Niujorke, East 47th gatvėje.

Spektaklis, kaip būdinga Lupai, trunka ilgai – beveik aštuonias valandas. Vedamas neišsenkamos meninės drąsos, režisierius nebijo rizikuoti, be kita ko, net ir su juo dirbančių aktorių pasitikėjimu, nes jie neria į labai asmeninius atsivėrimus. „Factory 2“ yra režisieriaus ir jo aktorių *buvimo kartu* ne tik meninis, bet ir žmogiškasis rezultatas – lenkų kritika teigia, kad Lupai pavyko sukurti savo ir aktorių asmeninį Fabriką. Ko gero, taip, jei klasikinių *poparto* klausimą „Kas apskritai yra menas?“ pakeistume labiau specializuotu – „Kas apskritai yra teatras?“

Lupą išgarsino spektakliai, nugrimzdę į niūrią Roberto Musilio, Hermanno Brocho, Thomo Bernhardo romanų realybę. Šį kartą jis pasirinko Victorio Bockriso knygą „Andy Warholo gyvenimas ir mirtis“, siekdamas ne restauruoti Warholo Fabriką, bet ją atgaivinti, įkūnyti iš naujo. Kaip funkcionuoja į rizikingus eksperimentus pasinėrusios menininkų grupės, saistomos neįprastos tarpusavio priklausomybės?

Repeticijos tęsiasi ilgiau nei metus, iš pradžių visi spektaklio dalyviai studijavo dokumentinę medžiagą, Warholo Fabriko žmonių biografijas, žiūrėjo jų sukurto kino filmus. Kiekvienam aktoriui teko išlaikyti testą – pats vienas stovėdamas prieš įjungtą kamerą turėjo improvizuoti kokia nors tema, pavyzdžiui, „Mano kūnas“. Improvizacijų fragmentai įtraukti į spektaklį. Antruoju repeticijų etapu aktoriai rašė laiškus režisieriui. Pasirinkę tris personažus, kuriuos norėtų vaidinti, jie turėjo motyvuoti savo pasirinkimą. Po to prasidėjo repeticijos improvizacijos, repeticijos diskusijos. Atrinkęs įdomiausias improvizacijas, režisierius parašė spektaklio scenarijų, talkinamas dviejų jaunų dramaturgių, apie Sidabrinę fabriką žinančių turbūt viską. Taip išsikristalizavo trys spektaklio dalykai: „Blow job“, „Naktis“, „Improvizacijos“.

Spektaklio veiksmo laikas – dvi dienos iš Fabriko gyvenimo, atskleidžiančios septintojo dešimtmečio spindesį ir artėjančią jo dvasios mirtį. Spektaklį vainikuoja grupinė Fabriko veikėjų nuotrauka, šūvio garsas ir raudona dėmė, plintanti ant Andy'o Warholo krūtinės, – užuomina į tai, kad 1968 m. arši lesbietė Valerie Solanas, gatvėse pardavinėjusi savo brošiūrą

„Factory 2“. Režisierius – Krystian LUPA

apie būtinybę eliminuoti vyrus, pasikėsino į Warholo gyvybę.

Veiksmo erdvė – industrinė patalpa su sidabro spalvos sienomis (Warholo Fabriko sienos buvo išklijuotas sidabrine folija, sidabro spalva buvo jo mėgstamiausia, nes siejosi su žvaigždėmis ir kosmosu). Kėdės, dvi sofas, ant kurių kas nors nuolatos gulinėja. Dažnai varstomos vonios durys – Fabriko lankytojai vartojo tabletes, kurios varo iš organizmo susikaupusius skysčius. Ant grindų numestas veidrodinis diskotekų rutulys – Warholas vadino Fabriką ilgiausiai pasaulyje trunkančia diskoteka, panašius rutulius namuose turėjo visi pasaulio hipiai.¹ Pagrindinis akcentas – ekranas ir dvi įjungtos kameros (filmuoti ne-

judančia kamera buvo vienas iš Warholo metodų). Prie jų budi nuobodžiausias, koks tik gali būti, hipis Paulas Morrissey – techninis Warholo asistentas, garso režisierius, pagrindinis Fabriko vadybininkas. Jis nenorėjo būti Warholo „žvaigžde“, nevartojo narkotikų, erzino kitus savo „neartistiškumu“. Jį įkūnijantis Zbigniewas W. Kaleta, aistringai suvaidinęs Zaratustrą Lupos to paties pavadinimo spektaklyje, šįkart nustebino visišku nesceniškumu kaip siekiamybe – vaikšto, sėdi, žiūri, klausosi. Apgaulingas nieko nedarymo scenoje efektas!

Žiūrėjimas, stebėjimas tampa spektaklio ašimi, sekant istorinio vujaristo Warholo pėdsakais. Amerikiečių undergroundinio kino „žvaigždės“ neiprasti, drąsūs filmai, Lupos manymu, davė impulsą naujai kino bangai, tad priskirti šį menininką tik popkultūros tradicijai yra neteisinga: „Jis kūrė filmus, kurie neturėjo jokių sąlyčio taškų su Holivudu. Apčiuopė percepcijos ribas, nes kaip kitaip apibūdinti, pavyzdžiui, „Miegą“ – filmą, kuris truko aštuonias valandas ir rodė miegantį žmogų? Aštuonias valandas žiūrėti į miegantį žmogų jam buvo įdomu. Stebėjosi, kad kiti nepajėgia to daryti.“²

Beje, filmo „Miegas“ („Sleep“, 1963) peržiūra buvo surengta specialiai Jonui Mekui – jo nuomonė turėjo lemti, ar Warholas bus priimtas į avangardinio kino kūrėjų sambūrį. Victoras Bockrisas knygoje parodo, koks svarbus Warholui buvo Jonas Mekas. Kai 1964 m. *Film Culture* už indėlį į kinematografiją apdovanojo Warholą, pasipiktino daugelis avangardinio kino kūrėjų, Stanas Brakhage'as net išstojo iš *Film-Makers' Co-op* ir parašė Mekui laišką, kuriame išdėstė, kad nenori būti remiamas institucijos, propaguojančios šiuolaikinį pasaulį griaušančias jėgas – „narcizišką meilę, netramdomą neapykantą, nihilizmą, savęs ir visuomenės prievartavimą“.³ Mekas laikėsi kitokios nuomonės, pasak jo, „iš asmeninės Andy Warholo vizijos kyla naujas matymo būdas, tam tikru atžvilgiu tai yra laimės kinas“.⁴

Spektaklio pradžioje Warholui artimi žmonės renkasi į filmo „Oralas“ („Blow job“, 1964) peržiūrą. Kartu su jais beveik 20 minučių filmą žiūri ir publika.

„Blow job“ pasirinktas neatsitiktinai – būtent tada, kai buvo kuriamas šis filmas, Sidabriniam fabrike dėl įvairių priežasčių tvenkėsi ypač negatyvios emocijos.

Nebyliame 35 minučių filme rodomas tik aktorius Tomas Bakeris, beje, vėliau miręs nuo pernelyg didelės narkotikų dozės. Kadre „visą laiką matome veidą jauno, gražaus vaikiną, kuriam kažkas daro *fellatio*, o esminis filmo sąmojis yra tai, kad rodoma tik vaikinų veido išraiška, nieko daugiau. Filmą puikiai sumanytas ir persmelktas humoro, kuris visada buvo svarbus Warholo ir jo aplinkos sandas. Staiga vaikinukas užsidega cigaretę ir jau aišku, kad baigė“. ⁵ Beje, kai 1966 m. filmas buvo parodytas Kolumbijos universitete, studentai ištvėrė jį tik kelias minutes – kilo triukšmas, pasipylė necenzūriniai žodžiai, į ekraną lėkė pomidorai ir kiaušiniai, o Warholas buvo skubiai išvestas iš salės.

Kas rinkosi į Sidabrinį fabriką? Tai buvo mišri besikeičianti 15–20 žmonių kompanija, daugiausia vyrų gėjų draugija. Warholas buvo pravardžiuojamas Hitleriu. Kai nusižudė jaunas vaikinąs Danny's Williamsas, Warholas pasakė: „Jei jis to norėjo, tai OK.“ ⁶ Jauni, gražūs, psichiškai nestabilūs žmonės Warholo sprendimu trumpam tapdavo „žvaigždėmis“, tačiau beveik visi ir visam laikui pasidarydavo nuo jo priklausomi. Paranoja, frustracija, perdozavimas – tai irgi Fabriko realybė. Warholas sakė: „Myliu tokius žmones... triumfuojančio šou verslo nepribaigtuosius, kurie neįveikė skirtingose šio miesto dalyse vykusių kvalifikacinių atrankų. Nesugebėjo vaidinti, tačiau, jei ko nors imdavosi, darė tai puikiai. Buvo per daug talentingi, kad „normaliai gyventų“, tačiau pernelyg nepasitikėjo savimi, kad kada nors taptų tikrais profesionalais.“ ⁷ Pavyzdžiui, jo „superžvaigždė“ Edie Sedgwick, pasak Warholo, galėjo tapti bet kuo, nes buvo *nuostabi, graži tuštuma*. Warholas jai sakydavo: „Įjungiau kamerą, kalbėk. Esi nuostabi. Būk tik nuostabi.“ ⁸

Lupa nesiekė, kad Fabriko dalyviai būtų atpažįstami, išskyrus Andy Warholą, vaidinamą Piotro Skibos (už absoliutų įsijautimą į popkultūros ikoną jis pri-

pažintas geriausiu festivalio „Dieviškoji komedija“ aktoriumi). Nors Skiba scenoje daugiausia tyli, tačiau kiekvienu savo žingsniu prikausto dėmesį, net tada, kai trumpai pasirodo tarpduryje, kitiems įnirtingai kalbant.

Juodi siauri džinsai ir garsioji jūreiviška dryžuota palaidinė buvo ne tik Warholo, bet ir kitų Fabriko „žvaigždžių“ garderobo dalis. Pats jis – liesas, su kreivai užsidėtu platinos spalvos peruku, su tamsiais akiniais... Galva nuleista, balsas plonas, silpnas, neišraiškingas. Nedrąsus delikatus žmogus. Visų saugomas ir lėpinamas. Su juo visi norėdavo pasikalbėti, o

Andy Warhol – Piotr SKIBA

Nuotraukos iš festivalio „Boska komedija“ spaudos centro

jis „tiesiog stovėdavo tarp kažką jam šnekančiųjų ir atsakinėjo tik „taip“ arba „ne“. Arba: „Buvo nuosta-bu!“ Arba: „Na, ir kas iš to?“ Arba: „Na, ne.“⁹

Piotras Skiba įkūnija ir tai, ką Warholo bičiuliai vadino ypatingo jauktumo ir silpnumo apraiška, būdina Marilyn Monroe ar Judy Garland. Pasak tų, kurie menininką gerai pažinojo, jis atrodė taip, lyg vaidintų Trumano Capote's pjesėje. (Dvidešimtmetis Warholas buvo įsimylėjęs Capote, persekiojo jį laiškais, siuntė savo piešinius, nuolat skambindavo, budėdavo prie jo namų. Jaunas, bet jau garsus, rašytojas Warholą tada vadino beviltišku atveju. Visa tai tęsėsi, kol Capote's mama, tipiška genialių sūnelių gynėja, paskambino atkakliam įsimylėjėliui ir pasakė: „Liaukis kankinti Trumaną!“)

Antroji spektaklio dalis „Naktis“ – Warholo viena-tvės laikas. Jis dirbdavo naktimis, mėgdavo žiūrėti į Fabrike pasilikusius miegančius žmones. Naktį kalbėdavosi telefonu, kurį vadino geriausiu savo draugu. Štai tuščioje scenoje Warholas lieka vienas, suskam-ba telefonas, ekrane pasirodo Brigid Berlin, garsioji „ponia daktarė“, prižiūrėjusi Sidabrinio fabriko gy-ventojų suvartojamas amfetamino dozes. Garsi ji dar ir tuo, kad, kaip spėjama, iš vandens pistoleto šovė į Nikitą Chruščiovą, kai šis lankėsi JAV 1960 metais. Ištikima Warholo bičiulė buvo išskirtinai plepi: „Tu-riu kalbėti. Nemoku užsičiaupti. Andy tiesiog sėdi, o aš kalbu. Atsikratau frustracijos ir pykčio.“¹⁰ Dabar ji dirba *Warhol Enterprises*, lanko anoniminių alkoholi-kų klubą, namuose laiko tris kates.

Prasideda puiki, vidinės harmonijos sklidina sce-na: Andy klausio, Brigid kalba. Iwona Bielska, pripa-žinta geriausia festivalio aktore, keturiasdešimt mi-nučių pasakoja apie... kambarių tvarkymą, kuris jai yra svarbesnis net už mirties bausmę ar seksą (War-holas, beje, irgi domėjosi dulkių siurbliais, net svajo-jo išsiurbti Vatikaną). Isterikės pedantės ilgas mono-logas jau pradeda erzinti, o tada scenoje gėsta šviesos. Pertrauka. Nusileidę į fojė, nuoširdžiai nustembame – čia stovi stiklinė kabina, o joje prie staliuko sėdi, rūko ir vėl telefonu plepa Iwona Bielska! Nedidelėje Kamerinės scenos fojė viskas čia pat – rūbinė, bufe-

tukas, peleninės... Žiūrovai būriuojasi aplink stiklo kabiną, rūko, geria kavą, šnekučiuojasi. Įprastinį per-traukos šurmulių neįprastu paverčia fojė skambantis aktorės balsas. Kažin ar kas nors jos klausosi?

Trečioji spektaklio dalis „Improvizacijos“, ko gero, sudėtingiausia, nes žiūrovai paverčiami vujerizmo praktikantais. Improvizacijos paremtos ir Warholo Fabriko žmonių tekstais, ir Lupos aktorių asmenine patirtimi. Būtent ši spektaklio dalis įrodo, kad „Fac-tory 2“ – tai „totalus projektas, kvestionuojantis pa-grindines sceninės fikcijos dalis: vaidmuo, veiksmas, dialogas“.¹¹ Lupa į savo spektaklį perkelia Warholo praktiką ir dirba taip, kaip jis dirbo su savo „žvaigž-dėmis“, – neprofesionalūs jo aktoriai vaidino intui-tyviai, ties hepeningo riba, o Warholas maniakiškai viską filmavo, registravo, užrašinėjo. Pasak Lupos, jis ir jo aktoriai per kiekvieną spektaklį elgiasi taip, tarsi filmuotų dar vieną Warholo filmą.

Gal todėl prieš spektaklį rinkdamiesi į salę žiūrovai pamato ne tik scenoje jau esančius aktorius, bet ir pa-skutinėje eilėje iš krašto sėdintį spektaklio režisierių, savaip maniakiškai įsimylėjusį savo aktorius. Nes im-provizacija „yra kažkokia įslaptinta prasmė, kažkokia nauja gyvenimo rūšis arba naujas narkotikas, arba naujas pasitenkinimas, arba nauja kūrybos paslaptis, kurios tikslas – išugdyti ir perugdyti asmenybę“.¹² Arba, Lupos žodžiais tariant, skrydis be narkotikų. ■

¹ Victor Bockris, *Andy Warhol. Życie i śmierć*, Warszawa, 2005, p. 291.

² Krystian Lupa: *Odłot bez narkotyku*, <http://www.rp.artykul>

³ Victor Bockris, *Andy Warhol. Życie i śmierć*, Warszawa, 2005, p. 249.

⁴ Ten pat, p. 248.

⁵ Ten pat, p. 231.

⁶ Ten pat, p. 302.

⁷ Ten pat, p. 227.

⁸ Ten pat, p. 261.

⁹ Ten pat, p. 134.

¹⁰ Spektaklio „Factory 2“ programėlė, *Stary Teatr*, Krokua, 2008, p. 30.

¹¹ Anna R. Burzyńska, *Pejzaż z Fabryką*, *Tygodnik Powszechny*, 21-07-2008.

¹² Spektaklio „Factory 2“ programėlė, *Stary Teatr*, Krokua, 2008, p. 18.

Almantas SAMALAVIČIUS

PO MALAIZIJĄ SOMERSETO MAUGHAMO PĖDOMIS (2)

Didingo, debesis siekiančio kalno, kurį kadažnai, kadaise gyvenę šiose apylinkėse, vadino *Aki Nabalū* (Mirusiųjų dvasių namai) pašonėje driekiasi nuostabaus grožio parkas, vienas išpūdingiausių Malaizijai priklausančioje salos dalyje. Ši vietovė įrašyta į Pasaulio paveldo sąrašą. Stulbina vešlios tropikų augmenijos gausa, tačiau tuo stebėtis neverta – juk Borneo flora laikoma bene turtingiausią pasaulyje, saloje auga daugiau kaip vienuolika tūkstančių augalų rūšių. Vien medžių rūšių čia daugiau kaip septyni šimtai. Egzotiškų augalų ir neregėtų gėlių įvairovėje išsiskiria raflesija – didžiausia pasaulyje gėlė, kurios žiedo skersmuo siekia daugiau nei metrą. Kad ją pamatytum, vingiuotu taku reikia leisti gilyn į džungles.

Pasižvalgęs po vietiniais rankdarbiais ir kitais rytietiškais dirbiniais prekiaujančias pakeles parduotuvėles, prisiminiau įtaigią danų rašytojo ir filosofo Villy'o Sorenseno parabolę apie išradėją, kuris sukūrė niekam nereikalingą daiktą ir jį patentavo. Išradimas netiko niekam – net skrybėlei pakabinti. Tačiau ilgainiui nenaudingumo filosofija atsipirko su kaupu: žmonės ėmė masiškai pirkti tą

daiktą, nes jau buvo įsigiję viską, ko jiems reikia, o kadangi turėjo vis daugiau laisvalaikio, tai nereikalingi daiktai darėsi vis reikalingesni...

Pavažiavę apie keturiasdešimt kilometrų tolyn nuo Kota Kinabalu kalno, sustojame vietovėje, kuri garsėja iš žemės trykstančiais karšto vandens šaltiniais, kaip manoma, turinčiais ir gydomųjų galių. Džiunglių tankmėje šešiasdešimties metrų aukštyje nutiestas vadinamasis „beždžionių tiltas“. Svaigi pramoga! Siauru siūbuojančiu tiltu įveikus visą trasą, marški-

Kota Kinabalu kalnas

Nacionalinė mečetė. Kvala Lumpūras

nius galima gręžte gręžti – jie permirkę prakaitu, tačiau pakalnėje laukia puiki atgaiva – šalto ir karšto vandens šaltiniai pramaišiui.

Vakarop sugrįžtame į Sabos provincijos centrą Kota Kinabalu. Tai gana tipiškas Pietryčių Azijos didmiestis, šiek tiek primenantis Čiang Majų Tailando šiaurėje. Miesto centre – daugybė nedidelių pigių viešbutukų, nors svetimšalių atvykėlių saloje nėra gausu. Miestovaizdžio dominantė – ne aukštybiniai pastatai, kurių čia ne itin daug, o aukštyni į dangų kylantys mečečių minaretai.

Sabos sostinėje praleidę beveik savaitę, leidžiamės tolyn, jūros pakrantės link. Pagrindinė susisiekimo priemonė – ne itin švarūs, apdulkėję, ne pirmos jaunystės mikroautobusai. Po regioną jie kursuoja reguliariai nuo ankstyvo ryto iki vėlaus vakaro, tad galima nusigauti ir į atokesnius pajūrio miestelius. Vietiniai gyventojai nuoširdūs ir svetingi, net nustembi, kai koks nors pakeleivis maloniai pasveikina „atvykus į Sabą“. Turizmo industrija, jau apkėtusi visą pasaulį, sparčiai ir negailestingai niveliuoja vietinius bruožus, iškreipia svetingumo sampratą (gauni tik tai, už ką susimoki), bet Borneo dar nesunyko senos ir giliai įsišaknijusios vietinės kultūros tradicijos.

Žinoma, senųjų tradicijų irgi būta visokių. Dalis šio regiono gyventojų buvo darbštūs, ramūs ir taikūs, netgi nuolankūs žmonės. Tai ypač būdinga malajams. Dajakai, o jų esama daugiau kaip trisdešimt genčių, skyrėsi tiek papročiais, tiek charakteriu. Jūrų dajakai, viena iš daugelio saloje gyvenusių (ir tebegyvenančių) tautų, nuo seno garsėjo tvirta valia ir pareigingumu. Dėl šių savybių nemažai jų britų kolonizacijos metais tarnavo policijos pajėgose. Kitos dajakų gentys garsėjo laukine elgsena ir neapsakomu žiaurumu. Ypač brutalūs buvo marutai, pravarždžiuojami „galvų medžiotojais“. Šiurpios

prieistorinių laikų tradicijos Borneo saloje klestėjo iki pat XIX amžiaus pabaigos. Piratai be gailės nukryžiuodavo belaisvius. Užkariautieji būdavo paverčiami vergais arba nužudomi po ritualinių šokių – jų kūnus perverdavo ietimis, esą praradę gyvastį jie perduos žinią mirusiems laukinių draugams. Kai kurios gentys tikėjo, esą įveikti kelią į rojų (įsliuogti į visų aukščiausią medį) lengviau tam, kuris užmuša į nelaisvę paimtą vergą... Beje, ir dabar būna, kad grobiami žmonės kaip Somalyje ir reikalaujama už juos išpirkos.

Dajakai tikėjo, kad žvėrys, paukščiai ir net kai kurie metalai, pavyzdžiui, varis, gali tapti dvasiomis ir perduoti žinią mirusiesiems. Baisiausią ir žiauriausią dvasią dajakai vadino *Sabut*. Sapnai dajakų tikėjime išreiškė dangaus valią, todėl į juos buvo atidžiai įsiklausoma ir pagal juos atitinkamai elgiamasi. Dajakų bendruomenė išskirtinį statusą turėjo *manangai* – tai raganius, žiniuonis ir gydytojas viename asmenyje. Jie buvo skirstomi į žemiškuosius ir dangiškuosius. Buvo tikima, kad pirmieji išvaro piktąsias dvasias, o antrieji geba užkalbėti visas ligas. Aukščiausio rango žiniuoniai buvo vadinami *manang masieu*, manyta, kad jie apdovanoti ypač didelėmis galiomis. Vienas manangas esą susapnavęs, kad dievai liepė jam pakeisti lytį ir su jų pagalba pavykę tai padaryti... Tarp dajakų buvo plačiai paplitusios vagystės, nes jie nelaikė to nuodėme, neva kartais vogti liepdavę patys dievai. Kai kurios moterys tuo teisingo ir neištikimybę – teigė dariusios tai ne dėl kūniškų geidulių, bet klusniai vykdydamos dievų valią...

Dajakų gentys gyveno ne tik Saboje, bet ir gretimoje Saravako provincijoje, kurią nuo XIX amžiaus valdė ne islamą išpažįstantys sultonai, bet baltųjų radžų dinastija. Sultonas Muda Hassimas paskyrė Saravako radžą anglą Brooke'ą ir pastatė jam rūmus tarp Saravako upės ir Matango kalno. Radža turėjo keletą pagalbininkų – iš Malakos kilusį vertėją, beraštį tarną, anglą gydytoją, per visą gyvenimą taip ir neišmokusį vietinės kalbos. Dienoraštyje Brooke'as aprašė jo valdytos provincijos gyvenimo ypatumus, vietinių papročius. Iš dienoraščio matyti, kad čia gyvenusios gentys buvo labai skirtingos civilizaciniu po-

žiūriu: malajai buvo kuklūs, nuolankūs, nelabai ambicingi, o daugelis dajakų – karingi ir žiaurūs. Nužudę priešą, nukirsdavo jo galvą, išskobdavo smegenis ir, išdžiovinę ją laužo dūmuose, pasikabindavo savo būste. Tiek malajai, tiek dajakai pripažino vergiją, bet malajai su savo vergais elgdavosi tarsi su šeimos nariais, o dajakai juos negailestingai niekino. Brooke'ui kaip Saravako provincijos radžai tekdavo imtis ir teisėjo vaidmens. Dienoraštyje jis aprašė dajaką, kuris buvo teisiamas už tai, kad siekdamas kitos genties merginos palankumo, padovanojo jai savo tėvo galvą, esą šis buvęs jau senas, tad galva jam nebereikalinga. Kilmingam, civilizuotam, išsilavinusiam, gerų manierų britui tai kėlė tikrą pasibaisėjimą.

Baltojo radžos valdymo laikotarpis buvo kupinas dramatiškų įvykių. Brunėjaus sultonas įsakė nužudyti Muda Hassimą ir jo brolių Badrudiną, kurie suteiku-

Bokštai dvyniai. Kvala Lumpūras

sius Brooke'ui valdžią. Kiek vėliau sultono valdomi kinai surengė žiaurų sukilimą, kapojo galvas ne tik suaugusiems, bet ir kūdikiams. Baltasis radža kartu su jam ištikimais dajakais ir malajais maištą nuslopino. Karalienė Viktorija, išgirdusi apie neeilinius savo buvusio valdinio nuopelnus, Kučinge rezidavusį radžą pakvietė į Angliją ir surengė jam iškilmingą priėmimą. Brooke'as grįžo į gimtinę tik po dvidešimties metų, vietoj savęs paskyręs giminaitį Charlesą. Naujas baltasis radža buvo jautrus, žmogiškas ir toliaregis valdytojas: jis palaipsniui panaikino provincijoje klestėjusią vergiją, leidęs vergams išsipirkti už labai nedidelį mokestį. Jo valdžią pripažino ir britų Karūna, pasirašydama su juo sutartį. Seras Charlesas turėjo ir daugiau gilių įžvalgų: pavyzdžiui, jis nepripažino progreso idėjos, nuogastavo, kad naujos technologijos sunaikins senąsias kultūras ir tradicijas. Nuo to laiko praėjus beveik šimtmečiui, akivaizdu, kad pažanga turėjo ne vien šviesiąją pusę. Globalizacijos procesai ir jų skatinama turizmo rinkos plėtra kelia didžiulį pavojų autentiškoms, moderniosios Vakarų civilizacijos dar nesuniokotoms kultūroms. Turizmas, nereitai laikomas vienintele „egzotiškų“ kraštų panacėja, iš tikrųjų primena mitologinį dviveidį Janą. Nuolatos keliaudamas po Pietryčių Aziją įsitikinau, kaip sparčiai naikinamas autentiškas gamtovaizdis, kaip agresyviai jį darko milžiniškų pajūrio viešbučių siluetai, o ramūs paplūdimiai virsta triukšmingomis masinių pramogų arenomis. Negrįžtamai transformuojami ir papročiai, ir vietinės tradicijos. Šventės ir apeigos virsta godžiam turistų žvilgsniui skirtais spektakliais, tradiciniai amatai, orientuodamiesi į masinį eksportą, praranda savitumą ir virsta tiesiog prekėmis, tais nereikalingais, bet patentuotais, daiktais. Kad ir kaip būtų paradoksalu, tradicinė gyvensena labiau išsaugoma tose šalyse, kurias valdo autoritariniai režimai. Tik ar kam nors linkėtume tokio likimo?

Pasižvalgę po provinciją, pasukome pajūrio link. Apsistojome nedideliame, tačiau jaukiame ir puikiai prižiūrimame pakrantės viešbutėlyje Kinaruto apylinkėje. Susižavėjęs salos grožiu, šį žemės sklypą prieš pustuzinį metų nusipirko senyvas australas, nuspren-

dęs praleisti čia gyvenimo saulėlydį. Įdomu, kad būtent šioje ramioje, tylioje vietovėje, įspūdingų peizažų apsuptyje, akis į akį susidūriau su vienu klastingiausių ir pavojingiausių Borneo laukinių padarų. Tiesa, keletą šios padermės atstovų jau buvau matęs Melakoje. Nusileidęs prie kanalo, kur ketinau lipti į nedidelį keliautojus plukdantį laivelį, nustėrau – keliolikos metrų pločio kanalu plačiai irdamasis priekinėmis letenomis tingiai plaukė didelis drakoną primenantis padaras. Iš pradžių pamačiau tik virš gelsvo vandens kyšančią galvą, ne mažesnę negu bulterjero. Įsižiūrėjęs atidžiau, beveik už poros metrų nuo jos išvydau kyšančią uodegą. Kanalu plaukė suaugęs varanas, ar dar kažin kokios rūšies milžiniško dydžio roplys. Jo nė kiek netrikdė aplinkinių žvilgsniai – jautėsi tikrasis vandens telkinio šeimininkas. Laivui išplaukus, pakrantėse mačiau dar keletą besipliūškančių, tiesa, kiek mažesnių jo gentainių, pora jų tysojo krantinėje, mėgaudamiesi saulėkaita. Beje, plaukdamis Melakos kanalu pamatėme ir lūšnynus – vaizdą, kuris taip užrūstino Malaizijos premjerą (apie tai rašiau KB nr.1). Filmo „Spąstai“ scena, kai Seanas Connery's susitinka su FTB agentu, buvo nufilmuota čia, o montuojant juostą lūšnos atsidūrė Kvala Lumpuro bokštų-dvynių fone. Štai taip paprastai ir nekaltai kyla skandalingi tarptautinio masto nesusipratimai!

Tačiau grįžkime prie roplių padermės.

Įdienojus, ties pakrante, kur apsistojome, prasi-dėdavo atoslūgis. Kai vanduo pasitraukia, įmanoma pėsčiomis nusigauti iki artimiausių salų, bet, saulei kryptant vakarop, trijų keturių kilometrų pločio ruožą vėl užlieja vanduo. Kone kasdien, apdairiai prisidengęs kūną ir galvą (šioje tropikų zonoje saulė odą svilina iki skausmo), leisdavausi į artimiausias dviejų ar trijų kilometrų diametro uolėtas salas su tankia augmenija. Pakrantėje susiradau ilgą bambuko lazda – kojai įsmukus į šlapią smėlį, ji padėdavo išlaikyti pusiausvyrą. Įveikęs tyrį laukį, kuriame per atoslūgį knibždėte knibžda krabai ir kiti smulkūs jūros gyviai, atsidūriau prie akmenuoto ir uolėto salos kranto. Atsargiai šokinėdamas nuo vieno masyvaus akmens prie kito, išvydau beveik dviejų metrų ilgu-

*Jūros atoslūgis
Saba*

mo roplį. Per ištiestos rankos atstumą uolų properšoje išniręs gyvis įsmeigė akis tiesiai į mane. Šaltas, bereikšmis, tarsi hipnotizuojantis žvilgsnis. Tyliai šnypšdamas pirmyn atgal judino dvišakį liežuvį. Kūnas nuėjo pagaugais. Daugelis žmonių instinktyviai vengia roplių. Neturėjau nė menkiausio supratimo, ar šis grėsmingos išvaizdos padaras yra nors kiek pavojingas. Porą minučių hipnotizavęs mane lediniu žvilgsniu, jis nužirgliojo atakpustas ir dingo tarp uolų taip pat staiga kaip ir pasirodė.

Tik vėliau sužinojau, kad Borneo saloje ir kitur Malaizijoje besiveisiantys ropliai yra labai pavojingi. Jie minta dvėselieną. Išsirinkę auką, sukandžioja ją, sušvirkšdami nuodingą skystį. Laukuose besigananti karvė arba laukinis buivolai roplių užpulti nudvesia per dvi paras. Tada maitėda grįžta baigti pradėto darbo. Jei roplys įkanda žmogui, jis išsigelbės nebent laiku pasiekęs lignonę...

Somerseto Maughamo kadaise nueitus maršrutus kontinentinėje Malaizijoje ir Borneo saloje šiandien

primena tik vietovardžiai. Nors gamtovaizdis daugelyje šalies vietų liko nepasikeitęs, neatpažįstamai pasikeitė miestai, verslai, vietinių žmonių gyvensena, vis labiau niveliuojama globalizacijos procesų. Kita vertus, ar Maughamo apsakymai – iš tikrųjų tikslus anuo metu Malaizijoje atsidūrusių britų ir vietos žmonių gyvenimo atspindys? Kvala Lumpure varčiau amerikiečių ir britų „išėiviams“ skirtą žurnalą, kuriam buvo ir interviu su devyniasdešimtmečiu senuku, pasitraukusiu iš šio regiono Antrojo pasaulinio karo išvakarėse. Jis pasakojo apie britų kolonistų gyvenimo ypatumus, tačiau itin griežtai vertino Maughamo kūrinius, esą, Malajoje, Borneo ir aplinkinėse salose gyvenę britai, skaitydami jo apsakymus, neatpažino savo gyvenimo, bet šiuose kraštuose buvo labai mėgstama britu tapusio lenko Josepho Konrado kūryba. Vis dėlto dabar, kai didžioji dalis anų laikų liudytojų jau pasitraukė į nebūtį, kas pasakys, ar tiksliai Maughamas aprašė kolonijų gyvenimą? Bet niekas nenuneigs, kad jis darė tai su didžiule išmone ir nepranokstama įtaiga. ■

IŠ DIPLOMATIJOS ŠEFO STASIO LOZORAIČIO LAIŠKŲ, RAŠYTŲ 1940–1941 METAIS

Su kolegomis diplomatais Niujorko oro uoste 1949 m. Iš kairės – Jonas Budrys, Stasys Lozoraitis, Anicetas Simutis, Povilas Žadeikis

Stasys Lozoraitis vyresnysis (1898–1983) – vienas žymiausių modernių laikų Lietuvos diplomatų. Jo diplomatinė biografija dramatiškai perskelta į dvi dalis: iki šalies katastrofos 1940-aisiais ir po jos.

Lozoraitis 1934–1938 metais buvo Lietuvos užsienio reikalų ministras, prieš tai sėkmingai dirbo atstovybėse Vokietijoje ir prie Šv. Sosto, sovietų okupacija jį užklupo

einantį Lietuvos atstovo Italijoje pareigas. Prieškarinė diplomatinė ir valstybinė jo veikla detalai aptarta Vytauto Žalio straipsnyje, išspausdintame knygoje „Lietuvos diplomacija XX amžiuje“ [Vilnius, 1999], p. 25–70.

Po sovietų okupacijos Lozoraitis tapo emigracijoje likusios Lietuvos Diplomatinės tarnybos vadovu. Šias ypač sunkias ir unikalias pareigas jis garbingai ėjo iki pat savo mirties. Egziliinės LDT veikla išanalizuota Lauryno Janušausko knygoje „Likimo vedami“ [Vilnius, 2003]. Pastaraisiais metais išleista dar keletas įdomių leidinių, skirtų šios tarnybos nariams. Deja,

apie iškiliausią LDT atstovą ir ilgametį vadovą Stasį Lozoraitį atskiros knygos kol kas nėra.

Prieš kurį laiką *Kultūros baruose* buvo atspausdintas pluoštelis Diplomatinės šefo Stasio Lozoraičio laiškų, rašytų pokario metais [KB 2007, nr. 7–8]. Šįkart siūlau susipažinti su jo laiškais, rašytais kolegomis diplomatomis ir kitiems asmenims pirmaisiais metais po to, kai Lietuva prarado

nepriklausomybę. Laiškų nuorašai kartu su daugybe kitų svarbių dokumentų per visą okupaciją buvo saugomi Lozoraičių šeimos archyve Romoje. Dabar jau beveik visas archyvas pargabentas į Lietuvą.

Laiškus pateikiu skaitytojams praleidęs mažiau reikšmingas vietas, pasikartojančius faktus. Pridedu nedidelius paaiškinimus.

Trumpai pristatau Stasio Lozoraičio laiškų adresatus ir kitus juose minimus asmenis: Povilas Žadeikis – Lietuvos atstovas Vašingtone, Jonas Budrys – generalinis konsulas Niujorke, Stasys Girdvainis – atstovas prie Šv. Sosto, dr. Jurgis Šaulys – diplomatijos šefo pavaduotojas, atstovas Berne, pulkininkas Kazys Škirpa – buvęs atstovas Berlyne, Vytautas Gylys – buvęs atstovas Stokholme, Edvardas Turauskas – buvęs URM Politikos direktorius, Juozas Kajeckas – buvęs patarėjas Berlyne, keliamas į Vašingtoną, Petras Klimas – buvęs atstovas Paryžiuje, Bronius Kazys Balutis – atstovas Londone, Ignas Šeinius – rašytojas, gyvenęs Švedijoje, Steponas Garbačiauskas – vicekonsulas Ciuriche, dr. Albertas Gerutis – diplomatas ir žurnalistas, dirbęs Šveicarijoje, Eduardas Jatulis – konsulas Charbine, Mandžiūrijoje, Antanas Vaičiulaitis – rašytojas, gyvenęs JAV.

Rimantas MORKVĖNAS

[1]

Roma, 1940.VIII.22

Brangus ponas Žadeiki,

Ačiū už laišką iš VIII.12, kurį gavau šiandien. Dėkui už žinias. [...]

Gavęs Jūsų laišką, pasiunčiau šiandien telegramą p. Budriui, prašydamas paskelbti, kad bolševikai yra pareikalavę iš p. Girdvainio ir iš manęs perduoti Pasiuntinybes, bet, žinoma, abu mes atsisakėme. [...] Lig šiol dar esu Pasiuntinybėje, bet nežinau, kiek dar ga-

lėsiu pasilikti, nes, žinoma, bolševikai nepasitenkino demaršu pas mane, bet kreipėsi tuojuo į italų valdžią, kuri per užsienio reikalų m-ją jau du kartu ragino mane apleisti Pasiuntinybę. Žinomas dalykas, aš neturiu nei galimumo, nei noro ginčytis su italų vyriausybe, bet yra vienas formalinis momentas, kuris dar reikalingas išsprendimo, būtent, liepos 30 d. savo Pasiuntinybės namus su visu inventoriumi aš perleidau p. Girdvainio Pasiuntinybės reikalams. Taigi dabar vedami pasikalbėjimai su italais dėl šito akto pripažinimo iš jų pusės. Šitokia padėtis tęsiasi jau dvi savaites. Ryt, poryt visa turės paaiškėti. Šiaip ar taip italų vyriausybė jau yra pasakiusi man, kad nebegaliu eiti pasiuntinio pareigų. Dabar dalykas eina apie namų ir šiaip turto perdavimą. Aišku, kad, jei būsiu priverstas apleisti namus, tai vis dėlto bolševikams neatiduosiu, bet stengsiuosi raktus atiduoti italams, arba išėsiu iš namų, palikdamas juos neperduotus niekam.

Deja, latvis ir estas pasiuntinybes perdavė bolševikams jau prieš dvi savaites. Latvių pasiuntinio sūnus paliko Rygoj ir p. Spekke, bijodamas keršto sūnui, atsistatydino, palikdamas pasiuntinybę sekretoriui, kuris ją perdavė ir grįžta Latvijon. Estų ministeris p. Leppik, painformavęs italus apie bolševikų pareikštą jam reikalavimą perduoti, gavo patarimą nusileisti. Po to jis apleido pasiuntinybę ir jo sekretorius perdavė.

Visa šita kova kaštuoja mums nemažai nervų, tenka labai saugotis, nes bolševikai, man atsisakius perduoti geruoju, pagrasino, kad ne tik man asmeniniai bus bloga, bet taip pat kad jie užims namus prievarta.

Man skiriamus laiškus ir toliau prašau dėti į vokus, adresuotus p. Girdvainiui.

Kitų mūsų kolegų padėtis yra šitokia: p. Škirpa VIII.14 vokiečių pakviestas apleido Pasiuntinybę. Dr. Šaulys praneša, kad namai Paryžiuje turi būti atiduoti bolševikams ligi VIII.25. Apie p. Gylį nežinau, kad gavo iš bolševikų raštą atiduoti turtą, bet nieko neatsakė.

Širdingai dėkodamas už laišką, sveikinu jus ir Ponią Žadeikienę ir spaudžiu ranką.

Jūsų

[Parašas:] S.Lozoraitis

[2]

Jo Ekscelencijai Ambasadoriui G. Buti
Karališkosios užsienio reikalų ministerijos
Generaliniam direktoriui

Roma, 1940 m. rugpjūčio 26 d.

Pone Ambasadoriau,

Turiu garbės pranešti Jūsų Ekscelencijai, jog siekdamas padėti Italijos valdžios atstovams išvengti bet kokių galimų komplikacijų, ėmiausi žingsnių, kad mano kolega, akredituotas prie Šventojo Sosto, sugrąžintų man pastatą adresu via Nomentana 116, kurį anksčiau buvau jam perleidęs. Atgavęs minėtąjį pastatą, šįvakar jį apleidau.

Ta pačia proga turiu garbės pareikšti, kad palikdamas pastatą, kuris priklauso Lietuvos valstybei, nepripažįstu Sovietų Sąjungai nei teisės jį užimti, nei teisės atstovauti Lietuvai.

Prašau, Ekscelencija, priimti mano padėką už man parodytą simpatiją ir leiskite išreikšti mano aukštą pagarbą.

[Parašas:] S. Lozoraitis

(vertimas iš italų kalbos)

[3]

Roma, 1940.X.18

[P. Žadeikiui]
Brangus Ponas Ministeri,

Labai ačiū už kortelę iš IX.14 ir nuorašus laiškų p. p. Šauliui ir Turauskui. Prašau tikėti, kad apie kokį mano užsigavimą nebuvo nė kalbos. Maža to. Aš prisipažįstu, negerei padaręs, neatsiklausdamas Tamstos nuomonės dėl p. Kajecko kandidatūros. O įvyko tai dėl to, kad iš Berno buvo pranešta, esą p. K. tuoj išvyksta ir kad reikia skubinti. Tuo pat laiku turėjau ant galvos bolševikų spaudimą, nervingą atmosferą pasiuntinybėje, kurią

reikėjo saugoti nuo įsibrovimo, paskui gi reikėjo skubiai dėti visą mantą. Šitokiomis aplinkybėmis ir nebuvo pagalbota apie formalumą. Pripažindamas visa tai, noriu atitaisyti neapsižiūrėjimą ir prašau laikyti šį laišką atsiklausimu, ar Tamstai tinka p. Kajecko kandidatūra.

Tomis tragiškomis aplinkybėmis, kuriose esame atsidūrę, pirma sąlyga mūsų darbui ir santykiams yra savi tarpio pasitikėjimas ir atvirumas. Todėl ryšyje su Tamstos laišku iš IX.14 svarbu konstatuoti, kad nei p. Turauskui, nei kam kitam nebuvau pavedęs šituo klausimu ką Tamstai rašyti, pats p. T. nieko nerašiau, jo laiško turinio nežinojau ir iš viso nežinojau, kad jis Tamstai rašė. Gavęs Tamstos telegramą, pranešiau p. Šauliui, kad atrodo yra sunkumų, ir klausiau jo nuomonės, kaip tuos sunkumus likviduoti.

Laikykime tad visą šitą nesusipratimą nebuvusį. Kai dėl p. Kajecko paso, tai iš Berno man buvo pranešta, kad jis turi Amerikos vizą ant mūsų paso. Jei dabar pasirodytų, kad jis turi dar kitą popierį, tai, žinoma, padėtis būtų kitoniška. Dėl atlyginimo, suprantama, jis turi būti toks, kokį Tamsta, žiūrėdamas vietos aplinkybių, provizoriniai (ligi bus galima nustatyti pastovesnes normas, o Berno pasitarime minėtos normos, žinoma, Amerikai netinka) paskirsi. Šiaip gi aš ir kiti manėme, kad padėjėjas bus Tamstai naudingas, nes nors dalinai palengvins Tamstai sunkų darbą, kuriuo dabar esi apkrautas ir perkrautas.

[...]

Rugsėjo gale tarėmės su Škirpa, Klimu ir Turausku. Rezultatai turėjo būti pranešti Tamstai iš Berno, bet iš paskutinio Tamstos atsiliepimo matau, kad Tamstos tos žinios dar nėra pasiekusios, todėl pats tinkamu būdu Tamstą painformuosiu. Labai kliudo mūsų susisiekimą su Amerika labai aukštos telegrafo kainos: į Vašingtoną vienas žodis daugiau kaip 13 lyrų, o į N. Jorką – 9 su viršum. Todėl tenka šitą susisiekimą kelią redukuoti ligi minimumo, o jei ir siunčiama telegrama, tekstą amputuoti.

[...]

Pagaliau, štai du prašymai. Ar negalima ką padaryti, kad Rapolas Skipitis (1), kuris dabar sėdi be darbo ir naudos Berlyne, gautų vizą? Pažindamas jį gerai, manau, kad jis būtų labai naudingas darbui lietuvių tarpe, paskaitoms ir t.t. Antras dalykas, ar mūsų laikraščių redakcijoms būtų sunku

siuntinėti laikraščius dovanai p. Girdvainio pasiuntinybei?
Širdingai spaudžiu ranką ir palieku

Tamstos

[Parašas:] S. Lozoraitis

(1) *Aktyvus tarpukario Lietuvos visuomenės veikėjas.*

[4]

Roma, 1940 m. gruodžio 16 d.

[K. Škirpai]
Brangus Pulkininke,

Jūsų laiškas iš X.18 čia buvo gautas išbuvęs kelionėje mėnesį laiko ir, be to, man nesant Romoje. Nors, kaip pats sakot, šiuo tarpu reikia pasitenkinti viltimis, vis dėlto ta aplinkybė, kad interesus tebėra gyvas, yra mums svarbus dalykas.

[...]

Dėl atbėgėlių šelpimo tas pats p. Ž. [Žadeikis] painformavo mane, kad X.24. pranešė Jums štai ką:

„Amerikos lietuviai principe norėtų pabėgėliams padėti, bet, einant prie praktiškos pusės, jie pagrįstai reikalauja šio to daugiau negu gražių atsisaukimų, dilginnančių aukotojų jausmus [...] Karo apystovos neleidžia pasiųsti nei valgio, nei drabužių (tą patyrėme pasitarimuose su Raud. Kryžiumi ir kitomis įstaigomis).

Per p. Kuzminską (2) esame prašyti pinigų. Bet kaip juos perduoti? Juk ofic. kursas yra artimai 2,5 mark. už vieną dolerį, gi tikruoju (neofic.) kursu galima bene šešiskart daugiau markių gauti. Tie dalykai yra čia žinomi ir jie kliudo šelpimo darbui. Aukotojai nesutinka aukauti, jei dolerio vertė, jį keičiant į markes, gali būti taip numušta. Be to, aukautojai nori matyti gyvą reikalą aukauti. O tas reikalas iki šiol visai nėra aiškus ar įtikinantis.“

[...]

Dr. Šaulys sumanė leisti periodinį leidinį, duodantį žinių apie mūsų gyvenimą užsienyje, apie tai, kas kur

gyvena, ką veikia ir t.t. Jis galvojo apie tai jau seniau, o dabar p. Klimas paskatino jį šiam darbui. Dr. Š., rodos, jau buvo kreipęsis į Jus ir į Rapolą [Skipitį], prašydamas žinių apie pabėgėlių gyvenimą.

Aš iš karto buvau pritaręs šitam sumanymui, bet dabar pradedu abejoti ir bijoti, ar nėra pavojaus, kad toks biuletenis, patekęs į rankas bolševikams, pasidarys jiems įdomiu informacijos šaltiniu. Šiaip bolševikai, turbūt, renka žinių apie mus savais keliais, už pinigus ir panašiai. Jeigu gi biuletenis pakliūtų jiems į rankas (o sunku garantuoti, kad taip nebus), Dekanozovas ar kitas čekistas porą kartų per mėnesį gaus mūsų pačių su tvarkytų žinių savo kartotekai. Ką Jūs manote apie tai?

Aišku tačiau yra, kad mums patiems reikia turėti žinių apie savo žmones. Todėl Gen. Konsulatui Ciuriche pavesta sudaryti kartoteką, kurioje būtų surašyti pabėgėliai, negrįžtantieji etc. gyvenantieji Europoje. Būkit malonus pavesti p. Kuzminskui, ir šiaip kam reikia, pranešti jų turimas žinias Gen. Konsulatui.

[...]

Šventėms ir Naujiesiems Metams siunčiu, taip pat ir nuo žmonos, Jums ir Poniai Škirpienei širdingiausių linkėjimų.

Nuo Jūsų pasisiekimo pareina visų mūsų reikalai.

Jūsų

[Parašas:] S.Lozoraitis

(2) *Stasys Kuzminskas – ekonomistas, buvęs diplomatas, tuometinis Berlyno lietuvių veikėjas.*

[5]

Roma, 1940 m. gruodžio 16 d.

[P. Žadeikiui]
Brangus Ponas Ministeri,

Vyskupas Bučys ką tik gavo žinių iš Amerikos ir pranešė man, kad tenai p. J. Gabrys (3) veda stiprią akciją prieš

p. Respublikos Prezidentą [...] Tokia akcija gali paveikti Amerikos lietuvių tarpusavio santykius, kurie lig šiol yra šviesiausias taškas mūsų dabartinėje būklėje. Pagaliau svarbus yra ir moralinis momentas. Nežiūrint ištikusios mus katastrofos, mes išsisaugojom lig šiol nuo tokių savitarpio barnių ir politiniai-poleminių žurnalistinių Linčo teismų, kuriais užsiėmė ir dabar tebeužiima lenkai.

[...]

Kai dėl manęs, tai mano nuomonė yra susikristalizavusi šitaip: pirma – kad ir kokią tobulą vidaus politinę santvarką būtume turėję, ji nebūtų apsaugojusi mus nuo Maskvos bolševikų užpuolimo bei okupacijos, antra – nuo 1939.III. visos politinės srovės, išskyrus soc. demokratų, dalyvavo vyriausybėje. Ir basta! Šitų dviejų konstatavimų, manau, pakanka aprėžti „teisybės ieškojimui“ tikrovės rėmais, nors ir tai šiuo tarpu negarantuoja „teisybės suradimo“.

[...]

Mes čia gerai suprantame, kad būtų geriau, jei p. Prezidentas liktų Europoje, o ir jis pats, kaip atrodo, velytų dar kurį laiką čia pabūti, bet aplinkybės taip susidėjo, kad turi važiuoti į Ameriką. Smulčiau patirsiu Tamstą pas jį patį.

[...]

Nusistatymas daryti skirtumą tarp oficialiai tebepripažįstamų ir kitų pasiuntinybių reiškia, kad visų pirmiausia reikia rūpintis užtikrinti tebepripažįstamų pasiuntinybių veikimą; kad jų veikimo reikavimai (žinoma, visų galimų ekonomijų sąlyga) yra svarbesni kaip kitų pasiuntinybių reikalavimai; pagėdavimas dėl Vašingtono ar Londono namų tereikia, kad, jei kuri pasiuntinybė galėtų padaryti santaupų, išnuomodama savo namus ar didesnę butą, naudinga tai padaryti. Namų pardavimo klausimas nekyla, be to, tarp ko kita, juk nežinia, ar kuriuos namus pardavę galėtumėm sudėti pinigų pasibės sąskaitoje ir ar kas pirktų, pasiuntinybei neturint Vyriausybės įgaliojimo parduoti.

Beje, p. Turausko laiško Tamstai iš X.8 nesu matęs, todėl nežinau, kuriuo būdu jis tuos dalykus Tamstai išdėstė. Šiaip jau mes koncentruojame susirašinėjimą

pas mane, be ko kita, taip pat ir vieningumui patikrinti ir niuansams išvengti. Išimtį sudaro: a) Spaudos biuro Berne biuleteniai ir b) santykiai su Tarpt. Mokėjimų Banku, kurie pavesti p. Turauskui.

[...]

Ligi šis laiškas pasieks Tamstą, bus jau Kalėdos ir pasibaigs šitie metai, kurie atnešė Lietuvai tokią neužtarnautą skriaudą ir neteisybę.

Šventėms ir Naujiesiems Metams siunčiu nuo savęs ir žmonos Tamstai ir Poniai Žadeikienei labai širdingų linkėjimų. Lygiu būdu prašau perduoti mano geriausių linkėjimų Lietuvai Gelbėti Tarybos nariams, Pasiuntinybės personalui ir p. p. Konsulams.

Svarbiausi gi linkėjimai visiems, kad Lietuva būtų išvaduota.

Širdingai spaudžiu ranką.

Tamstos

[Parašas:] S. Lozoraitis

(3) Juozas Gabrys Paršaitis – prieštarai vertinamas Šveicarijos lietuvių veikėjas, o minėta skandalinga žinia, beje, nepasitvirtino.

[6]

Roma, 1940 m. gruodžio 17 d.

[V.Gyliui]

Mielas Ponas Ministeri,

Tamstos atvirutė iš XI.9 atėjo čia man nesant. Buva išvažiavęs pasimatyti su dėde Antanu (4), kuris, negavęs leidimo gyventi pas dr. Šaulį, yra priverstas išvažiuoti į Šiaur. Ameriką. Dabar jis laukia ispanų vizos.

Jūsų adresą dabar jau rašysiu tris kartus pagalvojęs, kad vėl neapsirikčiau.

[...]

Čikagoj susidarė Lietuvai Gelbėti Taryba, į kurią įeina visos srovės: katalikai, tautininkai, socialistai.

X.15 Taryba buvo priimta Prezidento Ruzvelto.

[...]

Jūsų konfidencialiai žiniai: čia lietuviai, kurie nenori imti sovietų pasų, gali palikti gyventi su Lietuvos pasais.

Ciuricho Gen. Konsulatui pavesta sudaryti gyvenančių Europoje lietuvių kartoteką. Prašom pranešti į Ciurichą apie Jūsų parapilijoj gyvenančius lietuvius (pavarde, vardą, seną ir naują užsiėmimą, adresą etc.).

Tas pats Gen. Konsulatas išduoda pasus Lietuvos piliečiams.

Vatikano radijo stotis kas šeštadienis 20 val. 15 min. Romos vasaros laiku (kuris atitinka Vokietijos vasaros laikui) duoda paskaitas ir žinias lietuvių kalba. Bangos ilgumas 48,49 metrai. Būkit malonus pranešti man, ar ir kaip girdit. Jei siųstumėt man kokių paskaitų ar žinių, kurias galėtumėt sunaudoti, būčiau dėkingas. Šiaip čia yra grupė žmonių, kurie ruošia medžiagą, pasidalinę temomis. Lig šiol dalykas, rodos, neblogai funkcionuoja.

Būtų svarbu, jei galėtumėt leisti kad ir neperiodinių ir šapirografuotą biuletenį švedų kalba spaudai ir šiaip žmonėms informuoti. Medžiaga jam būtų visų pirmiausia Berno biuleteniai. Būkit malonus pranešti savo nuomonę dėl tokio biuletienio, kiek pinigų reikėtų. Ar negalėtų būti naudingas Jums p. Lingys ir kurį atlyginimą reikėtų jam mokėti. Tam atlyginimui būtų galima panaudoti atskaitytus į fondus pinigus.

Man svarbu yra gauti iš mano Kolegų pranešimų apie spaudą ir šiaip mus liečiančiais klausimais, žinoma, kiek jie gali būti siunčiami paštu. Nusistovėjusiu įpročiu jų nuorašai iš čia bus siunčiami kitiems mūsų pasiuntiniams, visados turint galvoje karo metų sąlygų diktuojamą diskreciją.

Būtų įdomu turėti žinių apie tai, kiek mūsų pinigų būtų Švedijoje ir kuriomis aplinkybėmis jie išduoti sovietams.

Baigdamas noriu prašyti Tamstą ir Ponią Gylienę priimti nuo žmonos ir manęs širdingus linkėjimus Šventėms ir Naujiesiems Metams.

Lygiu būdu prašau perduoti juos p. p. Žilinskams, Lingiui ir Šeiniui (5) (jei jis tenai).

Jūsų

[Parašas:] S. Lozoraitis

(4) *Prezidentas Antanas Smetona*

(5) *Švedijoje gyvenę lietuviai*

[7]

Roma, 1940.XII.19

[K. Škirpai]

Mielas Pulkininke,

[...]

Su dėde (6) mačiausi jo kviečiamas. Norėjo pasitarti dėl laikysenos, kuri būtų reikalinga apsigyvenus naujoje vietoje, t. y. nuvažiavus į naują vietą. Su visais Šaulio, Turausko ir mano patarimais sutiko. Važiuoti jis nenori, bet turi, nes šeimininkai nenori. Šaulys klausė vieno savo kolegų, gal jie nenori, bet jam buvo atsakyta, jog jiems vis tiek ir jie jokios įtakos nedaro.

[...]

Jūsų

[Parašas:] S. Lozoraitis

(6) *A. Smetona*

[8]

1940.XII.21

Mielas Ponas Baluti,

Visų pirmiausia geriausi linkėjimai Kalėdoms ir naujiems metams. Mūsų tarpe Jūs esat tokių linkė-

jimų reikalingiausias. Mano žmona ir p. Girdvainis Jus taip pat širdingai sveikina. Šiaip jau šį kartą, naujus metus sutinkant, reikia būti kukliems ir linkėti sau ir kitiems, kad sulauktume laiko, kai kacapai bus metami lauk iš Lietuvos.

[...]

Kaip galit numatyti, mūsų lėšų klausimas yra mizernoj padėtyj. Pereitų metų memorandumas nepadėjo, nors aš keturias savaites išbuvau Kaune, kalbėdamas su didesniais ir mažesniais finansistais. (7) Tokios padėties pirma pasekmė yra, kad išmokant kompensacijas kai kurių pas-bių žmonės atsidūrė blogesnėj padėtyj, kaip jų kolegos, susidarė nelygybė. Pirmiausia tai liečia p. p. Klimą ir Škirpą. Klimo reikalai komplikuojasi dar tuo, kad jį, kaip žinot, apvogė stalininkai ir stakanoviškai – visiškai. Nelygybei nors dalinai išlyginti, stengiamės surinkti bent kiek pinigų iš tų pas-bių, kurios turi daugiau atsargos. Todėl kreipiuosi ir į Jus, prašydamas painformuoti, ar ir kiek galėtumėt pervesti pasakytam reikalui. Prie viso to prisideda, žinoma, ir tai, kad Komitetui (8) reikia turėti kiek pinigų nors darbo pirmai pradžiai.

[...]

Spaudžiu ranką

[Parašas:] S. Lozoraitis

(7) *Stasys Lozoraitis 1939 m. pabaigoje bandė įtikinti Lietuvos pareigūnus iš anksto pervesti didesnes sumas atstovybių reikmėms*

(8) *Turimas omenyje Lietuvos Tautinis Komitetas*

[9]

K. Škirpa

Achenbacherstr., 1, Berlin, W. 50

Roma, 1941.I.25

Mielas Pulkininke,

[...]

Mums čia atrodo, kad pastaruoju laiku bolševikai trukdo radijo paskaitas. Būtų labai naudinga, jei ga-

lėtumėt gauti žinių iš Lietuvos, kaip tenai girdima ir kurių pageidavimų dėl turinio klausytojai turėtų. Lygiu būdu, jei kuris Jūsų turėtų kokių pageidavimų ar patarimų, būsiu už juos dėkingas.

Ar Jūs pažįstat tokį p. Koževnikiv – ukrainietį? Šiandien jis sustabdė mane gatvėje ir ištaręs kaip reikia mano pavardę, priminė, kad bene 1927 metais susitikdavo su manim Berlyne. Atsimena net visas mūsų susitikimų smulkmenas, tik aš, deja, visiškai jo nebeprisimenu, nors jo veidas atrodo lyg ir pažįstamas. Jis minėjo taip pat, kad gerai pažįsta Jus iš 1935 metų, kai supažindino Jus su dr. L.

Parašykit, kas per žmogus tas p. Koževnikiv, nes šitokiais laikais reikia būti dvigubai atsargiam kad ir su 1927 metų pažįstamais, ypač jei jų nebeatsimėni.

Dar reikia šitokios informacijos: ar teisybė, kad vokiečių policija atlieka įvažiuojančių iš Lietuvos į Vokietiją pasų kontrolę ne Eitkūnuose, kaip anksčiau, bet Virbalio stotyje, kartu su bolševikų policija, panašiai kaip daro šveicarai ir vokiečiai Bazelje?

O dalykas štai koks. Čia studijavo bažnytinius mokslus estas Kurtas, Prezidento Petso giminaitis. Bolševikams okupavus Estiją, jis dingo iš Romos, atsirado vėl apie XI.15 ir sako, neva buvo nuvažiavęs į Estiją. Pakeliui Kaune buvo areštuotas, paleistas po kelių dienų, nuvažiavęs į Taliną, kur vėl jį buvo areštavę ir vėl paleidę. Po šitų laimingų sutapimų jis nusprendęs važiuoti atgal į Romą, bet, kadangi neturėjo rusų išvažiuojamosios vizos, tai pabėgęs į Vokietiją tokiu romantišku būdu: atvažiavęs į Virbalį, pamatęs, kad vienoj perono dalyj stovi bolševikų policija, o kitoj – vokiečių, palaukęs tinkamo momento ir, staiga pabėgęs dešimts ar kiek meterių, atsidūręs toj perono dalyj, kuri esanti vokiečių policijos užimta. Vokiečiai jo negrąžinę, nes turėjęs jų vizą.

Kaip matote, pasaka komplikuota. Dass er so ein Schwein haette, glaube ich nicht, vielmehr meine ich, dass er selbst ein Schwein ist (9). Aš to pono nepažįstu, bet girdžiu, kad jis ieško pažinčių su

mumis. Kad jaunas žmogus meluoja, tai labai galimas dalykas, bet reikia ištirti, ar nebus jis bolševikų agentas. Deja, aš negaliu gauti jo pasą pasižiūrėti.

Į Jūsų leidinį siunčiu p. Girdvainio ir savo fotografijas ir toliau pranešu tekstą kalbos, kurią pasakiau rugpjūčio mėnesio 6 dieną Lietuvių kolonijai.

„Aš esu pakvietęs Jus į Lietuvos Pasiuntinybės rūmus, nes esu priverstas juos ši vakarą apleisti. Aš kaip ir visi kiti Lietuvos atstovai atsisakiau pripažinti Lietuvos okupaciją, Maskvos bolševikų, užpuolusių Lietuvą, primestą komunistų valdžią ir atmečiau bolševikų ambasadą reikalavimą perduoti jai Lietuvos Pasiuntinybę, tačiau mano buvimas šituose gražuose rūmuose ilgiau nebegalimas. Tai, kad aš apleidžiu šituos rūmus, nereiškia, kad sovietai turėtų teisę juos užimti ir atstovauti Lietuvai, kuri yra bjauraus bolševikų užpuolimo auka. Šią sunkią mums valandą tebūnie mums paguoda įsitikinimas, kad Lietuva neužsitarnavo tos skriaudos, kuri jai Maskvos komunistų padaryta.

Žiūrint į šiuos tuščius kambarius, į atdarus langus ir duris, gali atrodyti, kad mirtis yra aplankiusi šiuos namus. Bet taip nėra. Lietuva nenumirė ir negali mirti. Ji vėl atsikels nepriklausoma ir laisva.

Čia esantiems didžiosios Italijos piliečiams dėkoju už jų bendradarbiavimą su mano pirmtakūnais ir su manim. Bendradarbiaudami su mumis, jie dirbo ir savo kraštui, ir iš viso gerai bylai.

Mes tikime, jog Lietuva prisikels, ir tam mes dirbsime. Jei Dievas norės mums atlyginti už mūsų ištikimybę Lietuvai, tesuteikia Jis kiekvienam mūsų malonę kovoti už Lietuvos laisvę ir ją atstatyti.“

Lietuvių kolonijos Romoje vardu atsakė Vyskupas Bučys, dėkodamas Lietuvos ministeriams prie Kvirinalo S. Lozoraičiui ir prie Vatikano S. Girdvainiui už jų patriotinį pasiryžimą nepripažinti Lietuvos okupacijos ir kviesdamas tautiečius būti vieningiems bei dirbti Lietuvos Nepriklausomybei atstatyti.

Po to susirinkę sugiedojo Tautos Himną.

Prie viso to reikia pridėti, kad visos gėlės Pasiuntinybės parke buvo nupjautos mano žmonos įsaky-

mu ir kad, be namų, bolševikams nebuvo perduota jokio kito turto nei archyvų.

Širdingai spaudžiu ranką.

Jūsų

[Parašas:] S. Lozoraitis

(9) *Netikiu, kad jis būtų toks laimės kūdikis, greičiau jau jis pats yra šunsnukis (vok., žodžių žaismas)*

[10]

Roma, 1941 m. vasario 2 d.

Aukštai Gerbiamas Ponas Šeiniui,

Labai širdingai dėkoju už Tamstos knygos atsiuntimą (10). Bet dar daugiau turiu padėkoti už tai, kad ją parašei ir vien tik savo rūpesčiu bei pastangomis išleidai. Tai pirma knyga apie šitą, šaukiančią į dangų, neteisę. Tamstos didelis nuopelnas, kad Skandinavija bus painformuota tiesioginio liudininko ir dalyvio apie tai, kaip šiandien Europos viduryje bjauriausi iš visų lig šiol buvusių barbarų nebauždžiami gali užpulti žydintį trijų milijonų civilizuotų žmonių kraštą ir paversti jį griuvėsiais ir kalėjimu.

Nors niekas mūsų tarpe čia švediškai nesupranta, vis dėlto visi mes Tamstos knygą apžiūrėjome ir apčiupinėjome.

Kaip būtų gera, jei ji galėtų išeiti dar kitomis kalbomis. Ar nevertėtų, kad Tamstos leidėjas susietų su kuria italų leidykla? Pavyzdžiui, su Fratelli Bocca Milane? Jie įdomaujasi bolševikų klausimais, nes leidžia didelę knygų seriją, pavadintą „La Russia contemporanea“ („Šių dienų Rusija“). Jau išėjo apie 15 knygų įvairiais bolševizmo klausimais. Esu perskaitęs keturias, visos jos aiškiai antibolševikiškojo dvasioj parašytos, o išleistos 1940 metais!

Tamstos knygos santrauką buvau gavęs kiek anks-

čiau. Toj santraukoj man užkliūva keli dalykai, kuriuos leisk Tamsta man čia pažymėti su visais rezervais, priderančiais žmogui, kuris negali paskaityti tekstą ir tesprendžia iš kelių santraukos sakinių.

[...]

Dėl Vyriausybės nuomonės apie padėtį bei perspektyvas galiu štai ką paliudyti. Tuoj po [1939] X.10 Sutarties pasirašymo aš pasiūliau p. Urbšiui pavesti man susitikti su p. p. Klimu ir Balučiu ir paruošti planą priemonių besiantinančios katastrofos atvejui. Toks planas buvo paruoštas ir man buvo pavesta referuoti jį Kaune. Kaune išbuvau keturias savaites, ligi XII.9, daug kartų tardamasis su Vyriausybe. Iš viso to, deja, beveik nieko neišėjo, bet tai kita rokunda. Aš čia miniu apie tai, norėdamas parodyti, kad Vyriausybė, išskyrus vieną kitą žmogų, didelių iliuzijų sau nedarė. Jau dėl to vieno lygiu būdu negalėjo jų turėti ir tie politikai, kurie buvo kontakte su Vyriausybe.

[...]

Deja, čia retas kas moka švedų kalbos, todėl ne labai galima Tamstos knygą paskleisti. Vis dėlto ar būtum Tamsta malonus atsiųsti p. Girdvainiui 7 egzempliorius? 100 Šv. kronų yra Tamstai pervedamos per banką.

Man bus labai malonu, jei turėdamas kada laiko ir noro Tamsta parašytum man kelis žodžius, ką veiki ir ką galvoji.

Dar kartą ačiū.

[...]

Mano žmona, p. Girdvainis siunčia Tamstai ir Tamstos žmonai geriausių linkėjimų. Širdingai prisidėdamas prie jų, aš spaudžiu ranką ir palieku

Tamstos

[Parašas:] S. Lozoraitis

(10) *Minima knyga – I. Šeinius „Raudonasis tvanas“*

[11]

Roma, 1941.II.6

[S. Garbačiauskui]

Gerbiamas Ponas Konsule,

Ačiū už Jūsų laišką ir nuorašus[...].

Siųsdamas nuorašus, malonėkit žymėti ant jų, kam buvo adresuoti, kad galėčiau lengviau susivokti. Iš Jūsų laiško dr. Geručiuui matau, kad neturit pabėgėlių sąrašo, tad siunčiu čia mano gauto sausio mėn. iš p. Kuzminsko sąrašo nuorašą.

Kaip pats žinot, p. RP (11) jokia būdu palikti nei pas Jus, nei kur kitur Europoje, deja, negalėjo. Esu rašęs p. Žadeikiui, prašydamas panaudoti visą savo įtaką ir duoti visų reikalingų patarimų, kad jo atvykimas Amerikon nesukeltų kokių naujų dulkių. Mano temperamento žmogui tie ginčai dėl kada tai buvusio pas mus ir visiškai negalinčio atgimti režimo yra keisti ir nesuprantami. Lyg esančio mirtinam pavojui laivo jūrininkai, užuot gelbėję laivą, ginčytųsi, kiek kartų kurį kapitonas buvo nubaudęs.

[...]

Geriausių linkėjimų. Spaudžiu ranką.

Jūsų

[Parašas:] S. Lozoraitis

■

(11) *Respublikos Prezidentas*

Laiškų publikacijos tęsinys kitame numeryje

Edvardas GUDAVIČIUS

ANTROJI JUOZO JURGINIO PUSĖ

Minint Juozą Jurginį, po pavardės dedamuose skliausteliuose rašomos jau dvi datos. Jis nebepratęs to, ką yra pasakęs ir parašęs, šie dalykai nebesikeis. Tačiau įvertinimai keisis, nes keičiasi pats gyvenimas. Ir visų pirma tai bus pažintis, kurios reikės vis daugiau, tolstant nuo antrosios skliaustelių datos.

Iš pradžių palyginkime du tekstus:

*Epochos išmintį sukuria mokslas, tačiau ją fantastiškai išreiškia menas. Vaizduotė ir fantazija šiandien tiek pat reikalingos, kiek jos buvo reikalingos praeityje. Net galima drąsiai teigti, kad vaizduotės suklebėjimas – tai kultūrinio pakilimo laikotarpis, jos išsekimas – atoslūgis. Emocijų sužadinta vaizduotė skatina ieškojimus, gimdo atradimus, kelia bandymus ir eksperimentus. Ir šiandien mokslas būtų bejėgis be vaizduotės ir fantazijos. **Mokslas iš meno atėmė daug siužetinių, pasakojamųjų dalykų, jo priemonės atskleisti tiesai žymiai padidėjo, tačiau jis neatėmė ir niekad neatims iš meno jausmų, emocijų, vaizduotės ir fantazijos.** Mokslo pažanga nenaikina meno, o tik skatina jį daryti emocionalesniu, kartu filosofiskai abstraktesniu¹.*

*XI a. menas įprasmina žmonių viltį. Regimoji visa ta yra ankšta, nejudri, laikina, pasenusi. Ankstyvosios Bažnyčios puoselėta krikščionybė stengėsi žmones iš jos išlaisvinti, tad ir jos menas nesiekė perteikti jutiminės realybės. Tačiau jis nėra abstraktus, kadangi esminiai atitikimai paverčia gamtą patikimu antgamtiškumo atspindžiu. Menininkas semiasi įkvėpimo iš natūralių formų, bet jas atrenka ir ištobulina, paversdamas vertomis antrojo atėjimo šlovės. **Meno kūrėjas ieško mistinių kontempliacijų prošvaisčių atitikmenų ir siekia pavaizduoti absoliutą.** Jo tikslas sutampa su vienuoliškos aplinkos, kur tuo laikotarpiu kaip tik buvo kuriami meno kūriniai, misija².*

Tai dviejų, kaip šiandien sakytume, *medievistų* tekstai. Tada, kai šios knygos buvo rašomos³, sakytą *feodalizmo istorikų*. Abi jos pasirodė XX a. 7-ąjį dešimtmetį. „Katedrų laikai“ buvo pirmoji Duby knyga, pelniusi jam pasaulinę pripažinimą, Jurginis 1962 m. išleido savo lietuviškojo feodalizmo genezės studiją⁴, tapusią mūsų socialinės medievistikos klasika. Šioji klasika nėra mano rašinio tema, bet ne tai svarbiausia. Tepasakytina, kad čia teko sugretinti kūrinį, aukščiausiu paradigminiu lygiu formuojantį pasaulio istorijos mokslą, su kūriniu autoriaus, gyvenusio šalyje, kuri XX a. pirmąjį ketvirtį dar neturėjo savo istorijos mokslo ir kuri minėtų 7-uju dešimtmečiu apskritai neegzistavo oficialioje pasaulio opinijoje. Erdvės ir laiko masteliais tai nelygintini tekstai, tačiau kuo skiriasi viršuje ir apačioje riebiu šriftu išskirta mintis ir jos esmę nusakantys pabrauktieji žodžiai? Savo laiku ir savo erdvėje Juozas Jurginis sugebėjo pasakyti ir pasakė tą, ką ir George'as Duby. Pasakė originaliai.

Šioje vietoje žodis „sugebėjo“ nėra žodžio „galėjo“ sinonimas, nes vienur viskas priklauso daugiausia nuo paties žmogaus, o kitur gali mažiausiai priklausyti. Duby nevaržomas tęsė Lucieno Febvre'o ir Marco Blocho pradėtą mentalitetų istoriją. Jis aptarinėjo turtingą kultūrinę paveldą ir rašė žinių visuomenei. Jurginio karta paveldėjo mokslo pradmenų nuotrupas, o prisilietimą prie jų akylai stebėjo cenzoriai. Pokario visuomenės žinių alkio būta didelio, tačiau kiek ir kokių pastangų reikėjo tokiomis sąlygomis jam patenkinti? Nuodugniai Jurginio fenomeną galima aptarti, nurodant keturženklę jo darbų rodyklę ir komentuojant jos pozicijas. Trumpai jį apibūdina mokslininko ir mokslo populiarintojo formulė. Vienur jis įvardytinas kaip vienas svarbiausių Lietuvos medievistikos atkūrėjų, kitur – kaip žymiausias šito darbo pradininkas. Abu šie komponentai buvo ir yra būtini. Jų antrasis dar mažai aptartas. Nepretenduoju tai čia padaryti poroje puslapių, noriu tik pasakyti (tai, be abejo, bus labai vienpusiška), ką gavau iš Juozo Jurginio kaip

eilinis vartotojas dar nebūdamas profesionaliu istoriku.

1966 m. išėjo Michalono Lietuvio traktatas „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“⁵ (kiek žinau, tai buvo pirmoji puikiosios „Lituanistinės bibliotekos“ knyga). Leidinį parūpino ir įvadą parašė Juozas Jurginis. Prieš metus pasirodė jo kultūros istorijos studija⁶. Nuorodų joje nėra daug, bet tomis sąlygomis darbo originalumą lėmė ne jos, o aptartų temų mastas ir visuma. Šiaip ar taip, tai vis dėlto mokslinė pozicija, o mokslo sklaidos srityje net ir didelis laimėjimas. 1968 m. mūsų visuomenė gavo kolektyvinę Juozo Jurginio, Vytauto Merkio ir Adolfo Tautavičiaus monografiją apie Vilniaus istoriją⁷. Ar galima visuose šiuose darbuose nurodyti griežtą ribą tarp „grynojo“ mokslo ir „grynosios“ apšvietos? Vengdamas tiesaus atsakymo, verčiau ją nurodysiu „Baudžiavos įsigalėjimu“⁸ vienoje ir lietuvių kilmės „Legendomis“⁹ kitoje pusėje. Iš to seka, kad tiesiai atsakyti nėra lengva. Duby, prisimindamas vizualikai sukurtą savo tekstą, nurodė, kad šitas darbas jam iškėlė naujus prioritetus, privertė permąstyti tai, ką jis pamatė ar patyrė. Galbūt galėtume pripažinti, kad Jurginis ne nusileido iki eilinių skaitytojų lygio, o atėjo pas juos su savo sugebėjimais ir žiniomis.

7-ojo dešimtmečio „sprogimas“ prasidėjo ne jo viduryje. Dar prieš pasirodant „Baudžiavos įsigalėjimui“, pasirodė Juozo Jurginio Lietuvos meninio paveldo istorinė apžvalga¹⁰. Šiandien, kai gyvuoja solidi Lietuvos menotyrininkų mokykla, o pats esu tik vertintojas mėgėjas, šį darbą irgi turiu pavadinti mėgėjišku. Tačiau šia proga leisiu sau sugretinti dvi (XX a. pradžios ir vidurio – pabaigos) keliolika leidimų išlaikiusias meno istorijos santraukas. Abi jas parašė žymūs savo meto specialistai ir nesiruošiu vertinti to, ko nežinau. Mūsų temai įdomu tik palyginti trumpas, bet esmines jų pratarmių citatas:

*Siekiant istoriškumo, menas tik tuomet nebesuvo-
kiamas, kai to užsigeidžia bukas didaktikos diktatas*¹¹.

*Ši knyga skiriama kiekvienam, kam reikia pagalbos,
pirmą kartą žengiant į keistą ir kerintį meno pasaulį*¹².

Tai švietėjų principai. Antrojoje XX a. pusėje Lietuvai jų labai reikėjo ir Jurginis ėjo pirmoje jų gretoje. 1987 m. ore

jau jautėsi pertvarkos dvelksmas. Tuo metu kaip tik prasidėjo tai, ką drįsčiau pavadinti *Algimanto Čekuolio laikmečiu*. Užsienio lietuviams vilioji skirtam *Gimtajam kraštui* buvo leidžiama į valdišką propagandą pakaišioti trupučiuką istorinio paveldo gėlyčių. Dabar tai buvo ne tik leista, bet ir liepta pakreipti „vidaus vartojimui“. Čekuolis buvo tas žmogus, kurio šiai progai ir reikėjo. Jis pasikvietė Jurginį, o Jurginis atsivedė savo komandą. Mūsų (Istorijos instituto) skyriui jis pasakė: „Rašykite.“ Taip populiarūs istorikų straipsniai įsijungė į atgimimo spaudą. Priminsiu tik vieną epizodą. 1988 m. gegužės mėnesį *Komjaunimo tiesa* ir *Gimtasis kraštas* varžėsi, kuris pirmas paskelbs straipsnį, nusakantį Vyčio kilmę. Regis, Čekuolis viena diena aplenkė savo varžovus. Šiose lenktynėse nebuvo pralošusiųjų, mūsų heraldikos mokslo kūrėjas Edmundas Rimša 1990 m. jau konsultavo Aukščiausiąją Tarybą, kaip pagal visas taisykles reikėtų sutvarkyti atkurtos Lietuvos Respublikos herbą. Konsultacijos labai pravertė: gražiai skriejančio tarpukario žirgo uodega buvo nuleista, o suvereniai šaliai reikėjo ją pakelti. Tai buvo laiku padaryta (pvz., lenkams karūnos grąžinimas ereliui atsiėjo milijonus zlotų).

Visi šie pavyzdžiai parodo, ką reiškia visuomenei priartintos mokslo žinios. Konkretų atvejį mūsų kultūros istorijoje pateikia Juozo Jurginio fenomenas. ■

¹ J. Jurginis, Istorija ir poezija, Vilnius, 1969, p. 10.

² G. Duby, Katedrų laikai. Menas ir visuomenė 980–1420, Vilnius, 2004 (toliau – Katedrų...), p. 104.

³ G. Duby cituojamas iš lietuviško vertimo (žr. 2 nuor.). Versta iš: G. Duby, Le Temps des cathedrales: L'art et la société, 980-1420, Paris, 1976 (pirmą kartą kūriny išleistas 1966-1967) – G. Duby, Katedrų..., p. 4. J. Jurginio veikalas „Istorija ir poezija“ išleistas 1969 m.

⁴ J. Jurginis, Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, Vilnius, 1962.

⁵ Mykolas Lietuvis, Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius, Vilnius, 1966.

⁶ J. Jurginis, Renesansas ir humanizmas Lietuvoje, Vilnius, 1965.

⁷ V. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos, Vilnius, 1968.

⁸ J. Jurginis, Baudžiavos...

⁹ J. Jurginis, Legendos apie lietuvių kilmę, Vilnius 1971.

¹⁰ J. Jurginis, Lietuvos meno istorijos bruožai, Vilnius, 1960.

¹¹ Ernst Wickenhagens Geschichte der Kunst mit einem Anhang über die Musikgeschichte. Dreizehnte vermehrte und verbesserte Auflage durchgesehen von Hermann Uhde-Bernays, Eßlingen, 1912, p. VII.

¹² E.H. Gombrich, Meno istorija, Vilnius, 1997, p. 7. Versta iš: E.H. Gombrich, The story of art. Sixteenth edition (revised, expanded and redesigned), London, 1995.

Vincentas LUKOŠEVIČIUS

APIE LIETUVOS SULIETUVINIMĄ IR LIETUVIŲ VERSLININKŲ SAJUNGA*

Verslininkų sąjungos valdybos pirmininkas Romanas Polovinskas sveikinime antrajam kongresui, atsiųstame iš Karlsbado, kur tuo metu gydėsi, rašė, kad per 15 nepriklausomybės metų visuomenės gyvenimas jau gerokai aplietuvintas. O mokslas, menas, valstybės administracinis aparatas – visai lietuviškas. Bet ūkio gyvenimas tebesąs toks, kad vien apie tai pagalvojus liūdna darosi. Lietuvos centruose – miestuose ir miesteliuose – verslas iki šiol dar nelietuviškas. Pavyzdžių toli ieškoti nereikia. „Posėdžių pertraukų metu pasidairykite po laikinosios sostinės gatves, paskaitykite iškabas. Vakare nueikite į kinematografą, į koki didesnę restoraną. Kas tenai yra, kas tenai sėdi ir kam visa tai? Ir kas tenai atstovauja materialinį išteklių ar perteklių? Iškabų pavardės ir kalbos garsai atsakys į tuos klausimus.“ O kiek litų išplaukia „į vieną šiltą kraštą“. Jau vien išorinis miestų vaizdas rodo, kad „lietuviai verslininkai iki šiol Lietuvoje tebėra tikrai įnamių padėtyje“.⁴³

Tad kokia gi išeitis, ką siūlo Verslininkų sąjunga ir jos šalininkai? „Mes norime, – tęsia Polovinskas, – Lietuvą sulietuvinti pačioje jos esmėje – jos ūkyje. Juk visiems dabar aišku, kad mūsų ekonominių tvirtovių lietuviškumas yra Lietuvos nepriklausomybės pagrindas. Kol nesulietuvintas ūkis, tol bus sunku kalbėti ir apie Lietuvos stiprybę, ir apie lietuvių tautinę kultūrą.“⁴⁴

Skaitydamas pranešimą kongrese, Antanas Rastenis teigė: „Viena iš svarbiausių kliūčių, kuri sulaiko platesnį mūsų kultūrinių gėrybių naudojimą, yra per mažas pasiturinčiai gyvenančių lietuvių skaičius.“⁴⁵

Kaip tik ši aplinkybė lemia, sakė jis, kad vieninteliame viasoje valstybėje dramos teatre tik kai kada per spektaklį

būna apypilnė žiūrovų salė. Labiau lankomi operos ir baleto spektakliai, nes čia nereikia mokėti lietuvių kalbos. Koncertuose taip pat mažai publikos, nes tie, kurie turi pinigų ir galėtų juose lankytis, labiau domisi „čigoniškai rusiškais romansais“. Aišku, tai neskatina lietuvių kompozitorių kurti.

Apibūdinęs esamą padėtį, Rastenis pabrėžia, kad niekas nėra nemano priekaištauti kitataučiams Lietuvos piliečiams, kodėl šie neišsižada savo tautos. Negalime reikalauti, – sakė jis, – kad žydai lankytų tik lietuvių dramos teatrą, o ne liaudies namus, kur spektakliai vyksta rusų kalba. Negalime reikalauti, kad jie skaitytų lietuviškas knygas ir laikraščius, palaikytų lietuviškas mokyklas ir t.t. Negalime, nes kiekvienos tautos žmonės turi teisę ir pareigą rūpintis savosios kultūros reikalais. Bet esamoji padėtis pirštu prikišamai rodanti, kad vien politinė nepriklausomybė neužtikrins lietuvių tautos lygiavertiškumo su kitomis tautomis. Be politinės nepriklausomybės reikalinga dar ir ekonominė nepriklausomybė. O tai reiškia, kad lietuviai turi įsitvirtinti srityse, kuriančiose materialinį valstybės pagrindą. Tos sritys – tai prekyba, pramonė ir amatai.

Didžiausia kliūtis lietuviams įsitvirtinti versluose yra tai, kad jiems beveik viską tenka pradėti nuo nulio, t.y. jie neturi nei kapitalo, nei patirties. Kapitalui sukaupti irgi reikia tam tikrų sugebėjimų. „Todėl man ir atrodo, kad į šį dalyką turi būti atkreiptas pirmutinis verslininkų žvilgsnis. Pirmiausia – mokėjimas dirbti versluose. Mokėsi gerai dirbti, atsiras ir kapitalas – visos kitos kliūtys nebeturi būti baisios.“⁴⁶

Vis dėlto didelė kliūtis yra ir tai, kad kitataučiai, ypač žydai, atvirai priešinas lietuvių norui imtis verslo, esą tai ne jų duona. Viešai spaudoje žydai labai gražiai kalba, girdi, jie nieko prieš, kad lietuviai imtųsi verslo – „konkuruokite su

* Tęsinys iš nr. 1. Pabaiga.

mumis kaip lygūs su lygiais“. Tikroji šių žodžių prasmė tokia: konkuruokite su mumis kaip lygūs su lygiais, nes tada, esame tikri, jūs mūsų neveiksite – mes turime kapitalą, o jūs neturite; mes turime specialius bankus ir Lietuvos banku gebame pasinaudoti, o kur jūs gausite kreditų? Mes turime namus geriausiuose miestų rajonuose, bet jums patalpų nenuomosime, nors jos ir tuščios stovėtų; mes turime klientūrą ir ją išlaikysime, nes imsime pigiau pardavinėti, o jus sumažintos kainos atves į bankrotą; mūsų rankose urmo sandėliai, todėl jums prekes parduosime tik antroje eilėje ir prastesnės rūšies ir t.t.

Su kitataučių, ypač žydų, pasipriešinimu, – sakė Rastenis, – tenka skaudžiai susidurti kiekvienam lietuviui, bandančiam imtis verslo. Kad ir kaip sunku tokį pasipriešinimą atlaikyti, vis tiek „svarbiausias lietuvių verslininkų tikslas yra iškovoti ekonominį lietuvių savarankiškumą, vadinasi, sukurti stiprias prekybos, pramonės bei amatų versloves, kurios būtų lietuvių rankose! Tai yra pagrindinis tikslas. O kova su trukdytojais yra tik antros eilės uždavinys“.⁴⁷

Rastenis pabrėžė, kad Verslininkų sąjunga yra ne tiek ekonominė, kiek idėjinė organizacija. Dabartiniai verslininkai kovoja dėl Lietuvos ekonominės nepriklausomybės panašiai kaip savanoriai, kurie kovėsi dėl šalies politinės nepriklausomybės. Todėl verslininkų sąjūdį turi paremti visa susipratusi Lietuvos visuomenė.

Savaitraštis *Verslas* einas gerai, bet jį skaito daugiausia tik patys verslininkai. Reikėtų, kad ir kiti laikraščiai atkartotų svarbesnes jame skelbiamas mintis, kaip yra atkartojamos užsienio naujienos. Kongresas turėtų kviesti talkon ne tik spaudą, bet ir kitas lietuviškas organizacijas, „kurios rūpinasi mūsų tautinių pajėgų ugdymu“. Pirmiausia reikia moralinės jų paramos. Būtina populiarinti lietuvių verslininkų sąjūdžio idėjas visuomenėje. Bet svarbiausioji lietuvių verslininkų pasisiekimo garantija – krikščioninis švarumas ir rimtas pasirengimas darbui.⁴⁸

Programiniame Rastenio pranešime išdėstytos idėjos atsispindi ir kongreso rezoliucijose – prašoma, kad vyriausybė sudarytų normalias sąlygas lietuviškam verslui, kaip galima greičiau organizuotų kreditą ir t.t. Kreipiamasi ir į lietuvių visuomenę.⁴⁹

Keletą straipsnių *Versle* Rastenis paskelbė po to, kai komendantas uždraudė toliau leisti *Tautos žodį*, *Lietuvos žodį*

ir kai kuriuos kitus leidinius, pagarsėjusius išpuoliais prieš žydus ir vadintus antisemitine spauda. Jo atsakymas į klausimus, ar lietuviams verslininkams reikalinga tokia spauda, ar ji gali būti naudinga verslininkų sąjūdžiui, buvo kategoriškai neigiamas.

Bet dažnas paklaus, – sakė Rastenis, – ar turime tylėti, matydami „neleistinus žydų pasielgimus“? Ne, tylėti nereikia, bet svarbu, kad būtų sakoma tik tiesa, nieko neperdant. Tai viena. Antra, apie „neleistinus pasielgimus“ reikia rašyti visais atvejais. Pavyzdžiui, spauda praneša, kad tas ar anas turtingas žydas, išvykdamas į Palestiną, išsivežė ar pervedė į ten kapitalą, sukauptą Lietuvoje. Bet juk kai kas iš lietuvių irgi išveža į užsienį nemažas pinigų sumas. Reikia ir apie tai rašyti.

Pasak Rastenio, vadinamieji antisemitiniai laikraštukai, vienas po kito pasirodė 1933 metais ir kaip „šviežiena“ turėję tam tikrą pasisekimą, ne lietuvių ar Lietuvos reikalus kėlė, bet stengėsi „žydus teisingai ir neteisingai kuo negražiausiomis spalvomis nupiešti, kad tik tai didesnė neapykanta prieš juos lietuvių tarpe kiltų. [...], nors tenai ir būdavo iškelta nemažai tikrų faktų, vis dėlto tie faktai buvo gražinami šmeižto ir neapykantos puošmenomis. [...] O jeigu kas plūdimais, šmeižtais ir neapykanta net ir gražiausias idėjas ima ginti, tas ginamosioms idėjoms tikrai pakenkia“.⁵⁰

Kitame straipsnyje Rastenis savo neigiamą požiūrį į antisemitinę spaudą ir apskritai į antižydiškus išpuolius stengiasi dar labiau pagrįsti. Jis nurodo, kad, nesisikaitant su padorumu ir teisybe, galima daug daugiau apie žydus blogo prikalbėti ir greičiau sukelti lietuvių visuomenėje pasipiktinimo jais audrą, bet argi tokiu keliu einant nebūtų su melo ir neapykantos purvais sumaišytas pats verslininkų vardas ir jų idėja?

Tai kas gi suinteresuotas vadinamosios antisemitinės spaudos leidyba? – klausia Rastenis ir atsako, kad tie laikraštukai, kuriems sudrausti prireikė net „komendanto rankos“, buvo leidžiami „nieko bendro su lietuviais verslininkais neturinčių jaunų vyrų“. Juos skatino antižydiški veiksmai vienoje kaimyninėje Lietuvai valstybėje, apie kuriuos buvo žinoma ir Lietuvoje. Be to, naujus laikraštukus nesunku buvę platinti, juos leisti apsimokėjo. „Vadinasi, kažin kas savaip pakreipęs lietuvių verslininkų idėją, gali-

ma sakyti, ant lietuvių verslininkų pečių pasistojęs neblogai uždirbo.“⁵¹

Rastenys pabrėžia, kad siekis suburti lietuvių verslininkų luomą nėra specifinis veikimas prieš žydus. Jeigu interesai kartais susiduria, tai vyksta paprasta konkurencija, bet lietuviai verslininkai „neturi ir nenori imtis nepadorių priemonių“. Tokių priemonių neturėtų griebtis ir žydai, priešingu atveju jiems bus pasipriešinta. Bet šis pasipriešinimas nukreiptas tik prieš „neleistinus reiškinius“, o ne prieš visą žydų tautą, todėl jokia antisemitinė spauda čia nereikalinga. Į neteisybę turi reaguoti visa lietuvių spauda.⁵²

Matyt, sąžiningos ekonominės konkurencijos principo ne visada sugebėta laikytis. Kita vertus, nebuvo lengva patikrinti faktus ir nuspręsti, ar tai iš tikrųjų „neleistinas reiškinys“. Todėl, nors kategoriškai pasisakyta prieš antisemitinę spaudą, bet panašaus pobūdžio straipsnių pasitaikydavo ir *Versle*, ypač prabilus apie vadinamąją „miestų reformą“.

3. Verslo sulietuvinimas ir „miestų reforma“

Verslo sulietuvinimas arba atlietuvinimas, kaip rašyta *Versle*, glaudžiai sietas su gebėjimu atsilaikyti konkurencinėje kovoje. Tai leistų formuotis viduriniajam gyventojų luomui (sluoksniui) arba tautinei buržuazijai, kuri, įsitvirtindama miestuose, juos atlietuvinotų. Viena iš svarbių prielaidų tapti tinkamais konkurentais seniesiems verslininkams, pirmiausia prekybininkams, laikyta lietuvių prekybininkų parengimas. Neatsitiktinai Verslininkų sąjunga, vos pradėjusi veiklą, įsteigė prekybos mokyklą Kaune ir ragino vyriausybę steigti jų daugiau. Klaipėdoje duris atvėrė prekybos institutas. Ketvirtojo dešimtmečio viduryje jau buvo nemažai nuveikta rengiant lietuvių prekybininkus.

Bet, jei lietuvis baigė prekybos mokyklą ar šiaip įgijo prekybininko patirties ir įsteigė prekybos įmonę, tai dar nereiškia, kad jo verslas klestės. Svarbu užsitikrinti nuolatinę klientūrą, todėl raginta, kad lietuviai eitų pirkti tik į lietuvių krautuvę.

Versle ne kartą piktintasi, kad, nepaisant agitacijos, dar dažni atvejai, kai lietuvis pirkėjas ar užsakovas pasuka į kitataučio krautuvę ar įmonę. Taip yra todėl, kad lietuvių tauta nuo seno laikosi neigiamo požiūrio į prekybą ir kitus verslus. Esą lietuviui žemdirbiui yra negarbinga prekiauti

ar imtis amatų. Tesiverčia tuo kitataučiai. Iš čia ir kyla nepasitikėjimas lietuviais, pradedančiais verslą. Rimta kliūtis lietuviams verstis prekyba kaip tik ir yra „savosios, lietuviškos, visuomenės nepalankumas, nepasitikėjimas savaisiais“.⁵³

Tokį nepasitikėjimą stengtasi išsklaidyti ne vien straipsniais *Verslo* laikraštyje, bet ir skaitant paskaitas visuomenei: „Joks darbas žmogaus nežemina. Svarbu, kad jis būtų sąžiningai atliekamas, kad darbo vykdytojas vadovautųsi aukštos krikščioniškos etikos dėsniais.“⁵⁴

Pakeisti požiūrį, neva lietuviams imtis verslo yra negarbinga, vis dėlto pavyko. „Sąjungai ir visiems veikėjams verslininkams jau pavyko iškelti Lietuvoje ir įrodyti prekybininko, pramoninko ir amatininko darbo bei jų vaidmens tautos gyvenime svarbumą. Tai, nedvejodamas pasakysiu, yra pats didžiausias laimėjimas. Visi juk puikiai atsimename, kad dar labai neseniai į verslus Lietuvoje buvo žiūrima su geroka paniekos ir nepasitikėjimo doze.“⁵⁵

Neabejota, kad siekis atlietuvininti miestus arba miestų sąjūdis, kaip tada sakytą, atitinka visos tautos, o ne vien verslininkų ar kurios nors kitos grupės interesus. *Verslo* redaktorius Albinas Briedis, skaitydamas paskaitą per radiją, teigė: „Miestų sąjūdį iškėlė ne kuri viena politinė grupė, jis iššauktas paties gyvenimo ir su juo eina visi lietuviai, nežiūrint politinių, tikiybinių ar kitokių pažiūrų skirtumo.“⁵⁶⁻⁵⁷

Verslininkų sąjunga skelbė, kad jos pagrindinis tikslas – sulietuvininti ir sukultūrinti Lietuvą, keliant lietuvių ūkinį pajėgumą. Sąjungos nariai buvo susirūpinę, kodėl tokia apverktina lietuvių kalbos, nors ji paskelbta valstybine, padėtis. Ne kartą ragino imtis priemonių lietuvių kalbai ginti, siūlyta surengti akciją, kad viešose vietose (įstaigose, gatvėse, kavinėse, krautuvėse, traukiniuose ir kitur) būtų kalbama tik lietuviškai: „Gana jau to kuklumo, kad dėl vieno kito kitataučio, per tiek metų nepasistengusio pramokti lietuviškai, mes kalbam jį ar net kita (pvz., su žydais – rusų) kalba.“⁵⁸

Kartu su lietuvių kalba akcentuota ir kultūros svarba, nurodant, kad Latvijoje ir Estijoje išsimokslinimo ir kultūros lygis yra aukštesnis, o su tuo susiję ir kiti teigiami reiškiniai – ten mažesnis vaikų mirtingumas ir apskritai sergamumas, didesni laikraščių ir knygų tiražai, taigi žmonės daugiau skaito ir pan. Pažymima, kad geresnę padėtį

Latvijoje ir Estijoje pagal daugelį rodiklių atitinka Lietuvos tautinių mažumų, bent jau pagrindinės iš jų – žydų, padėtis. Pavyzdžiui, Lietuvoje lietuvių gimnazijų yra 38, o kitataučių – 18, tad viena žydų gimnazija tenka 9500 žydų, o viena lietuvių gimnazija – maždaug 60000 lietuvių.⁵⁹

Vadinasi, skelbdama šūkį „Lietuvis – pas lietuvi“ ir artimą jam „Lietuva – lietuviams“, ragindama plėsti lietuvių kalbos vartojimo arealą, kelti kultūrą, Verslininkų sąjunga siekė sutelkti lietuvių visuomenę lietuviškiems verslams ugdyti, kad šiuo pagrindu suaktyvėtų kultūros raida ir paspartėtų tautos modernėjimo procesas.

Verslininkų sąjungos veikėjai tikino, kad keliant šūkį „Lietuva – lietuviams“ nenorima žydų varyti iš Lietuvos ar pan., tik išreiškiama nuostata, kad lietuviai turi dominuoti visose srityse, jiems turėtų priklausyti apie 85% visų verslų. Sąjungos generalinis sekretorius K. Mačernis, kalbėdamas apie 1937 metais nuveiktus darbus, nurodė, kad šis šūkis nėra „kokia agresinga tezė, nukreipta prieš kurias mažumas, bet tezė – reikalaujanti išlyginti tautybių procentus versluose“.⁶⁰⁻⁶²

Iš pat pradžių, kai tik susikūrė, Verslininkų sąjunga paskelbė, kad sulietuvinti verslus sieks per konkurencinę kovą, bet verslininkus lietuvius turi paremti visa lietuviškoji visuomenė („Lietuvis – pas lietuvi“), o iš dalies ir valstybė (per valstybinius užsakymus ir pan.), bent jau tiek, kiek ji rėmė ir remia kooperaciją. Šitos tradicinės linijos laikytasi iki pat 1940 metų. Bet reikalai nesiklostė taip sparčiai ir sėkmingai, kaip norėjosi, todėl maždaug nuo 1935 m. vis dažniau pasigirdavo imtis radikalesnių reikalavimų.

Raginimas imtis ryžtingų veiksmų aiškiai nuskambėjo jubiliejiniame verslininkų kongrese, vykusiame 1935 m. lapkričio 10 d. Panevėžyje. Pranešėjas Albinas Briedis kalbėjo: „Po žemės reformos šiandien svarbiausias tautos siekimas – reformuoti miestus, sulietuvinti juos. [...] Juk nepakenčiamas dalykas, kad lietuviai, visame krašte sudarydami 85% visų gyventojų, prekyboje, pramonėje ir amatuose tesudaro vos 33%.“⁶³

Pranešime buvo pakartoti ir įprastiniai verslininkų raginimai, tokie kaip „Lietuvis – pas lietuvi“ ir pan., bet iškelta ir naujų, radikalesnių: „Verslininkai kovoja ne tik už lietuvišką, bet ir už turtingą Lietuvą. Kodėl lietuvis [...] turi būti skurdžius ir bedarbis? Gana mūsų kapitalui likti universa-

liam ir dardėti nežinia į kurias padanges. Jis privalo būti nacionalizuotas ir neapleisti Tėvynės.“⁶⁴

Nors nepatikslinkta, bet iš konteksto aišku, kad kalbama tik apie žydų kapitalą, nes nemažai jo atsiduria Palestinoje.

Panevėžio kongrese atkreipęs į save dėmesį Albinas Briedis, Kaziui Sruogai pasitraukus, buvo paskirtas *Verslo* redaktoriumi nuo 1936 m. kovo 15 d. Pirmame vedamajame straipsnyje naujasis redaktorius pareiškė, kad verslininkų sąjūdžio pagrindas yra tauta, o vykdytojas – valstybė. Be vieno ir be kito esą neįmanoma įsivaizduoti Lietuvos. Tauta esanti valstybė, o valstybė – tauta.⁶⁵⁻⁶⁶ Toks valstybės vaidmens iškėlimas – neatsitiktinis, nes įgyvendinti keliamus reikalavimus įmanoma tik padedant valstybei.

Kitame straipsnyje Briedis rašė, kad Lietuvos kapitalas turi būti neatsiejamai susijęs su tauta ir tapti miestų sąjūdžio pagrindu. „Lietuvių tautos valia valstybei yra privaloma. Pražūtinga, jei valstybė gyventų sau, o tauta vėl sau.“⁶⁷

Taigi „tautos valia“ valstybei yra privaloma. O tautos valia – tai siekis, kad lietuviams priklausytų ne mažiau kaip 85% viso Lietuvos kapitalo. Vadinasi, valstybė turėtų remti, o gal net garantuoti, kad šis siekis būtų įgyvendintas.

Atsakydama į reikalavimus ryžtingais veiksmais paremti lietuvius verslininkus, Vyriausybė pabrėžė, kad ir toliau laikysis laisvosios konkurencijos principo, o priimti tam tikrus įstatymus, kurie suteiktų privilegijų lietuviams verslininkams, nėra reikalo.

Vyriausybės poziciją glaustai, bet aiškiai išdėstė vidaus reikalų ministras gen. Kazimieras Skučas interviu, duotame *Verslui*. Jo nuomone, lietuviai verslininkai turėtų sparčiau įsitvirtinti miestuose, tačiau ne laukdami ar gavę privilegijų, o „pilnai išnaudodami visas ūkines galimybes, prisitaikant prie valstybės sąlygų ir ekonominės padėties ir evoliucijos keliu, palaipsniui ir normaliomis priemonėmis sėkmingai konkuruoti rinkoje. Tokiam darbui jie turės visuomet tinkamą paramą“.⁶⁸

Ministras išvardijo ir savybes, kurias lietuviai verslininkai turėtų išsiugdyti, jeigu jie nori sėkmingai konkuruoti. „Linkiu lietuviams verslininkams stiprėti kaip ekonomiškai, taip ir savo profesijos reikaluose, vis ugdant gerąsias verslininkų ypatybes – kaip darbo pamėgimą ir jo tinkamą atlikimą, žodžio laikymą, mandagumą, punctualumą, sąžiningumą ir t. p., nes tik tinkamo profesinio lygio vers-

lininkas gali rimtai konkuruoti rinkoje ir turėti reikiamą pasisėkimą.⁶⁹

Panašiai kalbėjo ir teisingumo ministras Antanas Tamošaitis Palangos kongrese, vykusiame 1939 m. liepos pradžioje. Jis paragino lietuvius verslininkus laikytis tradicinės Verslininkų sąjungos linijos, nelaukiant ir nesitikint kokių nors privilegijų ar išimtinės paramos: „Ne kokiomis privilegijomis, ne išimtina valstybės parama verslininkai galės įsikurti miestuose, bet tik savo pasiruošimu, tik sugebėjimu dirbti ir tinkamai atlikti savo verslo patarnavimus. [...] Kitokiu būdu išplėstas mūsų verslininkų kadras būtų trapus. [...] Todėl Verslininkų sąjungos veikimo svoris turi būti nukreiptas į pasiruošimą verslams ir į mūsų prekybininkų bei amatininkų sąžiningumo bei tvarkingumo ugdymą.“⁷⁰

Pasisakymų žydų atžvilgiu radikalėjimą ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje lėmė ne tik vidinės priežastys, bet ir įvykiai kitose Vidurio Europos šalyse – žydų teisės buvo suvaržomos Lenkijoje, Čekoslovakijoje, Vengrijoje, jau nekalbant apie Vokietiją. *Versle* rašyta, kad užsienio spaudoje žydų klausimas plačiai svarstomas ir siūlomi būdai jam spręsti, kai kurios valstybės yra priėmusios griežtus įstatymus ir suvaržiusios žydų teises. „Gal tik Europoje yra vieninga valstybė – Lietuva, kurioje tas klausimas nesvarstomas ir į žydus žiūrima kaip į savo tautiečius, gerbiant juos kaip ir visus kitus piliečius.“⁷¹

Nepalankų nusiteikimą skatino ir žydų kraustymasis iš Klaipėdos į Lietuvą, daugiausia į Kauną, 1938 m. pabaigoje. Lietuvos verslininkams, pirmiausia kauniečiams, ir apskritai Kauno gyventojams tai sukėlė papildomų nepatogumų. Žydai senbuviai atvykęlius stengėsi apgyvendinti savo namų butuose, suteikti jiems darbą. Todėl pareikalauta, kad lietuviai, nuomojantys butus žydų namuose, išsikeltų, o nepanorusius to padaryti, pradėta iškeldinti per teismus. Verslininkams irgi teko išsikraustyti iš patalpų, nuomotų krautuvėms, amatų dirbtuvėms ir t.t.

Verslo laikraščio žiniomis, baigiantis 1938 metams, iš Klaipėdos į Kauną persikraustė apie 4 tūkstančiai žydų. Dar 2 tūkstančių laukta atsikeliant artimiausiu metu.⁷² Tarp atvykėlių daugiausia buvo prekybininkų, pramoninkų, amatininkų. Su nerimu laukta padidėsiančios konkurencijos, kai jie atnaujins savo verslus.

Dėl Klaipėdos žydų antplūdžio imta svarstyti, ar nereikėtų Lietuvai imti pavyzdžio iš kitų valstybių, kur žydams yra uždrausta supirkinėti turtą iš ne žydų. Juk jie jau nemažai sklypų Palangoje, Kretingoje, Kaune ir kitose vietose supirkę. Esą laikas susirūpinti ir mums, kad „žydai neturėtų teisės iš lietuvių supirkinėti turtą“.⁷³

Buvo minimi ir kiti konkretūs žydų teisių suvaržymai kitose valstybėse. Pavyzdžiui, rašyta, kad Slovakijoje žydai advokatai gali aptarnauti tik žydus, o žydai notarai, kaip ir kiti valstybės tarnautojai žydai, apskritai atleidžiami iš darbo. Daugumai žydų valdomų prekybos ir pramonės įmonių yra paskirti komisarai, kontroliuojantys tų įmonių veiklą.⁷⁴ Lenkijoje priimtas įstatymas, ne tik draudžiantis žydams pirkti iš lenkų, bet ir lenkams parduoti ar kitaip perleisti turtą žydams. „Jei norime, kad mūsų tauta būtų vieninga ir greičiau susicementuotų, o Lietuva būtų lietuviška, turime susirūpinti išleisti panašius įstatymus ir suvaržyti žydų saivaliavimą ir šeimininkavimą miestuose.“⁷⁵

Bet tai, kaip elgiamasi žydų atžvilgiu kitose valstybėse, kokie įstatymai ten priimti ir pan., buvo tik papildomas argumentas, keliant radikalius reikalavimus Lietuvoje. Padėtis, kai negausi tautinė mažuma savo rankose laiko didesniąją tautos turtų dalį, buvo vadinama „didžiausia socialine neteisybe“, kurią būtina nedelsiant atitaisyti. Tai turėtų būti daroma „aiškiu lietuvių protegavimu“ visose srityse: mokyklose, ypač aukštosiose, vidaus ir užsienio prekyboje, pramonėje, mokesčių politikoje ir t.t. „Šia linkme turi būti pasukta tuojau ir visai aiškiai ir jos turi būti laikomasi tol, kol lietuvis negaus jam priderančios vietos visose ekonominio gyvenimo srityse.“⁷⁶

Teigta, kad jau „pribrendo laikas imtis nuosavybės reformos miestuose, kaip jos buvo imtasi žemės ūkyje“. Tai lyg priminimas ar atgaivinimas ir išplėtojimas idėjos apie kapitalo nacionalizaciją, iškeltos Panevėžio kongrese 1935 m., bet kuris laikas neminėtos. Šį kartą kalbėta konkrečiau.

Miestuose (turėta galvoje pirmiausia Kaunas) lietuviai vis labiau stumiami į pakraščius, o sklypai centruose atsiduria kitataučių rankose. Lietuvis miesto centre nebegali įsigyti ne tik patalpų krautuvei ar dirbtuvei, bet ir buto. „Siekiant lietuviško miesto, reikia uždrausti miestų žemių ir namų perleidimą nelietuviams, dabartinę būklę reikia

reformuoti, suteikiant lietuviams galimumą grįžti į miestų centrus, iš kur juos išvarė svetimtaučiai.⁷⁷

Kokiu būdu lietuviams galėtų būti suteikta galimybė grįžti į miestų centrus, nepaaiškinta. Matyt, turėta galvoje, kad, priėmus atitinkamus įstatymus, žemės sklypai, o gal ir namai miestų centruose būtų konfiskuojami ar nacionalizuojami, dabartiniais jų savininkams žydams išmokant kompensaciją, ir perleidžiami (parduodami) lietuviams. Pabrėžiama, kad tokia reforma pagal socialines kultūrinės pasekmes prilygtų jau įvykdytai žemės reformai, nes ne mažiau už ją sustiprintų valstybės pamatus. Taip buvo pradėta kalba apie vadinamąją miestų reformą.

Kapitalų ir miestų reformos klausimu pasisakė ir vienas iš Žemės reformos Lietuvoje sumanytojų, jos vykdytojas, buvęs žemės ūkio ministras kunigas Mykolas Krupavičius.

Verslo žurnalistas aplankė Krupavičių Suvalkų Kalvarijoje, kur šis kunigavo, ir paprašė pasidalyti mintimis apie miestų atlietuvinimą ir apie lietuvių verslininkų sąjūdį apskritai.

Krupavičius pasakęs: „Norint visiškai miestus atlietuvinti, siekiant ekonominės nepriklausomybės, mums tuojau reikalinga kapitalų reforma, tokia pat, kaip žemės reforma. Bet – čia pastebi dekanas – ši kapitalų reforma yra daug sunkesnė, žymiai sunkiau pravedama.“⁷⁸

Tai daryti reikėtų labai atsargiai, nes vietoj teigiamų rezultatų galima sulaukti neigiamų padarinių. Kas galėtų tokios reformos imtis? Suprantama, tik vyriausybė. Kaip ta reforma turėtų atrodyti ir kaip ją reikėtų pradėti įgyvendinti, tuo tarpu atsakyti esą negalima. Reikia gilesnių studijų. Prie Finansų ministerijos veikia Tautos ūkio taryba, sudaryta iš įvairių ekonominio gyvenimo specialistų. Jie galėtų kapitalų reformos projektą parengti.

Negana tik sutvarkyti kredito reikalus ir urmo prekybą, – tęsė dekanas, – būtina eiti toliau. Pavyzdžiui, dabar kaime ūkį gali pirkti, valdžiai leidus, tik tie, kas verčiasi žemės ūkiu. Panašiai reikėtų daryti ir miestuose, neturėtų būti taip, kad kas nori, tas perka, kas kam nori, tam parduoda. „Toks nuostatas prisidėtų prie miestų atlietuvinimo. Vyriausybė turėtų šitą reikalą juo greičiau sutvarkyti. Be jos žinios ir kontrolės ir miestuose nuosavybė negali būti perleidžiama iš rankų į rankas, dažnai Lietuvai visai nenaudingam elementui.“⁷⁹

Esant dabartinei padėčiai, lietuvis gali įsigyti sklypą tik miesto pakraštyje, kur jokia prekyba verstis jis negalės. Vadinas, jis nustumiamas į blogiausią vietą. „Toks svetimtaučių elgesys, jų nusistatymas neužleisti lietuviams priklausančių pozicijų nėra pateisinamas. Kad to viso nebūtų, reikia tam tikrų nuostatų, įstatymo.“⁸⁰

Krupavičiaus nuomone, reikėtų ne tik priverstinai išpirkti žemės sklypus Kauno centre, bet ir apskritai suvaržyti naudojimąsi nuosavybe.

Svarbi ir ta aplinkybė, kad kalbėdamas apie tariamai būsimą miestų reformą Krupavičius ją prilygino jau įvykdytai žemės reformai. Seniesiems žemės savininkams buvo išmokama šiokia tokia kompensacija, o naujieji savininkai, valstiečiai, mokėjo išperkamuosius mokesčius. Vadinas, miestų reformos sumanytojų nuomone, nekilnojamas turtas miestuose turėjo būti paimamas, seniesiems savininkams, žydams, išmokant kompensaciją, ir už tam tikrą kainą perleidžiamas lietuviams. Peršasi būtent tokia išvada, nors nepavyko užtikti, kad taip stačiai kur nors *Versle* būtų pasakyta.

Koks tas įstatymas, suvaržantis naudojimąsi nuosavybe, turėtų būti, kad jis nesuardytų visuomeninės santvarkos pagrindų, niekas nežinojo. Lyg ir norėta, kad įstatymas liestų tik tam tikrą visuomenės dalį, vieną tautinę mažumą. Bet kaip tada su konstitucija ir visa teisine sistema? Manyta, kad Tautos ūkio taryba galėtų kapitalų reformos įstatymo projektą parengti, o vyriausybė imtųsi jį įgyvendinti ir pan. Tačiau visos vyriausybės nuosekliai laikėsi pozicijos nekurti lietuviams verslininkams kokių nors išskirtinių šiltnamio sąlygų. Pažadėdavo tik remti jų pastangas pozityviu darbu, o ne kažkokiomis prievartos priemonėmis siekti savo tikslo. Pozityvaus darbo principą gynė ir vietoj kun. Vlodo Mirono vyriausybės sudaręs naują vyriausybę gen. Jonas Černius. Vienoje iš savo kalbų jis pabrėžė, kad Lietuvių verslininkų sąjunga, padėdama lietuviams verslininkams kurtis miestuose, turi tai daryti „kultūringomis priemonėmis: darbu, ištverme ir pasišventimu“.⁸¹

Ministrų tarybos deklaracijoje pasakyta, kad vyriausybė neskirstys piliečių į lietuvius ir nelietuvius, bet gerbs visų teises. Be to, joje pabrėžiama, kad vyriausybė esminių permainų nedarys, o tęs pradėtus darbus,⁸² vadinas, laikysis ir pozityvaus darbo principo.

Kadangi miestų ir kapitalų reformą turėjo vykdyti ne kas kitas, o vyriausybė, tai radikalų pasiūlymai, rinkos požiūriu, beje, visiškai nerealistiški, atsitrenkę į vyriausybės nedviprasmišką poziciją, taip ir liko tik pasiūlymais. Jie, iš tikrųjų būdami antisemitinio pobūdžio, atspindėjo tik tam tikro verslininkų sluoksniu nuotaiakas. Tiek visuomenėje apskritai, tiek tarp verslininkų vyravo nusiteikimas laikytis pozityvaus darbo principo. Per ketvirtąjį dešimtmetį lietuviai, normaliomis rinkos sąlygomis plėtodami verslus, jau buvo pasiekę neblogų rezultatų. Tačiau esminiam lūžiui, kad lietuviai labiau įsitvirtintų versle, reikėjo dar bent vieno dešimtmečio, deja, viena po kitos sekusios okupacijos šį procesą nutraukė.

Lietuvių verslininkų sąjunga teigiamą vaidmenį suvaidino tuo atžvilgiu, kad sužadino lietuvių visuomenės ambicijas nesitenkinti vien žemės ūkiu, o drąsiai imtis verslo, kad sutvirtę materialiai sutvirtintų lietuviškosios miestų kultūros pamatus. ■

⁴³ R. Polovinskas, C.V. Pirm. Darbą pradant, *Verslas*, 1933 m. spalio 12 d., Nr. 41 (86), p. 1.

⁴⁴ Ten pat.

⁴⁵ A. Rastenis, Nelietuvių verslininkai ir mūsų kultūra: kodėl kovojam už lietuvišką verslą? *Verslas*, 1933 m. spalio 12 d., Nr. 41 (86), p. 1.

⁴⁶ Prieš ką ir už ką mes kovosime? *Verslas*, 1933 m. spalio 19 d., Nr. 42 (87), p. 1.

⁴⁷ Ten pat.

⁴⁸ V. Rastenis Mūsų kovos priemonės, *Verslas*, 1933 m. spalio 26 d., Nr. 43 (88), p. 1–2.

⁴⁹ Kongreso rezoliucijos, *Verslas*, 1933 m. spalio 12 d., Nr. 41 (86), p. 4.

⁵⁰ V. Rastenis, Ne plūdumu, bet rimtu darbu pasieksim savąjį tikslą, *Verslas*, 1934 m. vasario 8 d., Nr. 6 (103), p. 1.

⁵¹ V. Rastenis, Antisemitinė spauda kenkia geram lietuvių verslininko vardui, *Verslas*, 1934 m. vasario 15 d., Nr. 7 (104), p. 1.

⁵² Ten pat.

⁵³ Eucharistinio kongreso dalyviams, *Verslas*, 1934 m. birželio 28 d., Nr. 26 (123), p. 1.

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ Buv[usio] L.V.S-gos pirm[ininko] R. Polovinsko linkėjimai, *Verslas*, 1939 m. liepos 8 d., Nr. 27–28 (405–406), p. 1.

⁵⁶⁻⁵⁷ Tautos kultūra ir verslai: (Redakatoriaus Alb. Briedžio paskaita, skaityta per radio 1937.IV.7), *Verslas*, 1937 m. balandžio 9 d., Nr. 15 (269), p. 1.

⁵⁸ Edv. Medišauskas, Nebijokim griežtesnių reformų, *Verslas*, 1936 m. lapkričio 12 d., Nr. 46 (248), p. 1.

⁵⁹ Tautos kultūra ir verslai: (Redakatoriaus Alb. Briedžio paskaita...).

⁶⁰⁻⁶² K. Mačernis, 1938 metus pradant, *Verslas*, 1938 m. sausio 5 d., Nr. 1 (307), p. 1.

⁶³ Po žemės reformos turime reformuoti miestus, sulietuvinti juos: (sutrumpinta Alb. Briedžio paskaita L.[ietuvių] verslininkų kongrese Panevėžy, 1935.XI.10), *Verslas*, 1935 m. lapkričio 21 d., Nr. 47 (147), p. 2.

⁶⁴ Ten pat.

⁶⁵⁻⁶⁶ Alb. Briedis, Kūrybiško darbo linkme, *Verslas*, 1936 m. kovo 18 d., Nr. 12 (214), p. 2.

⁷⁰ Alb. Briedis, Kodėl skelbiamas Miestų Sąjūdis? *Verslas*, 1936 m. gruodžio 4 d., Nr. 49 (251), p. 2.

⁶⁸ Lietuviai verslininkai turi pagreitinoti įsitvirtinimo procesą miestuose: Pasakė Vidaus reikalų ministras generolas Skučas, *Verslas*, 1939 m. balandžio 14 d., Nr. 15 (393), p. 1.

⁶⁹ Ten pat.

⁷⁰ Ministro A. Tamošaičio žodis verslininkams, *Verslas*, 1939 m. liepos 20 d., Nr. 29–30 (407–408), p. 1.

⁷¹ A.G.K., Koks skirtumas tarp Prancūzijos ir mūsų žydų: Kratykimės gėdingos praeities, *Verslas*, 1938 m. gruodžio 2 d., Nr. 48 (354), p. 5.

⁷² V.R., Atvykus iš Klaipėdos žydams lietuviai kraustomi į gatvę, *Verslas*, 1938 m. gruodžio 16 d., Nr. 50 (356), p. 5.

⁷³ A. K-kas, Susirūpinkime žydų antplūdžiu, kurs mūsų tautai yra kenksmingas, *Verslas*, 1938 m. gruodžio 9 d., Nr. 49 (355), p. 1.

⁷⁴ L.A., Žydų klausimas Čekijoje ir Slovakijoje, *Verslas*, 1939 m. rugpjūčio 18 d., Nr. 33–34 (411–412), p. 1; 5.

⁷⁵ Lenkija išleido tautai naudingą įstatymą, *Verslas*, 1939 m. sausio 20 d., Nr. 3 (361), p. 1.

⁷⁶ Ko mes norime: Lietuvių verslininkų dabartiniai siekiai, *Verslas*, 1938 m. gruodžio 16 d., Nr. 50 (356), p. 1.

⁷⁷ Ten pat.

⁷⁸ A.B., Tuojau reikia kapitalų reformos: Ką sako tuo reikalu dekanas kun. M. Krupavičius, *Verslas*, 1939 m. gegužės 13 d., Nr. 19 (397), p. 1.

⁷⁹ Ten pat.

⁸⁰ Ten pat.

⁸¹ Lietuvių verslininko iniciatyva bus remiama: pareiškė Min. pirm. Gen. Černius, *Verslas*, 1939 m. balandžio 8 d., Nr. 14 (392), p. 1.

⁸² Vyriausybė nori visos tautos vienybės: Ministrų tarybos deklaracija, perskaityta min. pirm. brig. Gen. J. Černiaus Seime IV.5, *Verslas*, 1939 m. balandžio 8 d., Nr. 14 (392), p. 2.

LEVAS KARSAVINAS IR RUSIJOS IDĖJOS EVOLIUCIJA EURAZIJININKŲ FILOSOFIJOJE

*Россия – Сфинкс. Ликуя и скорбя
И обливаясь черной кровью,
Она глядит, глядит в тебя
И с ненавистью, и с любовью!*

Александр Блок, „Скифы“

Didžiųjų istorinių sukrėtimų laikotarpiais, kai griūva iki tol atrode nepajudinami geopolitinio mąstymo stereotipai, kai *ancien régime* ir *belle époque* nenumaldomai grimzta užmarštin, tautos, atsidūrusios skerdynių, revoliucinės anarchijos ir brolžudiško pilietinio karo mės-malėje, bando suvokti: „Kodėl esame čia, kaip atsidūrėme tokioje apgailėtinoje padėtyje? Gal tapome svetimų piktųjų jėgų sąmokslų aukomis? O gal patys padarėme kažką ne taip, gal neteisingai supratome Apvaizdos siunčiamus ženklus? Ar galime iš to siaubo ko nors pasimokyti? Kokia mūsų išgyvenamos tragedijos prasmė?“

1917 metų Rusijos revoliucija ir įsiplieskęs pilietinis karas – vieni iš tokių istorinių sukrėtimų, milijonai žmonių buvo ištremta, nužudyta. Porevoliucinė rusų emigracija bandė apmąstyti, kas įvyko. 1921 m. Sofijoje pasirodęs straipsnių rinkinys „Išėjimas į Rytus“ ženklinio vadina-mojo „eurazijizmo“ pradžią – tai buvo trumpa, bet dra-matiška minties istorija, vieno iš kritikų apibendrinta kaip „Rusijos idėjos išsigimimas į Kremliaus mafijos pasauli-nės hegemonijos idealą“.¹

Eurazijininkų sąjūdis (beje, ne tik intelektualinis, bet ir politinis) buvo, ko gero, ambicingiausias porevoliucinės rusų emigracijos bandymas sukurti naują valstybinę Ru-sijos ideologiją, kuri pakeistų greitai, kaip tikėtasi, ir ne-išvengiamai žlugsiantį marksizmu paremtą bolševizmą.² Nors „klasikinių“ eurazijininkų viltims nebuvo lemta iš-

sipildyti, o jų organizacija, 1929 m. įvykus skausmingam skilimui, ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje liovėsi egzis-tavusi, jų idėjos pergyveno komunistų viešpatavimą ir vėl atgimė XX a. paskutiniajame dešimtmetyje. Rusijoje iš naujo išleista visa eurazijininkų „klasika“, tiesa, ji gana laisvai interpretuojama ir suplakama su kitomis intelektu-alinėmis konstrukcijomis. Vadinamasis „neoeurazijizmas“ dažniausiai siejamas su Aleksandru Duginu, nors jis yra tik vienos iš krypčių (tačiau įtakingiausios) lyderis. Dabar jau Sovietų Sąjunga laikoma žlugusiu *ancien régime* (nors nebūtinai *belle époque*), bandoma atsakyti į klausimus, kamuojančius imperijos netekusią Rusiją, skelbiama, kad neoeurazijizmas – vienintelė Rusijos teritorinį vientisumą, didvalstybinę jos ateitį garantuosianti filosofinių, politinių ir ekonominių idėjų sistema. Istorikas Levas Gumiliovas, asmeniškai pažinęs vieną iš „klasikinio“ eurazijizmo pra-dininkų Piotrą Savickį ir laikantis save „paskutiniu eura-zijininku“, 1992 m. patetiškai pareiškė: „Jeigu Rusija bus išgelbėta, tai tik kaip eurazijinė valstybė ir tik eurazijizmo dėka.“³

Kad Rusijos idėja išsigimė į „Kremliaus mafijos pasau-linės hegemonijos idealą“, ko gero, lėmė nesėkmingi ban-dymai užmegzti tarpkultūrinį dialogą. Remiuosi prielaida (ja rėmėsi ir eurazijininkai), kad bet kokios didžios kultū-ros šaknys slypi religijoje. Eurazijininkų filosofinės min-ties paradoksas tas, kad, prasidėjęs kaip radikalus antiva-

karietiškas ir antiekumeninis (pirmiausia antikatalikiškas) sąjūdis, XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje eurazijizmas susitaikėliškai susivienijo su nekenčiamais Vakarais, bet ne religijos, o vieno moderniausių ir radikaliausių Vakarų filosofinės minties produktų – marksizmo – pagrindu. Pasak poeto, Rusija žvelgė (o, atrodo, ir žvelgia) į Europą, apimta neapykantos ir meilės. Šio straipsnio tikslas – atskleisti Rusijos idėjos transformaciją eurazijininkų filosofijoje, klausiant, ar šių dienų neoeurazijizmas nedaro lemtingos „klasikinių“ eurazijininkų klaidos.

I. Griežtas atsiribojimas

Griežtas, radikalus antieuropietiškas yra „klasikinis“ eurazijizmo išeities taškas. Eurazijininkai ne tik tęsė Rusijos filosofinei minčiai būdingą seną Vakarų kritikos tradiciją, galima net teigti, kad būtent jų mąstyme ši tradicija pasiekė kulminaciją. Pasak kai kurių tyrinėtojų, toks radikalus ir bekompromisinis antvakarietiškas nusistatymas buvo savotiška „šoko terapija“.⁴ Ji turėjo padėti įsisaugoti neeuropietišką Rusijos tapatybės esmę ir buvo nukreipta prieš tai, ką šio sąjūdžio krikštatėvis kunigaikštis Nikolajus Trubeckojus vadino „europeizacija“, o ji neabejotinai yra „blogis bet kokiai ne romanų-germanų tautai“.⁵ Knygoje „Europa ir žmonija“ (1920 m.) romanų-germanų civilizaciją jis pavaizdavo kaip iš prigimties agresyvią kultūrą, kurios tikslas – viešpatauti pasaulyje ir sunaikinti kitas kultūras, vykdant jas niveliuojančią ir nuasmeninančią „europeizaciją“. Europa mano esanti pranašesnė už kitas pasaulio kultūras, kurioms trūksta „civilizacijos“ (aišku, europietiškos), ir nori, kad ją laikytų universalios, bendražmogiška kultūra. Tačiau visos pasaulio kultūros yra vienodai vertingos, o Europos kultūra viso labo viena iš jų. Trubeckojus ragino pasaulio tautas („žmoniją“) iškelti kultūrinio reliatyvizmo vėliavą ir sukilti prieš neteisėtas Europos pretenzijas. Produktivus dialogas su kultūra, demonstruojančia savo pranašumą, neįmanomas, nes ji nusiteikusi ne dialogui, o agresyviai monologui. Bekompromisinė konkurencija, kova ir priešprieša lėmė, kad jau išnyko daugybė Šiaurės ir Pietų Amerikos, Australijos, Okeanijos ir kitų kultūrų. Trubeckojus laikė Europą pasauliniu blogiu: „Reikia visada gerai atsiminti, kad slavų ir germanų arba arijų ir tiurkų priešprieša iš tikrųjų

neišsprendžia problemos, nes tikroji priešprieša yra tik viena: romanai-germanai prieš visas kitas pasaulio tautas, *Europa prieš žmoniją*.“⁶

Piotras Savickis, recenzuodamas Trubeckojaus knygą, abstrakčią „žmoniją“ pakeitė „Eurazija“ su Rusija priešakyje.⁷ Būtent Rusija-Eurazija turės mesti iššūkį pasauliniam Europos viešpatavimui ir vadovaus globaliam antikolonijiniam sąjūdžiui.

Radikalus antvakarietiškas nusistatymas pats savaime nebūtų didelė teorinė problema, jeigu ne viena svarbi aplinkybė – eurazijininkai aistringai *deklaravo* savo ištikimybę Stačiatikių bažnyčiai ir krikščioniškai pasaulėžiūrai. Ateities Rusijos ideologija neišvengiamai būsianti paremta stačiatikybe: „Eurazijininkai neišvaiduoja nestačiatikiškos Rusijos. Nestačiatikiška Rusija nėra Rusija. Ji niekas, ji – blogiau negu niekas, ji – blogis.“⁸ Kaip tada paaiškinti, kodėl Rusijos idėja išsigimė į „Kremliaus mafijos pasaulinės hegemonijos idealą“? Kad atsakytume į šį klausimą, patyrinėkime, kaip eurazijininkai, vadinę save krikščionimis, bandė savo lyderių (pirmiausia Trubeckojaus) atkakliai ginamą kultūrinį reliatyvizmą suderinti su krikščioniškuoju universalizmu.

Kaip minėta, eurazijizmas kilo ne vien kaip radikalus antvakarietiškas, bet ir kaip radikalus antiekumeninis (antikatalikiškas) sąjūdis. Jeigu Europa yra pasaulinis blogis, tai, nuosekliai mąstant, blogio šaknų reikia ieškoti jos religijoje, t.y. katalikybėje. Eurazijininkai įžvelgė katalikybėje net socializmo ir bolševizmo ištakas. Savickis rinkinio „Rusija ir katalikybė“ pratarinėje teigė: „Tam tikru atžvilgiu bolševizmas ir katalikybė – internacionalas ir Vatikanas – istoriškai ir empiriškai yra sąjungininkai, nes abi šios jėgos kėsina į stačiatikybės dvasios uolą, ant kurios stovi Rusija.“⁹ Trubeckojus straipsnyje „Susivienijimo pagundos“ ekumenines pastangas vadino „susitaikėliškumu su eretikais ir schizmatikais“, o Romos bažnyčios vykdomą bažnytinių unijų praktiką – šėtono darbu. Visos bažnyčios susivienys tik pasaulio pabaigoje ir tik dieviško stebuklo dėka. Apie kokias nors ekumenines žmonių pastangas žemiškos istorijos ribose negali būti nė kalbos. Katalikybė ir stačiatikybė yra nesutaikomos, mirtinos priešininkės.¹⁰ Šis straipsnių rinkinys sukėlė kai kurių rusų intelektualų pasipiktinimą. Nikolajus Berdiajevas rašė: „Eurazijininkų

požiūris į Vakarus ir Vakarų krikščionybę iš esmės klaidingas ir nekrikščioniškas. Puoselėti priešišumą kitoms tautoms ir bjaurėtis jomis yra nuodėmė, už kurią reikia atgailauti. Tautos, rasės, kultūros sluoksniai negali būti išskirtiniai melo ir blogio nešėjai. Tai visiškai nekrikščioniška nuomonė.¹¹ Filosofas teigė, kad neapykanta Vakarų krikščionybei, katalikybei reiškia Vakarų tautų sielos, jų gyvenimo ir išganymo šaltinių neigimą. Eurazijininkai „psichologiškai artimą“ stačiatikybei „religinį tipą“, „potencialią stačiatikybę“¹², įžvelgė net Rusijos islame ir budizme, o Romos katalikų bažnyčiai politiniame ateities Rusijos-Eurazijos ideokratijos projekte vietos nebuvo.¹³

Radikali antiekumeninė nuostata skatino kultūrinį reliatyvizmą: viena krikščioniška kultūra arba civilizacija neegzistuoja, yra dvi priešybės – romanų-germanų Europa ir Rusija-Eurazija. Spalio revoliucija – tai Petro I pradėtos Rusijos „europeizacijos“ pabaigos pradžia, o marksizmu paremtas bolševizmas – tos europeizacijos kulminacija, nes europeizacija sunaikina pati save ir atsiveria erdvė naujos kultūrinės kokybės Rusijai-Eurazijai rasti. Kaip europeizacijos tęsinys ir kulminacija, kaip teroro ir prievartos įsikūnijimas, bolševizmas, be abejo, esąs didis, net šėtoniškas blogis. „Dabar aišku, kad revoliucija atkaklumo ir patoso semiasi ne iš savo iškeltų nerealių visuomeninės būties idealų taikomojo įgyvendinimo, bet iš pačių kovos prieš Dievą ir Kristų gelmių“¹⁴, – 1923 m. rašė Piotras Suvčinskis, vienas iš eurazijininkų organizacijos steigėjų, po keleto metų tapęs vienu iš „kairiojo“ (probolševikinio) sparno lyderių. Tačiau dar 1921 m. Savickis – vienas didžiausių šio judėjimo autoritetų – laiške Piotruvi Struvei prisipažino: „Noriu pabrėžti, kad visada atmečiau ir atmetu ne tik komunizmą, bet ir socializmą, nesvarbu, kokio jis atspalvio ar pavidalo. Ir vis dėlto Rusijos ateitį aš linkęs sieti su Sovietų valdžios, vadinančios save komunistine, ateitimi.“¹⁵

Eurazijininkų požiūris į bolševizmą visada buvo dviprasmiškas. Deklaratyvų bolševizmo smerkimą lydėjo keistas tikėjimas, kad bolševizmas, nepaisant viso jo siaubo, – tai kažkas „nelabai rimta“, iš Europos importuotu marksizmu besiremiantis bolševizmas greitai žlugs ir labai gilių žaizdų Rusijos sieloje nepaliks. Krikščioniškąjį universalizmą nustelbęs kultūrinis reliatyvizmas lėmė, kad eurazijininkų požiūris į bolševizmą buvo gana provincialis. Esą revoliucija

ir bolševikų diktatūra – tai ne visos krikščionijos tragedija, bet „vien tik“ europeizmu apkrėstos Rusijos problema, su kuria ši šalis sėkmingai susidoros ir netgi pavers tą patirtį savo klestėjimo ateityje pagrindu.

Manychiau, kad „Rusijos idėjos išsigimimą į Kremliaus mafijos pasaulinės hegemonijos idealą“ lėmė du svarbiausi dalykai: tiek deklaratyvus, kultūrinio reliatyvizmo antspaudu paženklintas, nepakankamai pagrįstas ištikimybės Stačiatikių bažnyčiai ir krikščioniškų vertybių pagrindu kuriamai kultūrai teigimas, tiek ne mažiau deklaratyvus bolševizmo smerkimas, turintis dviprasmiško flirto su juo prieskonį. Vienintelis (prieš prisijungiant Levui Karsavinui) profesionalus eurazijininkų teologas ir krikščioniškojo universalizmo gynėjas Georgijus Florovskis griežtai priešinosi Trubeckojaus propaguojamam kultūriniam reliatyvizmui: „Tik visuotinių, visiems reikšmingų pradų pagrindu įmanoma tikra kultūra [...], „pasaulinio-istorinio“ kelio neigimas stumia nihilizmo link, kol vertybės visiškai ištirpsta, o vertybės kategorija apskritai panaikinama.“¹⁶ Ar eurazijininkų kairiojo sparno posūkis „Kremliaus mafijos pasaulinės hegemonijos idealo“ link neįrodo, kad teologas buvo teisus? 1923 m. Florovskis pasitraukė iš šio sąjūdžio, o 1928 m. parašė garsųjį straipsnį „Eurazijizmo pagunda“. Nors jame pavardės neminimos, nesunku suprasti, kad nemažai negailestingos kritikos tenka Levui Karsavinui.

II. Levas Karsavinas ir universalizmo sugrįžimas

Minties istorija pirmiausia yra tekstų istorija. Eurazijininkams, pretendavusiems tęsti Rusijos religinės ideologijos tradiciją, po Florovskio pasitraukimo labai trūko religinį, krikščionišką minties matmenį reprezentuojančių tekstų. Nepakanka vien deklaruoti stačiatikybę, reikia ją kūrybiškai išskleisti. Tačiau dėl daugybės priežasčių (svarbiausios iš jų buvo su krikščioniškuoju universalizmu sunkiai suderinamas kultūrinis reliatyvizmas, dviprasmiškas požiūris į revoliuciją ir bolševizmą) didieji rusų išeivijos teologai ir religiniai filosofai nebuvo linkę prisidėti prie eurazijizmo ideologijos formavimo. Vis dėlto viena išimtis atsirado.

Levas Karsavinas (1882–1952) laikomas vienu iškiliausių Rusijos filosofijos istorijoje *visavienybės filosofijos* tra-

dicijos tęsėjų. Sąvoka „visavienybė“ neturi nieko bendra su „reliatyvizmu“, todėl daug kas labai skeptiškai vertino Karsavino suartėjimą su eurazijininkais. Suvčinskis, agitavęs filosofą įsitraukti į šį sąjūdį (vėliau tapęs Karsavino žentu ir vienu iš „kairiojo“ eurazijininkų sparno lyderių), 1924 m. laiške Trubeckojui rašė: „Labai gerai žinau Karsavino trūkumus. Bet žinau ir tai, kad ateityje teks nuožmiai kovoti su katalikybe. O čia jam niekas neprilygsta. Man atrodo, kad šio tikslo dėlei galima į daug ką žiūrėti pro pirštus.“¹⁷

1925 m. Karsavinas pradėjo spausdintis eurazijininkų leidiniuose. Nors Suvčinskis bandė įtikinti Trubeckojų, kad filosofo funkcija sąjūdyje apsiribos vien jo kaip „specialisto“ dalyvavimu polemikoje (pirmiausia antikatalikiškoje)¹⁸, tačiau skeptikų būgštavimai pasitvirtino su kaupu.

Karsavino vaidmuo intelektualinėje (o netiesiogiai ir politinėje) eurazijininkų veikloje yra išskirtinis ir vertinamas labai prieštaringai. Teigti, kad Karsavinui (jeigu ne kaip praktikui, tai kaip teoretikui) tenka kone didžiausia atsakomybė už eurazijizmo degradaciją ir susitaikymą su stalinistinės SSRS *status quo*, būtų neteisinga.¹⁹ Karsavinas iš tikrųjų buvo vienas pagrindinių (gal net pagrindinis) 1928–1929 metais Paryžiuje „kairiųjų“ eurazijininkų leisto savaitraščio *Eurazija* autorių. Jo autoritetas, be abejo, galėjo įkvėpti į „kairę“ kryptančius sąjūdžio narius, o kartu trikdyti tuos, kurie laikėsi „ortodoksinės“ krypties. Karsavino įsitraukimas pastūmėjo eurazijininkų mintį „Kremliaus link“, bet kažin ar Karsavino *nedalyvavimas* būtų išgelbėjęs nuo lemtingo skilimo į „probolševikinę kairę“ ir „ortodoksinę dešinę“. Drįsčiau teigti: Karsavino filosofinis talentas lėmė, kad šis apgailėtinas minties nuosmukis nusidažė gilaus dramatizmo, gal net tragizmo spalvomis. Karsavino „probolševikinė“ pozicija buvo dingos, paradoksalios ir neįtikėtinai optimistinės jo metafizikos padarinys. O daugelis laikraščio *Eurazija* skaitytojų, nesusipažinusių su Karsavino metafizika ir skaičiusių tik „laikraštines“ (supaprastintas) jo filosofijos versijas, bolševizmą priėmė, su stalinistine SSRS susitaikė praradę tikėjimą kitokia Rusijos raidos galimybe arba iš baimės, kad bus išmesti iš Rusijos istorinio proceso, amžiams neteks tėvynės. Šiuo atžvilgiu Karsavino „prosovietiniai“ tekstai, be abejo, svarbūs eurazijininkų degradacijos istorijoje, tačiau vien jais filosofo vaidmuo neapsiriboja.

Karsavinui, vienam didžiausių filosofų profesionalų, spausdinusių savo tekstus eurazijininkų leidiniuose ir, be abejonės, didžiausiam metafizikui, *visavienybės* filosofijos tradicijos tęsėjui, buvo aišku, kaip sunku krikščioniškąjį universalizmą suderinti su Trubeckojaus skelbiamu „perėjimu nuo absoliutizmo prie reliatyvizmo“. Galima nepriartinti jo mokymui apie „simfoninę asmenybę“ (Berdiajevas pavadino tai „metafiziniu žmogaus vergystės pagrindimu“²⁰), bet negalima jo tekstuose nematyti tiesioginio iššūkio reliatyvizmo dogmai. Pagal pirminį eurazijininkų sumanymą Karsavinas turėjo „kovoti su katalikybe“ ir jis puikiai susidorėjo su šia užduotimi – straipsnyje „Atsiskyrusio tikėjimo pamokos“ profesionaliai sukritikavo katalikiškąją dogmatiką (pirmiausia *filioque*) ir pavadino katalikybę erezija.²¹

Tekstuose, parašytuose 1922–1929 m., diegiama mintis, kad eurazijininkai *Rusijos idėjai grąžina universalią, pasaulinę, visą krikščionią apimančią dimensiją*. Atsiveria Rytų ir Vakarų, Rusijos ir Europos kultūrų dialogo galimybė, užgniaužta eurazijizmo „tėvų“. Dabar Rusijos idėja kristalizuoja ne kaip antagonistinė Europos priešprieša, ne kaip Vakarų antiidėja, o kaip *uždavinys bendrame krikščioniškame universume*. „Stačiatikių arba rusų kultūros užduotis kartu ir universali, ir individuali–nacionalinė?“ – klausė Karsavinas. Ir atsakė: „Ši kultūra turi atskleisti, aktualizuoti nuo VIII a. [paskutinio Visuotinio susirinkimo, kurį pripažįsta tiek Rytų, tiek Vakarų bažnyčia – A.M.] saugomas jos potencialas, atskleisti jas priimant į save tai, kas aktualizuota Vakarų kultūroje, o tą, kas priimama, papildant tuo, kas sava. „Papildymas“ (*восполнение*) ir yra nacionalinis darbas, be kurio nėra pasaulinio darbo.“²²

Karsavinas teigė, kad stačiatikių kultūra stovi kryžkelėje: „Arba ji įvykdys pasaulinį, visavienį (*всеединое*) darbą įsisavindama tai, kas aktualizuota Vakaruose, ir tai, kas įsisavinama, papildydama atskleidimu to, kas yra jos pačios ideali užduotis, arba ji atskleis tik tai, kas yra jos pačios, t.y. panašiai kaip ir Vakarai atsiskiusi darbo ir būties pilnatvės, aktualizuos ribotą visavienybę. Arba, galiausiai, ji liks kryžkelėje – potencialumo būsenoje, sentikystės sustabarėjime atkakliai nepriimdama svetimo arba svetimame netekdama to, kas sava, nuasmenėdama europeizacijoje – ir vienu, ir kitu atveju žūdama.“²³ Sukritikavęs Romos propaguojamą

bažnytinių unijų praktiką, filosofas rašė: „Bažnyčių susivienijimas nėra diplomatinė sutartis. Bažnyčių susivienijimas yra *kultūrų susivienijimas* [išskirta mano – A.M.], o tam būtina stačiatikybėje gyva kultūros ir religijos vienybės sąmonė, tam negana formalių, nors ir labai iškilmingų pareiškimų. Iš tikrųjų *bažnyčių susivienijimas jau seniai vyksta* [išskirta mano – A.M.], tačiau to nepastebi teologizuojantys juristai, kurie nesupranta pačios problemos esmės. Nuo mūsų ir nuo katalikybės priklauso, kaip greitai ir veiksmingai bus vienijamasi, galbūt tai priartins mus ir prie viską vainikuosiančio formalaus akto. Kad priimtume ir padarytume savu tai, kas svetima, reikia nustoti buvus savimi, susitaikyti ir pasiaukoti. Tačiau, kad susivienytume, ne mažiau svarbu išreikšti save ir visa tai, kas sava. Bet šis savęs išreiškimas nėra katalikybei būdingas sustabarėjimas, savęs teigimas ir puikybė, nėra įsitikinimas, kad, būdamas teisingas, turi tiesos pilnatvę. Kol egzistuoja toks savęs teigimas, o būtent tuo persmelkta Vakarų sąmonė, susivienyti neįmanoma.“²⁴

Vakarų ir katalikybės kritika, kad ir kokia griežta ji būtų, čia jau nebeužkerta kelio Vakarų ir Rusijos kultūriniam dialogui. Dar daugiau – šis dialogas yra *būtina sąlyga įgyvendinti pačią Rusijos idėją*. Straipsnis „Rytai, Vakarai ir Rusijos idėja“, iš kurio paimtos šios citatos, parašytas 1922 m., t.y. dar iki Karsavinui oficialiai prisiliejant prie eurazijininkų. Kaip tik į tokias ir panašias jo idėjas ragino „pro pirštus“ žiūrėti Suvčinskis, pristatydamas Karsaviną kaip kovotoją su katalikybe. Skeptiškas Trubeckojaus požiūris pasitvirtino – ateidamas pas eurazijininkus, Karsavinas atsinešė labai pavojingą idėjų kraitį. Karsavinas tiek 1922 m. (dar ne eurazijininkas), tiek 1925 m. (jau eurazijininkas) yra tas pats rusų visavienybės filosofijos tradicijos puoselėtojas, kuris tikruoju istorijos subjektu visada laikė vieningą Kūriniją, o ne atskiriems istoriniams likimams pavaldžias, už vietą po saule tarpusavyje kovojančias kultūras-monadas.

Šioje visavienybės filosofijos versijoje būties struktūra yra hierarchinė, simfoninė ir asmeninė. Pasaulinis istorinis procesas – tai didinga simfonija, individualias žmogiškas asmenybės hierarchiškai pranoksta simfoninės asmenybės – tautos, kultūros, bažnyčios ir ištisos civilizacijos. Papildydamos viena kitą (tai nereiškia, kad tarp jų nėra

konkurencijos!) jos krypsta dieviškai tobulo bendravimo – Švč. Trejybės – link.

1926 m. Paryžiuje buvo išleistas vienas svarbiausių programinių eurazijininkų dokumentų „Eurazijizmas: sisteminio išdėstymo bandymas“. Teksto anonimiškumas leidžia spėti, kad tai – kolektyvinės kūrybos vaisius. Dugino manymu, „pagrindinė autorystė priklauso Savickiui“,²⁵ bet labai juntama visavienybės filosofijos dvasia, siekiant aprėpti visą Kūriniją (Karsavinas per tardymą NKVD patvirtino dalyvavęs rengiant šį dokumentą²⁶).

III. Universalizmo grimasos

Karsavino metafizika yra, ko gero, optimistiškiausia per visą Rusijos filosofijos istoriją ir viena optimistiškiausių filosofijos istorijoje apskritai. Manychiau, būtent šis optimizmas sudarė prielaidas jo „probolševikinei“ nuostatai. Blogis pagal Karsaviną yra *netobulas gėris*. Nepaisant visų baisybių ir žiaurumų, pasaulis *potencialiai yra dangaus karalystė*, o rusų tauta apdovanota ypatinga pasaulio dieviškumo intuicija. Straipsnyje „Religinė bolševizmo esmė“ (1925 m.), parašytame vokiečių kalba, Karsavinas teigė: „Pagrindinė Rusijos stačiatikybės idėja – gyvenimo prašviesėjimo (*просветления*) idėja, ne gyvenimo apskritai, bet šio konkretaus gyvenimo. Rytų Bažnyčios dvasia persmelktas rusų krikščionis visą žmoniją, visą kosmosą suvokia kaip tikrą, nors ir netobulą, Kristaus kūną. Religinė užduotis – šį nuodėmingą, bet nuostabų pasaulį tobulinti, kol bus pasiektas begalinis Dievo žmogiškumas.“²⁷ Straipsnyje, irgi parašytame vokiečių kalba (jis išspausdintas žurnale *Der Gral*), filosofas teigė: „Rusijos idėja yra religinė idėja. Teoriškai ji suponuoja absoliutų Absoliuto pažinimą, praktiškai – absoliutų Absoliuto įgyvendinimą, t.y. viso to, kas egzistuoja, sudievinimą...“²⁸

Taigi *Rusijos idėja yra pasaulio perkūrimo, būties atnaujinimo, tobulesnio gyvenimo idėja*. Ji skatina ne pasyviai kontempliuoti, o aktyviai ir kryptingai veikti. Karlas Marxas rašė: „Iki šiol filosofai tik aiškino pasaulį, o dabar atėjo laikas jį pakeisti.“ Žinoma, Karsavinui, vienam didžiausių rusų religinės filosofijos šulų, buvo visiškai svetimas marksistinės pasaulėžiūros lėkštas materializmas, bet jį žavėjo bolševikų aktyvumas, socialinis patosas, ambicija kurti naują gyvenimą: „Sovietų socializme slypi

galingas kūrybinis proveržis. Tai siekis kurti naują gyvenimą, naują visuomenę, naują valstybę, be to, kurti nedelsiant, nelaukiant vos bepasivelkančios senutės istorijos. [...] Neabejotinai teigiamas ir vertingas Rusijos revoliucijos bruožas yra socialinės ir politinės kūrybos patosas.²⁹ Antikrikščioniška bolševikų ideologija ir net jų vykdomos piktadarystės – tai istorijos paviršius, o ne esmė. 1925 m. Karsavinas įtikinėjo skaitytojus: „Kad suprastume komunistinio bolševizmo jėgą ir ilgalaikiškumą, kad ją įveiktume, reikia nugalėti polinkį melodramatiškam jo supaprastinimui, nelaikyti jo esmės vien blogiu, bet už jo blogio ir jo blogyje atrasti iškraipomą tiesą, nes jo jėga bet koku atveju yra ne blogyje, o tiesoje. Už maišto žiaurumų ir absurdo, už komunistinių žygių ir revoliucinės frazeologijos beprasmybės reikia įžvelgti naujo gyvenimo simptomus ir, neatsisakant absoliučių vertybių, tam gyvenimui padėti.“³⁰

Pasak filosofo, „Bolševizmas, t.y. maksimalizmas, yra būdinga rusų tautos ypatybė. Rusai buvo bolševikai nuo pat savo istorijos pradžios.“³¹ Didžiausia problema ta, kad „šiuolaikinis bolševizmas nepakankamai bolševikiškas, t.y. nepakankamai rusiškas arba stačiatikiškai krikščioniškas.“³² Kitaip tariant, šiuolaikinis bolševizmas nėra įsąmoninės Rusijos religinės idėjos, kuri apima daug daugiau už marksizmo peršamą socialinį ir ekonominį tikrovės pertvarkymą, tačiau jis vis tiek yra Apvaizdos įrankis. 1929 m. jau „kairiųjų“ eurazijininkų laikraštyje *Eurazija* Karsavinas rašė: „Komunistai [...] yra gudrios Istorijos Dvasios nesąmoningi įrankiai ir aktyvūs nešėjai [...] tai, ką jie daro, reikšminga ir reikalinga.“³³

Karsavinas eurazijininkų mintį išvadavo iš kultūrinės morfologijos ir kultūrinio reliatyvizmo, o Rusijos idėją sugrąžino į pasaulinės istorijos kontekstą. Programiniame tekste „Eurazijizmas“ Karsavinas (beveik neabejotina, kad jis) teigė: Rusijos idėja yra „socialinio ir politinio teisingumo, teisybės (*правды*), netgi teisingo socialinio ir politinio gyvenimo kitų labui idėja; individas gyvena dėl tautos ir kitų individų, tauta – dėl žmonijos ir kitų tautų. [...] Todėl Rusijos kultūros idealas ne prieštarauja jos bendražmogiškai misijai, o su ja sutampa. [...] pažindami bendražmogišką Rusijos misiją, pažinsime ir pateisinsime Rusijos individualybę.“³⁴

Tiek stačiatikiška, tiek bolševikinė (potencialiai vis tiek stačiatikiška) Rusija turi ką pasakyti pasauliui. Spalio revoliucija – ne provincialis sukilimas prieš Petro I pradėtą Rusijos europeizaciją, o „internacionalinė revoliucija, reikalinga ir nešanti gerį visai žmonijai“³⁵. 1928 m. gruodžio 8 d. (beje, tai jau „lietuviškasis“ Karsavino periodas – nuo tų metų sausio jis gyveno Kaune) *Eurazijos* vedamajame filosofas rašė: „Užgimstančią naujos kultūros formą eurazijizmas įžvelgia sovietų santvarkoje [...] eurazijizmo požiūriu, Rusijos užduotis – atskleisti tai, kas nauja, ko dar nebuvo, kas pasirodo kaip Rusijos genijaus išraiška [...] Tačiau tai yra ir epochos uždavinys, pasaulinės kultūros uždavinys, todėl Rusijos, buriančios aplink save kitų kultūrų gyvas jėgas, paskirtis yra bendraistorinė (*общеевропейское*). Vis dėlto iškeldamas „bendrą reikalą“ ir materijos vertingumą, eurazijizmas yra aukščiau už siaurą materialistinę pasaulėžiūrą ir savo idėjos pagrindo ieško ne religijų surogate, koks yra komunizmas, bet rusų stačiatikybėje. Pripažindamas antnacionalinę („internacionalinę“) Rusijos revoliucijos reikšmę, eurazijizmas teigia: tai, kas internacionalu, sutampa su tuo, kas nacionalu – rusiška, įgyvendinti pirmąjį įmanoma tik antrajam išsivysčius.“³⁶

Kaip draugiškai šiame tekste sugyvena „sovietų santvarka“ su „pasauline kultūra“, „stačiatikybė“ su „Rusijos revoliucija“, „nacionalinis“ su „internacionaliniu“... Karsavinas čia neižvelgė jokio prieštaravimo. Jo filosofinės prielaidos leido rašyti tokius tekstus „neatsisakant absoliučių vertybių“. Didinga jo metafizika leido suvokti pasaulį kaip tapsmą Bažnyčia, kaip potencialią dangaus karalystę, o blogį – kaip netobulą gerį, todėl jam nereikėjo egzistenciškai pasirinkti tarp religinės Rusijos idėjos ir bolševikinės Rusijos tikrovės. Filosofas, pasaulį interpretuodamas kaip teofaniją, įžvelgė šią idėją net ten, kur kiti matė Dievo priešų siautėjimą. Bet *quod licet Jovi, non licet bovi*.

Daugumai „eilinių“ piliečių, mąstančių ne taip metafiziškai, egzistencinį pasirinkimą vis dėlto reikėjo daryti, nes komunistų valdžia Rusijoje nė neketino trauktis ir vis stiprėjo. Intelektualinėje plotmėje susitaikyti su oficialia SSRS ideologija – marksizmu – vertė baimė, kad to nepadariusieji atsidurs Rusijos istorinio proceso užribyje. Praktinėje plotmėje šis pasirinkimas dažniausiai reiškė bendradarbiavimą su sovietų valdžia, o kartais (kaip Marinos Cveta-

jevos vyro Sergejaus Efrono atveju) ir tarnybą „Kremliaus mafijai“, tapus NKVD agentu.

Savickis 1929 m. apkaltino *Euraziją* komunizmo propaganda ir marksizmo apologija, eurazijininkų idėjų kompromitavimu ir profanacija.³⁷ Tačiau prisiminkime jo paties prisipažinimą 1921 m.: „Rusijos ateitį aš linkęs sieti su Sovietų valdžios, vadinančios save komunistine, ateitimi.“ Kai Florovskis, galutinai nutraukęs ryšius su eurazijininkais, 1928 m. parašė straipsnį „Eurazijizmo pagunda“, laikraščio *Eurazija* dar nebuvo. Teologas ir filosofas, vienas iš keturių „Išėjimo į Rytus“ autorių, aršiai kritikavo ne prosovietinę *Euraziją*, o programinį eurazijininkų tekstą „Eurazijizmas: sisteminio išdėstymo bandymas“. Tai vienas iš kanoninių „ortodoksinio“ eurazijizmo tekstų. Rusijos ateitis čia siejama, tiesa, ne su bolševikais ir komunistine ideologija, bet su porevoliucinės Rusijos „naujuoju valdančiuoju sluoksniu“. Senasis Rusiją valdęs sluoksnis arba žuvo (dažnai herojiškai) per revoliuciją ir pilietinį karą, arba nešlovingai merdi emigracijoje. Naujasis valdantysis sluoksnis, skirtingai nuo „europeizuoto“ imperinės Rusijos valdančiojo sluoksnio, „organiškai“ išaugo iš liaudies, todėl nėra susvetimėjęs su masėmis, su „apačiomis“. Jo gyvybingumą rodo pergalė pilietiniame kare, o gebėjimą valdyti – tai, kad pavyko išsaugoti buvusios imperijos teritorinį vientisumą. Yra tik viena problema – netinkama ideologija. Iš Vakarų importuotą marksizmą reikia pakeisti rusų ir kitų Eurazijos tautų prigimtį geriausiai atitinkančia ideologija – eurazijizmu. Todėl „būtina sukurti naują partiją, kuri būtų šios naujos ideologijos nešėja ir sugebėtų užimti komunistų partijos vietą. Ši partija turi vietoj bolševikų tapti pagrindine ir kryptį formuojančia jau susikūrusio naujojo Rusijos valdančiojo sluoksnio jėga“.³⁸ Komunistus turi pakeisti eurazijininkai arba juos (išskyrus užkietėjusius fanatikus) reikia atversti į eurazijizmą. Ar toks tikėjimas totalitarinio režimo transformacija nebuvo beviltiškai naivus? „Argi siela – tuščias indas, kuriame kaip nori galima kaitalioti ideologinį turinį? [...] Eurazijininkų vaizdiniais apie ideologijų kaitą būdingas ne tik keistas ir kraupus naivumas, bet ir skausmingai tragiškų religinių-istorinių procesų visiška užmarštis“³⁹, – piktnosis Florovskis.

„Kairieji“ eurazijininkai irgi netikėjo, kad įmanomas

toks idėjų „perpylimas“, bet jie pasuko į priešingą pusę. Jeigu Rusijos ateitis neatsiejama nuo „naujojo valdančiojo sluoksnio“ ateities, tai istorinis realizmas reikalauja susitaisyti ir su „naujojo valdančiojo sluoksnio“ ideologija. Argi sovietinės tikrovės apologija *Eurazijos* puslapiuose nėra natūralaus proceso, kurio prielaidos glūdėjo pačiose eurazijininkų minties ištakose, logiška pabaiga? Argi Karsavino tekstai šiam apgailėtinam ir niūriam procesui nesuteikė tragiško intelektualinio žavesio? Rusijos idėją jis išvadavo iš kultūrinės morfologijos ir kultūrinio reliatyvizmo, sugrąžino jai pasaulinę dimensiją ir ji tapo atvira tarpkultūriniam dialogui. Deja, čia ir glūdi paradoksas: Karsavinas manė, kad Rusijos dialogas su Vakarais vyks krikščionybės pagrindu, marksistinė frazeologija jam – viso labo tikrovės „paviršius“, o dauguma kairiųjų eurazijininkų būtent marksizmą laikė Rusijos ir Vakarų bendrumo pagrindu. Vasilijus Zenjkovskis „Rusijos filosofijos istorijoje“ teigė, kad Rusijos ir Vakarų filosofinę mintį vienija bendros temos (trys pagrindinės – asmenybė, laisvė ir sociumas), nulemtos krikščioniško tikėjimo.⁴⁰ Beje, socialinę temą Zenjkovskis kildina iš krikščioniškosios Dievo karalystės idėjos. Suvčinskis straipsnyje „Naujieji Vakarai“ aiškino, kad Rusiją su Vakarais sieja bendros „XX amžiaus problemos“. Kas tie „naujieji Vakarai“? Ogi... Sovietų Rusija, perėmusi iš Vakarų pareigą spręsti didžiąsias XX a. problemas (pirmiausia socialines). Komunistinė Rusija įgyvendina slaptą Europos svajonę – socializmą. Ji „kovoja už savo ateitį, nešina svetimomis vėliavomis“⁴¹ (turimas omenyje pirmiausia marksizmas). Tai jau šis tas daugiau negu vien visavertis kultūrų dialogas. Eurazijininkų valstybės teorijos kūrėjas, teisės filosofas Nikolajus Aleksejevas laikraščio *Eurazija* poziciją apibūdino kaip „visišką kapituliaciją prieš Vakarų, konkrečiai prieš Vakarų komunizmą“⁴².

Pasak Florovskio, „eurazijininkų sąjūdžio lemtis – dvasinės nesėkmės istorija“⁴³. Pridurčiau – ir nepavykusio kultūrinio dialogo istorija. Iš pradžių atmetę galimybę užmegzti Rusijos dialogą su Vakarais autentišku – krikščionybės – pagrindu, vėliau jie ėmė siūlyti, kad toks dialogas remtųsi agresyvia ideologija, kuri skelbia klasių kovą ir neigia religiją. O kokių vertybių pagrindu dvasinį ryšį su Europa ketina užmegzti šiuolaikiniai neoeurazijininkai?

IV. Tas „unikalus mokslas“ – geopolitika

Šiuolaikinio neoeurazijizmo pozicija, palyginti su šio sąjūdžio „klasikų“ nusistatymu prieš „romanų-germanų“ civilizaciją, rodo tam tikrą „posūkį į Europą“. Aišku, ir neoeurazijizmas (ypač Aleksandro Dugino kryptis) yra antivakarietiška, antiliberali ir antidemokratiška ideologija. Vis dėlto Vakarų kritikos (griežčiau pasakius, neapykantos jiems) centras dabar perkeltas anapus Atlanto, į „labiausiai užbaigtą, monstrišką Europos iškūnijimą – JAV“.⁴⁴ Kita vertus, krinta į akis, kiek daug intelektualinių sąjungininkų (ypač Amerikos kritikos fronte) Duginas randa tarp Europos filosofų. Čia ir „konservatyviosios revoliucijos“ ideologai Arthuras Moelleris van den Bruckas, Oswaldas Spengleris, Jernstas Nikishas, Ernstas Jüngeris. Ir „tradicionalistai“ – Julius Evola, René Guenonas. Ir „eurokontinentalistai“ – Alenas de Benoist, Jeanas Thiriart'as, kuriam priklauso geopolitinė Eurazijos „nuo Dublino iki Vladivostoko“, kaip atsvaros Amerikos dominavimui, vizija (eurazijizmo „tėvų“ požiūriu, tai būtų visiškas nesusipratimas), Robertas Stickeras, Claudio Mutti, Marco Battarra, Christianas Buche, Carlo Terracciano (daug pasako šio italų filosofo, kuris, pasak Dugino, yra „įsitikinęs eurazijininkas“, teksto pavadinimas „Amerika – tai mirtis. Eurazija – tai kelias ir gyvenimas“⁴⁵). Vienas kritikas, prikišdamas neoeurazijizmui autentiškos stačiatikiškos pasaulėžiūros stoką, apibūdino jį kaip „keistą, vakarietišškai aranžuotą Rytų mistikos ir Vakarų ezoterikos mišinį“.⁴⁶

Krikščioniškosios pasaulėjautos nuosmukis, paženklinęs XX a. trečiojo dešimtmečio eurazijizmą, dabar yra dar akivaizdesnis. „Eurazijizmo doktrina – daugeliu atžvilgių geopolitinė doktrina“, – teigia Duginas prartarmėje Piotro Savickio raštams ir išvardija kelis „romanų-germanų“ geopolitikos klasikus: H.J. Mackinderis, A. Mahanas, V. de la Blache'as, K. Schmittas, N. Spykmanas.⁴⁷ Būtent geopolitikos, pasak Dugino, „unikalaus mokslo“⁴⁸, atradimas yra bene vertingiausias eurazijininkų įnašas į Rusijos minties istoriją. Todėl rusų geopolitikos pradininkas Savickis yra „nuostabus mąstytojas, iškilus konservatyvusis revoliucionierius, ryškus Trečiojo kelio ideologas“⁴⁹, o Karsavinas, Rusijos idėją sugrąžinęs į bendrą krikščionišką universumą, atvėręs kultūrinio dialogo tarp Rusijos ir Europos galimybę, yra „gana vidutiniškas filosofas“.⁵⁰

Neoeurazijizmo flirtas su Europos intelektualine tradicija daugiau negu akivaizdus. Duginas to neneigia. Jis neslepia susižavėjimo, kad eurazijizmo teisės teoretikas Aleksejevas rėmėsi Spengleriu, Schmittu, net Guenonu. Esą „jau vien šitas faktas rodo, koks teisingas ir tikslus yra mūsų nuolat pabrėžiamas eurazijizmo tapatinimasis su pagrindine vakarietiškojo tradicionalizmo linija, su Trečiojo kelio ir konservatyviosios revoliucijos teorijomis“.⁵¹ Dialogas su Europa užmezgamas, bet Guenono, galiausiai persimetusio į islamą, ir Evolos, mėginusio reanimuoti indoeuropiečių „pagonybę“, nemažai prisidėjusio prie fašizmo ideologinio pagrindimo, tradicionalizmas nedaug ką bendro turi su krikščioniškąja tradicija. Kaip ir eurazijizmo „klasikai“, ne krikščionybę Duginas laiko dialogo tarp Rusijos ir Europos pamatu, jis remiasi iš esmės jau nukrikščionėjusios Europos intelektualiniais produktais. Akmuo, ties kuriuo suklupo XX a. trečiojo dešimtmečio eurazijininkai, vadinosi marksizmas. XXI a. eurazijizmas nesugeba atsilaukyti prieš kitas nukrikščionėjusios Europos intelektualinės tradicijos pagundas: tradicionalizmą, „konservatyviąją revoliuciją“, geopolitiką. Prisiminkime Florovskio žodžius: „Posūkį į Europą pateisino ne techninės reikmės, bet religinės kilmės ir užduoties vienybė [...] Rusiją ir Europą sieja Kristaus vardas, kad ir kaip jis būtų iškraipytas ir net išniekintas Vakaruose. Yra gili ir neįveikta religinė riba tarp Rusijos ir Vakarų, bet ji nepanaikina jų vidinio mistinio-metafizinio ryšio ir krikščioniško solidarumo. Rusija, kaip gyva Bizantijos paveldėtoja, liks stačiatikiškais Rytai nestaćiatikiškiems, bet vis tiek krikščioniškiems, Vakarams vieningo kultūrinio-istorinio ciklo viduje.“⁵²

XXI a. pradžios eurazijininkai dar mažiau gabūs (neturi jie savojo Karsavino!) megzti dialogą su Europa autentišku Rusijos ir Europos kultūrų – krikščionybės – pagrindu. Stačiatikybė jiems yra tik fasadas ir deklaracija, o ne kūrybiškai besiskleidžianti tikrovė, į neoeurazijininkų tekstus dar įžūliau braunasi dvasios ir pagoniški dievai. Bet kalbėtis su Europa vis tiek reikia. Negalima nesikalbėti. Negi su Konfucijumi ir Buda bendraus rusų mintis? Ir tasai pokalbis vyksta. Deja, nedaug gyvos krikščioniškos dvasios beturi europietiško intelektualinio dialogo partneriai. Kristaus mokymą vis labiau išstumia „unikalus mokslas“ – geopolitika. ■

- 1 А. Грицанов, Евразийство, in: Всемирная энциклопедия. Философия. XX век, М., АСТ, Минск, Харвест, 2002, с. 254.
- 2 Išsamiau apie eurazijininkų filosofijos ir ideologijos ypatumus žr. A. Martinkus, Rusijos idėja „eurazijininkų“ filosofijoje: istorija ir dabartis, Kultūros barai, 2007, Nr. 9, 10.
- 3 Л. Гумилев, Ритмы Евразии, М., Издательство АСТ, 2005, с. 23.
- 4 М. Ларюэль, Идеология русского евразийства, или Мысли о величии империи, М., Наталис, 2004, с. 45–46.
- 5 Н. Трубецкой, Наследие Чингисхана, М., Аграф, 2000, с. 89.
- 6 Ten pat, p. 90.
- 7 П. Савицкий, Континент „Евразия“, М., Аграф, 1997, с. 160.
- 8 Письмо А.В. Ставровского С.Н. Булгакову, Вопросы философии, 1994, Nr.10, с. 159.
- 9 П. Савицкий, Россия и латинство, Берлин, Евраз. кн. изд-во, 1923, с. 11.
- 10 Н. Трубецкой, Min. veik., p. 354–355.
- 11 Н. Бердяев, Евразийцы, in: Россия между Европой и Азией: Евразийский соблазн, М., 1993 с. 295.
- 12 П. Савицкий, Min. veik., p. 28.
- 13 Ten pat, p. 51.
- 14 П. Сувчинский, К преодолению революции, Наш современник, 1992, Nr. 2, с. 154.
- 15 П. Савицкий, Min. veik., p. 272.
- 16 Г. Флоровский, Из прошлого русской мысли, М., Аграф, 1998, с. 49.
- 17 Письмо П.П. Сувчинского Н.С. Трубецкому, Российский архив, М., 1994, Т. 5, с. 486.
- 18 Ten pat, p. 482.
- 19 И. Гессен, Дела эмигрантские, Континент, 1979, Т. 19, с. 310.
- 20 Н. Бердяев, О рабстве и свободе человека, Париж, 1972, с. 30.
- 21 Л. Карсавин, Уроки отреченной веры, in: Евразийский временник, Берлин, кн. 4, 1925, с.139.
- 22 Л. Карсавин, Восток, Запад и русская идея, in: Русская идея, М., 1992, с. 344.
- 23 Ten pat, p. 345–346.
- 24 Ten pat, p. 345.
- 25 П. Савицкий, Min. veik., p. 456.
- 26 Л. Карсавин, Малые сочинения, С.-Пб., 1994, с. 414.
- 27 Л. Карсавин, Религиозная сущность большевизма, Звезда, 1994, Nr. 7, с. 174.
- 28 Л. Карсавин, Русская идея, Русская литература, 1993, Nr. 1, с. 136.
- 29 Л. Карсавин, Социализм и Россия, Евразия, Nr. 8 (1929).
- 30 Л. Карсавин, Уроки отреченной веры, in: Евразийский временник, Берлин, кн. 4, 1925, с. 83.
- 31 Л. Карсавин, Религиозная сущность большевизма, Звезда, 1994, Nr. 7, с. 170.
- 32 Ten pat, p. 174.
- 33 Л. Карсавин, Еще о демократии, социализме и евразийстве, Евразия, Nr. 19 (1929).
- 34 П. Савицкий, Min. veik., p. 77.
- 35 Л. Карсавин, Путь евразийства, Евразия, Nr. 8 (1929).
- 36 Л. Карсавин, Оценка и задание, Евразия, Nr. 3 (1928).
- 37 П. Савицкий, О газете „Евразия“: Газета „Евразия“ не есть евразийский орган, Париж, 1929, с. 3.
- 38 П. Савицкий, Min. veik., p. 58.
- 39 Г. Флоровский, Евразийский соблазн, in: Н. Трубецкой, Наследие Чингисхана, М., Эксмо, 2007, с. 51.
- 40 В. Зеньковский, История русской философии, Т.2, Ч.2, Ленинград, Эго, 1991, с. 234.
- 41 П. Сувчинский, Новый Запад, Евразия, Nr. 2 (1928).
- 42 Н. Алексеев, О газете „Евразия“: Газета „Евразия“ не есть евразийский орган, Париж, 1929, с. 19.
- 43 Г. Флоровский, Min. veik., p. 36.
- 44 А. Дугин, Преодоление Запада, in: Н. Трубецкой, Наследие Чингисхана, М., Аграф, 1999, с. 24.
- 45 <http://evraz-info.narod.ru/219.htm>
- 46 <http://nationalism.org/pioneer/evraziya.htm>
- 47 А. Дугин, О евразийстве, in: П. Савицкий, Континент „Евразия“, М., Аграф, 1997, с. 9.
- 48 А. Дугин, Евразийский триумф, in: П. Савицкий, Континент „Евразия“, М., Аграф, 1997, с. 444.
- 49 А. Дугин, О евразийстве, in: П. Савицкий, Континент „Евразия“, М., Аграф, 1997, с. 10.
- 50 А. Дугин, Теория евразийского государства, in: Н. Алексеев, Русский народ и государство, М., Аграф, 1998, с. 5.
- 51 А. Дугин, Min. veik., p. 6.
- 52 Г. Флоровский, Min. veik., p. 62, 65.

KNYGŲ NIEKAS NEPAKEIS (8)

Kultūros barai toliau varsto Lietuvos leidyklų duris – šįsyk užsukome į *Alma littera* (lot. „Gaivinanti, maitinanti raidė“). Įsisteigusi 1990 m. lapkričio 16 d., *Alma littera* 2002-aisiais susijungė su *Šviesa* ir tapo didžiausia leidybos įmonių grupe Baltijos šalyse. 2003 m. rugsėjį pradėjo veikti *Alma littera* knygų klubas, kurio paskirtis – pateikti skaitytojams kuo daugiau informacijos apie leidyklos knygas, ugdyti skaitymo poreikį.

Alma littera – labai plataus profilio leidykla, šįkart panaršysime tik po tą lentyną, kur sudėtos knygos apie genijus. Tai paslaptingas, kerintis, keistai žavus, bet kartu ir bauginantis pasaulis.

1. Laimonas Tapinas. „Laiškanešys, pasiųdytas dykumoje: Vytauto Žalakevičiaus gyvenimo ir kūrybos pėdsakais“ (2008), 444 p., [20] iliustr. lap.

Tai viena iš knygų, padedanti suprasti, kad mūsų tauta turi kuo didžiuotis.

Vytautas Žalakevičius (1930–1996) – žymus lietuvių kino režisierius, dramaturgas, Lietuvos kino studijos meno vadovas, direktorius ir, pasak dokumentikos žanro aso Laimono Tapino, „labai prieštarinčiai vertinamas pažįstamas-nepažįstamas žmogus“, kuriam pergalės buvo pralaimėjimai, o pralaimėjimai – pergalės. Knygos autorius sako, kad svarbiausias postūmis parašyti šią knygą buvo skaudūs žodžiai iš vieno paskutiniųjų Žalakevičiaus interviu: „Aš visą gyvenimą kankinau save ir kitus, bet taip ir nepadariau nieko iš to, ką norėjau, galėjau ir privalėjau padaryti“ (p. 8).

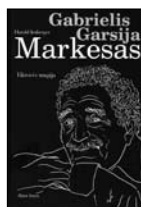
Bene geriausiai Lietuvoje prisimenamas klasika tapęs Žalakevičiaus filmas „Niekas nenorėjo mirti“ (1965), bet populiarūs ir kiti – „Vienos dienos kronika“ (1963), „Tas saldus žodis – laisvė“ (1972), „Atsiprašau“ (1982)...

Knygoje apie lietuviškojo kino genijų pasakojama užburiamai, bet kandžiai, informatyviai, bet emocin-gai. Tokį Tapino stilių jau senokai yra pamėgę biografijų mėgėjai. Knygoje, iliustruotoje retomis fotografijomis, atskleidžiamas nelengvas, prieštaringas režisieriaus charakteris ir likimas, nagrinėjamos dažnai dramatiškos jo kūrybos peripetijos to laiko fone, KGB spaudimas. Įdomiai pasakojama apie filmų kūrimo „virtuvę“. „Laiškanešys...“ paremtas pokalbių įrašais, dienoraš-čiais, laiškais, amžininkų atsiminimais.

Nuo kitų autorių dokumentinės prozos Tapino knygos (visos, ne tik ši) skiriasi tuo, kad jas skaitai lengvai kaip romaną, tačiau suvoki, jog visa tai – tikra, na, kaip yra sakęs pats autorius, „beveik visai tikra“.

„Ariogaloje per „Niekas nenorėjo mirti“ girdėjau skambiausias lakštingalas gyvenime. Ir valgiau sultin-giausias braškes“, – prieš mirtį rašė Vytautas Žalakevi-čius.

O mes atsiverskime bene geriausią knygą apie jį.

2. Harald Irnberger. „Gabrielis Garsija Markesas. Tikrovės magija. Biografija“ (2008), 326 p.

Haroldas Irnbergeris (g. 1949 m. Austrijoje) – žurnalis-tas, rašytojas, ilgus metus gyvenęs Pietų Amerikoje ir pasi-šventęs Gabrielio García Márquezo (g. 1927 m. Kolumbijo-je) kūrybos ir gyvenimo tyrinėjimams.

Kaip ir Tapino knygoje, čia gausu informacijos, iliustra-cijų, tačiau gal kiek trūksta gyvo žodžio, dialogų, kurie labai praturtina lietuvių autoriaus knygas.

Márquezas – tai rašytojas, kurio neįmanoma supai-nioti su niekuo kitu. Kas skaitė „Šimtą metų vienatvės“ (1967) ar kurį kitą jo romaną, žino saldų magiškojo re-alizmo skonį. 1982 m. gavęs literatūrinę Nobelio premi-ją, Márquezas tapo kultiniu autoriumi ir daugelio kitų rašytojų įkvėpėju. Lietuvių kalba jau išleisti pagrindiniai jo romanai: „Patriarcho ruduo“ (1975), „Meilė choleros metu“ (1985), „Apie meilę ir kitus demonus“ (1994), „Prisiminimai apie mano liūdnąsias kekšes“ (2004), pri-

siminimų knyga „Gyvenk taip, kad turėtum ką papasa-koti“.

Iškiliausiu šiuolaikiniu rašytoju laikomas Márquezas bio-grafo Irnbergerio knygoje aprašomas išsamiai: čia kalbama apie rašytojo gyvenimą ir kūrybą nuo vaikystės Arakatako-je iki šių dienų, atveriamas kasdieniškoji jo gyvenimo pusė, interesai, pažiūros ir pilietinė pozicija.

„Susidaro įspūdis, kad europiečiai skaitytojai dažniausiai atkreipia dėmesį į tavo pasakojamų dalykų magiją, tačiau nemato tikrovės, iš kurios ji kyla“, – sako Márquezas, tarsi norėtų pabrėžti, nesąs joks magas. „Iš esmės literatūra yra dailidės amatas“, – 1981-aisiais interviu Peteriui Stone'ui pa-reiškė kuklusis žodžio meistras iš Kolumbijos.

Na jau! Ko vertas vien filosofinis, satyriškas epizodas iš „Šimto metų vienatvės“, pasakojantis apie žmones, pamir-šusius, ką koks daiktas reiškia ir ant karvių užrašiančius, kas jos tokios ir ką su jomis daryti. „Veiskitės, karvės, nes gyve-nimas trumpas“, – sako vienas Márquezo knygos herojus.

Skaitykite, skaitytojai! Nes gerų knygų yra daug!

3-4. Julio Cortázar. „Kronopų ir garsenybių istorijos“ (2008), 78 p.; „62. Pasidaryk pats“ (2008), 272 p.

Julio Cortázaras (1914–1984) – argentiniečių rašytojas, vienas žymiausių XX a. autorių, lyginamas su Jorge Luisu Borgesu, Antonu Čechovu, Edgaru Alanu Poe. Pasaulinę šlovę jis pelnė romanais „Žaidžiamės klases“ ir „62. Pasida-ryk pats“. Šio romano idėja Cortázarui kilo, kai jis rašė „Žai-džiamės klases“ 62-ąją skyrių, iš kurio paskutinių pastraipų paaiškėja, kodėl taip pavadinta ši knyga. Romano pradžioje autorius užmena mįslę, o pabaigoje ją labai netikėtai iš-sprendžia. Užminęs mįslę, autorius žaidžia su skaitytojais, vedžiodamas juos intrigu labirintais, klaidindamas ir ska-tindamas juos, kad pagal tam tikrus ženklus patys atsektų personažų kelią, surankiotų likimų skeveldras ir sudėliotų gyvenimo mozaiką. Romano veiksmas vyksta Prancūzijo-je, Anglijoje, Austrijoje, Italijoje, bet iš tikrųjų – tai romano veikėjų sugalvotas Miestas, jų *nesusitikimų* vieta, kur jie pri-versti taikytis prie aplinkybių, jų Zona (tai labai asocijuojasi

su Andrejaus Tarkovskio „Stalkeriu“, nors filmas pastatytas 11 metų vėliau negu parašyta ši knyga). Tai glaudus ratas, susikurtas realiaame gyvenime, čia jie jaučiasi visiškai laisvi. Romano veikėjai įsukami į meilės ir likimo verpetą, jie dangsto savo jausmus dygia ironija, širdies gilumoje išgyvendami skaudžią dramą. Tačiau knygos vertę nulemia ne tiek keisčiausiai susipynę likimai, sudėtingi meilės trikampiai, kiek savitas stilius, meistriškas balansavimas tarp ironijos, stiprių jausmų ir gilios prasmės.

Antroji Cortázarų žmona – lietuvė Ugnė Karvelis (1935–2002) yra pasakojusi apie rašytojui būdingą polinkį laužyti tradicines literatūros normas, tikrovę derinti su fantastika. Cortázarui, matyt, patiko gyvenimas kaip žaismė. Žaidimas mintimis tapo jo „hobiu“, tai pastebima ir šiose dvejose knygose. „62. Pasidaryk pats“ postmodernistiškai kviečia skaitytojus, kad romaną jie susidėliotų patys taip, kaip kiekvienam patinka, o „Kronopuose“ vyksta dar keistesni dalykai. Knygos pavadinimą rašytojas sugalvojo 1952-aisiais, per Louiso Armstrongo koncertą. Kronopai – tai mažos žalios būtybės. Knyga visus apstulbino, ji buvo vertinama įvairiai – kaip humoristinė, metafizinė arba tiesiog kaip žaidimas. Įkvėpta kronopų (gal ir pati juos mačiusi), dailininkė iš Čilės Eva Holz net nupiešė kelis paveikslus.

Siaučiant krizei, knygos labai padeda apmąstyti save ir pasaulį. „Garsenybės dainuoja, kur tik pažvelgsi / garsenybės dainuoja ir trepsį“ (p. 57). Nejaugi tai – apie kai kurias naujas Seimo nares?

„Serga vėžlys. Atrodo, nuodinga šaknis ar senas sūris. Vėžliai – subtilūs gyvūnai. Kvailoki, neskiria. Gaila“ (p. 73). Ar tai ne apie mus – rinkėjus?

5. Jamie Oliver. „Laimingos virtuvės dienoraštis“ (2008), 320 p.

Kulinarijos genijaus Jameso Trevoro, vadinamo Jamie, Oliverio (g. 1975 m. Anglijoje) knygos populiaros visame pasaulyje. Lietuvių kalba *Alma littera* jau yra išleidusi jo knygą „Gaminame su Oliveriu“.

Kuo ypatingas šis padaužiškai atrodantis taisyklių laužy-

tojas? Ne tik tuo, kad neieško žodžio kišenėje, kad puikiai gamina (net iš paprasčiausių produktų), bet ir todėl, kad jo knygos (ir TV laidos) moko mitybos filosofijos. To, ką, išgalėjus greitai gaminamo maisto kultui, daugelis ima pamiršti. Sveikata priklauso nuo to, kaip ir ką gaminame, – tai labai svarbi gyvenimo dalis. Net ir neturėdami galimybių prabangiai pavakarieniauti, patys galime sukurti tikrus šedevrus.

Tuo įtikina linksmą enciklopediją primenanti knyga „Laimingos virtuvės dienoraštis“. Atgauni gyvenimo džiaugsmą, suvokęs, kad „būti prie puodų“ nėra ir neturi būti kančia, atvirkščiai – tai kūryba, tikras smagumėlis.

Oliveris (beje, apdovanotas vienu aukščiausių Didžiosios Britanijos apdovanojimų) moko mus, kad nereikia be laiko pasenti. Trečiąkart tėčiu tapsiantis Jamie'š žino: jei sugedo nuotaika – pasigamink valgyti. Paprasta ir genialu.

6. Friedrich Nietzsche. „Žmogiška, pernelyg žmogiška. Knyga laisviesiems protams“ (2008), 520 p.

Genialųjį (kai kas pasakytų – išprotėjusį) Friedrichą Nietzsche skaityti ir sunku, ir lengva. Lengva turbūt tiems, kas dar labai jaunas ir jaučiasi esąs „vertybių perkainotojas“. Sunku tiems, kurie tas vertybes jau perkainojo.

Kaip skaityti Nietzsche, knygos įvade aiškina vienas iškiliausių Lietuvos filosofų Arūnas Sverdiolas. 1878–1879 m. rašytus apmąstymus, kurie sudaro šią knygą, Sverdiolas vadiną dar „ne tuo“ Nietzsche. Laisvas protas – tas, kuris valdo pats save. „Tai – ne vien tikrai biografinis, paties Nietzsche's dalykas, bet ir viso Vakarų mąstymo, veikimo bei jautimo ateities instancija“, – teigia Sverdiolas (p. 11).

Knygos pavadinimas tapo populiariu lozungu. Tačiau po XX amžiuje patirtų sukrėtimų laisvieji protai atrodo kur kas pavojingesni: pirmeiviško optimizmo kupini žmonės sukuria naują vergiją, „kurios suvokti kaip vergijos tiesiog nėra kam“ (p. 12).

Nietzsche's knyga – iššūkis sau. Įtraukiančios į save jo knygos kai kuriuos protus sujaukia. Kūrėjas nemėgo fantas-

tų („Fantastas neigia tiesą sau, melagis – kitiems“, p. 274), tačiau jo paties vizijos buvo fantastinės. Baisiausia, kad kai kurios fantazijos būna pranašiškos.

Puikios knygos skaitymą gali sujaukti nevykęs viršelis su Gintauto Trimako fotografijos fragmentu. Ar tai, Nietzsche's žodžiais klausiant, „didysis menas“?

7. Friedrich Weissensteiner. „Genijų moterys“ (2008), 240 p.

Jei jau tiek kalbame apie genijus, nepamirškime ir jų moterų, tarsi teigia austrų istorikas ir rašytojas prof. dr. Friedrichas Weissensteineris (g. 1927 m.), garsėjantis kaip talentingas Austrijos istorinių asmenybių literatūrinių portretų kūrėjas.

Vertinant genialių žmonių kūrybą, talentą ir asmenybę, nederėtų vengti privataus gyvenimo detalių. Pavyzdžiui, apie Thomą Manną šioje knygoje rašoma, esą jo amžininkai tiesiai ir atvirai sakė, kad „be savo puikios, apsukrios, nesavanaudiškos žmonos jis nebūtų tapęs ir buvęs tuo, kas buvo, – jo gyvenimas būtų nuvingiavęs kitais keliais“.

Idomu, ar kitus genijus būtų lydėjusi tokia sėkmė, jei ne jų gyvenimo moterys: Constanze Weber, Christiane Vulpius, Cosima Liszt, Mileva Marić, Alma Schindler, Katia Pringsheim... O ir patys genijai, visuomenės dažnai laikomi idealiais, privačiame gyvenime, šeimoje, pasirodo, buvo ne tokie jau taurūs, neretai net visai nepatrauklūs tipai.

Genijus ir jo moteris – gera tema apmąstymams. Pasak knygos autoriaus, ko gero, buvo ne vienas Einsteinas, o du. Antrasis – tai jo žmona Mileva, pagimdžiusi jam tris vaikus, „moteris, kurią jis ne vienus metus mylėjo, su kuria ji siejo bendri teorinės fizikos interesai“ (p. 118).

Ši knyga patvirtina liūdną tiesą, kad kartais žmogus gali išgelbėti visą žmoniją, tačiau būti negailestingas artimiausiems žmonėms (pirmoji Einsteino žmona Mileva, palikta vyro, viena augino vaikus, mirė nuskurdusi ir visų užmiršta, o jūdvių sūnus užgeso psichiatrijos klinikoje). ■

Lietuvos šalies žmonių padavimai. LXV

LENGVABŪDIŠKA INTERPELIACIJA VIRŠŪNĖMS IŠ APAČIOS

*Pragaištingas yra skurdas,
kuris atsiranda iš pertekliaus.*

Publilius

To, ko nepradėjai šiandien, tikrai nebaigsi rytoj“, – tokį grasinamojo pobūdžio laišką su nemirtingais Goethe's žodžiais nusiunčiau Saulėlydžio komisijos pirmininkui. Priminiau jam, kad kaimynai latviai vien ministerijose jau panaikino 458 etatus! Islandų visas (!) partinis ir biurokratinis aktyvas išplaukė žvejoti, kad palengvintų krizės našta savo tautiečiams! O kaip yra Lietuvoje? Savo noru pasileisti pasisiūlė tik VEKS'o administracija, bet ir jos graži iniciatyva vis tiek buvo atmesta. Per gruodžio mėnesį biurokratų armija ne tik nesumažėjo, bet netgi pasipildė 245 šauktiniais! O dabar visos ministerijos choru sako, kad ir su turimu klerkų kiekiu deramai neapsidirba!

Tai vis dėlto bus tvarka ar jos nebus? – teiravau si grasindama nesankcionuotomis akcijomis, poli-

tinio pobūdžio atrakcijomis ir kitais ardomaisiais propagandiniais išpuoliais.

Gavau vangų atsakymą, kad Saulėlydžio komisija nemėgdžios nei latvių, nei islandų, Lietuva eis kitu keliu ir nedidins bedarbių skaičiaus valdininkų sąskaita (sako, jiems būtų itin sunku gauti naują tokių nesunkų ir tokių pelningą darbą).

Kadangi nepavyko nukabinti Saulėlydžio, griebiau si naujos strategijos: Europos kultūros sostinės merą, tą, kuriam, pasak jo, nebaisus „zuikių sukilimas“, informavau, kad mes, rinkėjai, patys jį interpeluosime (su *interpelėmis* iš LNK tai neturi nieko bendra!) dėl to, kad mokykloje prastai mokėsi aritmetiką. Net paprasčiausi sudėties ir atimties veiksmai merui yra neįkandami! Antai iškart po Kalėdų pareiškęs, kad 2 mln. litų, kuriais apsidovanojo savivaldybės klerkai, bus nedelsiant sugrąžinti į miesto biudžetą, šiemet, užuot atėmęs tuos 2, pridėjo dar 7 mln. valdininkams užganėdinti. Čia, matyt, kaip tik tie 7 mln., dėl kurių pasiryžęs pasileisti VEKS'as ir kurių niekada neatsisakys Imbrasas.

Atsakymo į šį slaptą atsišaukimą iki šiol negavau, nors sostinės valdininkai padidintus atlyginimus jau gavo!

Susinervinusi mušiau užuojautos telegramą Arūnui Valinskui, primindama išmintingus vienos verslininkės (gaila, ne lietuvės) žodžius: „Viršūnėje yra daug vietos, bet nėra kur atsisėsti.“ Tikiuosi, vienas iš trijų aukščiausių (pagal ūgį?) valstybės pareigūnų kada nors vis dėlto atsilieps į šias tikėjimo, meilės ir vilties dar nepraradusios rinkėjos išvalgas, gal net padėkos, kaip kad viešai ir nuoširdžiai padėkojo Krescencijai Algirdas Paleckis.

Parūpo man ir atstumtasis Gediminas Mažasis. Jam nusiunčiau tokių senovės žiniuonių receptą: „Pralaimėjimas nebus toks kartus, jeigu jo nenurysi.“ Atsakymą gavau žaibiškai, matyt, iš ekspremjero kanceliarijos: „Jau sudarėme šešėlinę vyriausybę su ekspremjeru priešakyje.“ Toks operatyvumas labai nudžiugino, dar smagiai, kad minėtas asmuo iki šiol yra nepraradęs nė lašo su realybe prasilenkiančio optimizmo, bet štai su tuo priešakiu, neslėpsiu, esama problemų Toks Lewisas Grizzardas ne be

pagrindo kadaise pareiškė: „Gyvenimas – tai šunų kinkiny s rogėse. Jei nebėgsi pirmas, vaizdas, kurį matai, niekada nesikeis.“ Opozicija, šiaip ar taip, bėga vis dėlto iš paskos...

Nusprendžiau padrąsinti net ir priekyje bėgantį Andrių Kubilių, kuriam, tarsi prie uolos prikaltam Prometėjui, toji iš užpakalio sėlinanti opozicija vis bando paleisti žarnas. Jam pritaikiau labai talpią sentenciją: „Geriau netobulai pradėti negu tobulai delsti.“ Atsakymą parašė pati Dalia Komisarova, nors mano laiškas buvo adresuotas ne jai: MES ir patys, – arogantiškai pareiškė ji, – tą žinome!

O čia dar LATGA-A įsikišo ir rūsčiai pasiteiravo, ar turiu teisę laisvai adaptuoti svetimas sentencijas? Sakė, jei nesiliausiu, bus man kaip tokiam Deiviui, kurio „Lietuva“, pasirodo, nukopijuota nuo Didžiosios Britanijos. Jau net svajoti draudžiama, todėl Deivis kaip musė iš barščių buvo išmestas iš „Dainų dainos“, o britai savąją krizės skylę bandys užlopyti svarais sterlingų, kuriuos neabejotinai prisiteis iš lietuvių lakštingalėlio gražaus paukštelio už jiems padarytą moralinę žalą. Adaptuoti (knygas ir aukštuomenei skirtus taurių grobuonių kailinius) valia tik svajonių sukirpėjui Juozui, kuris už tai iš niekur neišmetamas, niekam nieko nekompensuoja ir apskritai yra neatsiejamas nuo salonų ir jų liūtų (LEO.lt čia niekuo dėtas). Štai kur tikras gyvenimas! Anksčiau, būdavo, kai išgirstu dūsaujant, neva „gyvenimas yra sunkus“, nedelsdama klausiu: „Palyginti su kuo?“, o dabar teiraujuosi gerokai subtiliau: „Palyginti su kieno?“

Kaip matyti iš neslūgstančio fotopotvynio blizgiuose žurnaluose, jokios krizės nepatiria tik dailiosios lyties šviežiausia grietinėlė. Nors daugelio iš jų sutuoktiniai, sugyventiniai ir kiti ramsčiai jau suspenduoti, t.y. areštuotos jų banko sąskaitos, bet plika akimi matomo grožio frontas (Paleckis čia niekuo dėtas, nes turimas omenyje visai ne jis, o tiesiog kietos ir dar nesusiraukšlėjusios kaktos) kaip ir prieškriziniais laikais yra apsiginklavęs nuo galvos iki kojų, žinoma, senovinius šarvus pakeitė šiuolaikiški *olialia* mergaičių stringai. Mažiau yra daugiau, – kaip sako išminčiai.

Baigdamą savo verbalinius teroristinius išpuolius, bombikę pasiunčiau ir į LATGA-A būstinę. Atspėkite, – rašiau laiške, – kieno ir kokią auksinę mintį adaptavau taip neatpažįstamai, kad išėjo kalambūras, būdingas ir valdžią jau turintiems, ir jos dar tik trokštantiesiems piliečiams: „Gauti pilną be bankroto rizikos, postą be pavojaus būti demaskuotam, o deramą atlygį be stambaus kyšio būtų tas pats, kas gyventi dar negimus.“ Jei pavyks nustatyti autorystę, pažadėjau šios sentencijos daugiau nevartoti nei originaliu, nei iškreiptu pavidalu.

Vis dėlto menki mūsų užmojai! „Milanas“ už 30 mln. eurų 2 mėnesiams išsinuomojo tokį Beckhamą, o „Kakadu“ už gerokai kuklesnę sumą ir, atrodo, visiems laikams išsinuomojo Petrą Gražulį, Julijų Velselką, o, kai prireikė tuos du ištraukti iš Seimo garažų pagrindžio, net ir patį gelbėtoją Joną!

Jei visi seimūnai įsidarbina TV reporteriais, o visi TV reporteriai taps seimūnais, nebus kam prekiauti net „Bėdų turguje“...

Tiesiai iš nuomos punkto
Krescencija ŠURKUTĖ

PADĖKA

Nuoširdžiai dėkojame tiems *Kultūros barų* skaitytojams, kurie parėmė žurnalo leidybą 2009-aisiais.

Tai:

Meila Balkus

Janina Malijauskienė

Dalia Šlienienė

Vladas Kaupas

Kazys Narščius

Kęstutis K. Keblys

Ada Sutkus

Rita Kavolis

KULTŪROS BARAI

2009. 2 (531)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE
AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3

01125 Vilnius

Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

European Histories. *Under this new headline set to anticipate the 22nd Meeting of European cultural journals in Vilnius Kultūros barai will present reflections on the post-war and post-1989 development in Europe and its collective and cultural memories.* The first essay is being published.

Karl SCHLÖGEL. *Places and Strata of Memory. Approaches to Eastern Europe.* The idea of 1989 as an annus mirabilis in which everything changed is too crude, writes Karl Schlögel. Rather, it was the result of a long incubation period that took a very different course in each Eastern Bloc country. In a benchmark essay for next year's twentieth anniversary celebrations, Schlögel stresses the entanglements and ambiguities of postwar history and asks whether it is too soon to start talking of a "common European history" (page 2).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Commodity-Turned Public Spaces.* The essay of an architectural and urban critic is focused on the so-called "public spaces" in Vilnius. The author examines a half-dozen of squares in the vicinity of Old Quarters and city's central area and concludes they are devoid of any traces of public character: some are totally neglected, devastated and turned into wastelands, some used as short-cuts, some were semi-privatized by the adjoining real estate gamblers. There is a danger that places originally designed for public use will very soon become new building sites (page 10).

Algimantas GRAŽULIS. *The Problems of Protection of Lithuanian Manor-House Heritage, their Regeneration and Integration into Life of Society.* The article is based on a paper presented at Plungė seminar "Manor-House Heritage in Lithuania and Poland. The Role of Society: Problems and Challenges" (page 14).

Vygantas VAREIKIS. *The Occupation of Klaipėda Region: Documents against Myths.* Patriotic strife "to get Klaipėda back" was very strong, many šauliai (national guards) of Lithuania Proper agreed to take part in a risky march. Thus idealistic patriotic upheaval "to reopen the window to the wide world" and successful march to Klaipėda entered the historical consciousness of the nation. The reunification of Klaipėda region had a huge impact upon Lithuanian citizen after the loss of Vilnius region to Poland (page 18).

Stasys EIDRIGEVICIUS. *From Ann Arbor to Miami.* Impressions from Art Basel (page 26).

Gintaras PATAČKAS. *Poems* (page 29)

Kęstutis ŠAPOKA. *The Vilnius' Speech.* Deceitful Ease of Ričardas Bartkevičius Painting. The exceptionality of painting of Bartkevičius is expressed in his specific discussion with painting of Kaunas Ars, moreover so that he was formed under the influence of this tradition, and "Vilniusite" elements surface in this discussion. This is of utmost interest – his language is close to Kaunas tradition of painting, meanwhile his speech is "Vilniusite" (page 32).

Daiva ŠABASEVIČIENĖ. *"The Ouzel" – the Beginning of New Feeling.* Review of the play directed by Jonas Vaitkus "The Ouzel" at Russian Drama Theater (page 35).

Vlada KALPOKAITĖ. *Virus "Cezaris": Finnish Symptoms.* Notes of Oklahoma viewer. An overview of plays "No Return" and "Caligula", directed by Lithuanian director Cezaris Grauzinis in Finnish theater "Virus" and showed in Vilnius (page 37).

Kęstutis ŠAPOKA. *The Common Code or Irony of Fate.* Vilnius – European Capital of Culture 2009 presents two interesting and provoking exhibitions of art that urge to rethink some

stereotypes of contemporary art. "The Common Code" is a result of cooperation between five continents, ten curators of biennials and large group of artists, as well as discussions. According to curator Simon Rees, the project attempts to become a "double agent." Some aspects of this institutional game are discussed in the article. Another exhibition close to this project is "Artscape" – two Finnish artists Eemil Karila and Aurora Reinhart and Lithuanian artist Jurga Barilaitė – are shown in Vartai Gallery (page 41).

Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ. *Modest Goal that Became Revolutionary in Painting*. About a group of five painters: Raimundas Sližys, Bronius Gražys, Mindaugas Skudutis, Henrikas Natalevičius and Romanas Vilkauskas who never wrote manifestos, but gave impetus to changes in painting in Soviet era (page 46).

Ramunė MARCINKEVičIŪTĖ. *About Political Correctness, Sex as Fetish and Flights Without Drugs*. Impressions from theater festival "Divine Comedy" in Krakow (Poland). "I am more and more convinced that Polish theater has a peculiar mixture of conservative and radical features. I do not insist that each Polish artist thinks about it, but traditions in this country are understood as a genetic fund of national theater. I do not want to say that each and every play is interesting, devoid of banality, well structured and performed, but signs of disabling are less numerous in Polish theater than in Lithuanian one, and intellectual milieu of theater is more powerful there", notes the critic (page 49).

Almantas SAMALAVIČIUS. *In Malaysia, Following Footsteps of Somerset Maugham (2)*. The second part of the travelogue is based on author's trip to Malaysian part of Borneo. The names of places sound the same but they are no longer the same like they were when Somerset Maugham was travelling in the region. The author discusses the breath-taking beauty of nature, encounters with friendly people and paradoxes of tourism industry that change the whole globe (page 59).

From the Letters of Diplomat Stasys Lozoraitis, written during 1940-1941. Stasys Lozoraitis Senior (1898-1983) was one of the most outstanding diplomats of modern Lithuania. His diplomatic biography is split into two parts – one until the state catastrophe of 1940, another one – the period after it. The letters were written to his colleagues and friends after Lithuania lost its independence. Prepared for publishing by Rimantas Morkvėnas (page 64).

Edvardas GUDAVIČIUS. *The Other Side of Juozas Jurginis*. By using the examples of activities of historian medievalist Juozas Jurginis during the Soviet era, the author shows what does it mean to provide scholarly knowledge to the people even under the surveillance of censorship (page 73).

Vincetas LUKOŠEVIČIUS. *About Lithuanizing Lithuania and Union of Lithuanian Business*. The second part of the article about the association that existed in 1930-1940. This is the first attempt to cover the history of activities of this important organization. It raised ambitions of Lithuanian society not to be satisfied with agriculture, but also turn to trade business in order to strengthen the foundations of Lithuanian city culture (page 75).

Andrius MARTINKUS. *Levas Karsavinas and Evolutions of Russia's Ideas in the Philosophy of Eurasians*. During most atrocious historical moments when geopolitical stereotypes no longer exist, when ancient regime and belle époque is a matter of past, nations try to understand why do they find themselves in such a bewildering atmosphere. The Russian intelligentsia after the revolution tried to reflect on the fate of its nation. Philosophy of Eurasians was one of the answers to this historical challenge. Levas Karsavinas, cultural historian and émigré professor at Kaunas University was one of the people who contemplated over these issues in his correspondence with Eurasians (page 82).

Nothing Can Replace Books (8). An Overview of New Books from Alma Littera / 91

Krescencija ŠURKUTĖ. *Lighthearted Interpelation*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*,
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2050 egz.

Kaina – 4,99 Lt

eurozine

KULTŪROS BARAI

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Jonas THENTE

Literary perspectives: Sweden

Beyond crime fiction, handbags and designer suits (Sv) (En) (De) (Lt)
Recent literary debates in Sweden have dwelled, among things, on authors' love lives and penchant for designer handbags. Yet there is more out there if one looks: Hans Koppel's hatchet job on suburban manners, for example, or Magnus Hedlund's explorations of human perception.

Matt McGUIRE

Literary perspectives: Northern Ireland (En) (Lt) (De) (Tr)

Shaking the hand of history

Critic Matt McGuire continues Eurozine's Literary Perspectives series with a focus on Northern Ireland. While the Northern Irish literary tradition is closely bound up with the experience of sectarian violence, he writes, contemporary poets and prose writers defy the assumption that „the troubles“ are all there is to the country's literature. The attempt to deal in literary form with the ideological baggage of Northern Ireland's past is combined with an exploration of identity in the twenty-first century.

Romualdas OZOLAS

From unidimensional to multidimensional thinking (En) (Lt)

The European tradition of abstract thought as mastered by Kant must show the way in thinking about the State, argues Romualdas Ozolas, a founder of the Lithuanian Sąjūdis movement. [Lithuanian version added]

Daniela STRIGL

Literary perspectives: Austria

Anything but a „German appendix“ (En) (Lt)

Austrian novelists are still referred to as Germans despite recent critical and commercial success. From the new narrative „miracle“ to the darkly humorous „writer's novel“, Daniela Strigl finds a contemporary Austrian scene at the top of its game. [Lithuanian version added]

Gábor CSORDÁS

Mastering history through narrative? (En) (Lt) (Hu)

In the first essay in the Eurozine „Literary perspectives“ series, Gábor Csordás reads the newest Hungarian novels. All share a concern with narrative, holding out to the reader the hope of mastering history.

Tomas KAVALIAUSKAS

The non-efficient citizen (En) (Lt)

Identity and consumerist morality. Consumerism grounded in indebtedness means financial dependence as opposed to democratic freedom. In the consumerist system, the individual who asserts him or herself through authentic freedom is regarded as a non-efficient citizen.

Almantas SAMALAVIČIUS

An amorphous society (En) (Lt)

Lithuania in the era of high post-communism

“High post-communism“ in eastern Europe is defined by efforts to control collective memory, political discourse dominated by abstract concepts, and the cult of entertainment – a view from Lithuania.

Romanas VILKAUSKAS. Pergalės interjeras. 1984–1985. Drobė, aliejus; 130x120. Iš parodos Pamėnkalnio galerijoje.
Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

Apie „Penkiukės“ grupę skaitykite p. 46

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2009. Nr. 2 (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009